

ПУБЛІЦЫСТЫКА

НЕ АДНЫМ ХЛЕБАМ...

Сказана ў Бібліі: «Не адным хлебам чалавек жыў будзе», — і гэта шчырая праўда, бо, каб чалавек мог здаволіцца толькі ядой, ён не лічыўся б вышэй другіх стварэнняў на зямлі. Апрача хлеба ўрываюцца ў яго жыццё духоўныя патрэбы, каторыя ўсякі чалавек па-свойму стараецца здаволіць. Агульна ўзяўшы ўсе праявы духоўнага жыцця, каторыя аскрыдляюць душу чалавека, паднімаюць яго ўвысь, можна назваць харакствам.

Святое адвечнае харакства! На зямлі няма нічога вышэйшага за цябе!.. Ты адно чыстае, яснае, без жаднай пляміны... Ты злучаеш чалавека з праўдзівым Богам, з добрым, усёдаровываючым, святым Богам зямлі...

З самага пачатку чалавечай культуры людзі, яшчэ дзікія, цёмныя, зрабіліся тваімі шчырымі паклоннікамі і хоць у грубых формах складалі табе сваю пашану і славiлі цябе. Розныя культуры, розныя веры паўставалі, перамяняліся і заміралі, як мары паўночныя; розныя філасофіі праходзілі на экране чалавечых мазгоў, і новыя тэорыі, новыя мыслі касавалі іх. Толькі адно харакства адвечна стаіць, як багіня на сваім высокім алтары...

— Што гэта — харакства? — пытаемся мы; і цікава тое, што само пытанне заўсёды з'яўляецца апасля таго, як мы скаштавалі ўжо гэтага дзіўнага напітку, як наша пачуццё знаходзіцца ўжо ў межах харакства. Раней пытацца нельга, — усё роўна як не радзіўшамуся чалавеку нельга пытацца — што такое жыццё? Харакства — маці жыцця, кіраўніцтва добра і праўды. Харакства — гэта гарманічна скрысталізаваныя жыццёвыя атамы, каторыя, губляючы сваю даўнейшую хаатычнасць, уваходзяць у цыкл кемнасці, штукарства.

У розных вопратках з'яўляецца яно: у музыцы, у паэзіі, у малярстве, у разьбярстве, у будаўніцтве, у рамёслах, у звычай

рэлігійных і свецкіх. Жыццё можна назваць кветкай, харавство — мёдам гэтай кветкі, а чалавека — пчалінай, збіраючай гэты мёд. Паўтараю: харавство або штукарства (артызм) — гэта сама прырода ў кароне сваёй вялікай творчасці.

Усе народы зямлі моляцца харавству адным магутным гімнам, толькі гімн гэты ў кожнага народа мае свой асобны лад, каторы вытвараецца пад уплывам акружаючай яго прыроды.

Кожны народ мае свой асобны стыль ва ўсіх праявах штукарства. У стылі, спосабе выяўляць харавство красуецца душа народа, яго асобны характар, асобнае жыццё, асобнае паняцце харавства.

Калі жадаем грунтоўна пазнаёміцца з жыццём якога-колечы народа, то трэба ўзяцца за яго святыя кронікі — яго штукарства, адкапаць, вывесці на свет, калі яно зацэнена, і спазнаць яго.

Гэту вось працу якраз цяпер павінны мы, беларусы, паставіць на першы чарод.

Многапакутная, асірацелая старонка наша! Колькі гора і несправядлівасці ты перанесла: твае сыны не ведалі і не хацелі ведаць цябе з тваім багатым скарбам!..

А зірніце толькі адкрытымі вачыма на наш народ, і вы ўбачыце нешта пекнае, дарагое, пакрытае пылам вашай нядбаласці...

Зірніце... Зусім асобны, забыты куток на зямлі... Сваімі рэчкамі, лугамі, балогамі, лясамі; сваімі зычнымі, хапаючымі за душу песнямі, музыкай, казкамі, бывальшчынай; сваімі характэрнымі будоўлямі, разьбярствам, тканінамі; сваімі танцамі, гульнямі, звычаямі — усім тым, у чым выяўляецца асобная, таемная, а такая дзіўная містэрыя нашага народа, ці не папхне вас, каб спазнаць усё гэта, выведаць і паказаць свету ўсяму!..

Хто мае святы агонь у сэрцы сваім, хай не стаіць збоку, а хай бярэцца гарача за працу над пазнаннем харавства нашай старонкі, нашага народа. Няхай прытуліцца гарачым сэрцам да зямелькі-маткі роднай і вокам загляне глыбока-глыбока ў жыццё: у зямлю аж да дзедзюўскіх костчак, у людзей — да бяздоні душ, у край — праз усе яго долі, да першых дзён і спазнае душу сваёй зямлі, душу народа ў найцікавейшых, у характэрных праявах, каторыя выліваюцца ў песнях, казках, звычаях.

Трэба ўсе песні, звычаі і ўсё іншае, у чым праяўляецца душа нашага народа, збіраць, запісваць, зарысоўваць, фатаграфавач, бо ва ўсім гэтым крыецца характэрная, — наша частка, — агульналюдскога харавства.

КУПАЛЬСКАЯ НОЧ

Аб купальскай ночы на Беларусі шмат пяюць песень, шмат казак расказваюць...

Галоўны матыў гэтай народнай творчасці — шуканне нейкага таёмнага скарбу, шуканне захаванага шчасця і долі...

Не дзеўкі агонь раскладалі,
Сам Бог агонь раскладаў...

Кажа купальская песня і ладзіцца — свята-гульня на ўсю купальскую ночку.

Браты мае! Ад вёскі да вёскі паліце агні!.. Гуляйце, скачыце хоць дзеля таго толькі, што жыццё ваша, цяжкімі ланцугамі абхапіўшы вас, не ўсе светлыя думкі выбіла з грудзей вашых і не зусім бяздушнымі, сухімі муміямі зрабіла вас... бо жыве ў сэрцах вашых пачуццё незадоволенасці цяперычнай, бо жадаеце і шукаеце нязнанага шчасця, дзіўных агняцветаў.

Ладзьце гульні, паліце агні па ўсёй зямельцы нашай!..

Як у душах вашых запалае агонь змагання за сваё роднае, як у думках вашых зацвіце чароўны цвет святой праўды — тады вы пазнаеце, што ў вас саміх, у вашых сэрцах захован той багаты скарб, каторага ад вякоў шукаюць у купальскую ночку...

Толькі не хавайце адзін ад другога свайго шчасця шукаючы, а наадварот — шматмільённай грамадай ступайце наперад па шляху сваім... Як зіма нікне перад магутным сонцам, так знікне ўсё цяжкое, цёмнае, і яснае шчасце зайграе ў вачах вашых тысяччу жыватворнымі праменьнямі, калі вы знойдзеце загубленую сваю душу, душу свайго народа...

Хай старцы засядуць пры агнях і дзіўныя казкі баюць унукам сваім, хай уся моладзь беларуская, з вянкамі са свежых кветак на галовах, пяюць і скачуць усю ноч купальскую!.. Гэта ночка павінна быць святам нашага нацыянальнага адраджэння, катораму імя — бязмерны скарб. Хоць мы яго доўга шукалі, але знайшлі, і ён ужо ад нас навакэ не ўцячэ!..

Паліце радасныя агні, радуйцеся па ўсёй краіне нашай!..

КУПАЛЛЕ Ў ВІЛЬНІ

У купальскую ноч 23 чэрвеня ўвесь горад, ведаючы пра штогодня святкаванне беларусаў у Вільні, высыпаў на бераг Віліі паглядзець дзіўную казку наяву. І праўда, дзякуючы старанню беларускага муз.-драм. кружка, гэтае вялікае свята зелены і агню штогод пякнее ды пякнее...

Вачам не верылася — здавалася, што гэта нейкая цудоўная мара...

Уся Вілія ад Антокаля да Закрэтнага лесу была ў агнях... Па рацэ, акружанай з абодвух берагоў дзесяткамі тысяч людзей, плылі параходы, баркі і лодкі, прыбраныя зеленню, светачамі і разнаколернымі ліхтарэнькамі. Над імі ўзвіваліся ўгару іскраўкі (феерверкі), іскрыліся бенгальскія агні. Мелодыі музыкі і беларускага хору ўторыла шчырым віншаваннем публіка з берагоў. Прыехаўшы ў Закрэтны лес, гулялі тамака ўсю ноч, яшчэ захапіўшы ладны кавалак раніцы.

Там зноў былі вогнішчы, музыка, беларускі хор, беларускія танцы, беларускія гульні і інш.

Вельмі пекна выступалі беларускія дзявочыя ўборы.

Словам, пазіраючы на гэту містэрыю, поўную хараства і паэзіі, душа безгранічна весяллілася... Агульны шчыры настрой абхапіў грамаду людзей, каторыя, забыўшы свае штодзённыя клопаты, увайшлі хоць на кароткі час ва ўладарнасць праўдзівага шчырага паэтычнага настрою.

1913

ЖЫЛА, ЖЫВЕ І БУДЗЕ ЖЫЦЬ!..

(К гадаўшчыне «Нашай нівы»)

Пакратай мінуўшчыны попел,
Што ў казках не кінула жыць...

Я. Купала

Жыла, жыве і будзе жыць душа народа нашага!..

Душа народа нашага — гэта тая падземная, імпэтная моц жывой крыніцы, каторая, знаходзячыся пад каменным пластам, шукае сабе больш рыхлага слою зямлі для выхаду ўверх. І напор той мае гэткую сілу ў сабе, што, нягледзячы ні на якія перашкоды, нарэшце ўсё ж такі вырываецца да сонейка і, раз-

біваючыся цудоўным фантамам, разыходзіцца па лугах-палях ручайкамі, разліваецца на бязмерныя абшары, падымаючы свой жычы кліч: «Жыла, жыве і будзе жыць!..»

Душа народа нашага — гэта тая жывая, кіпучая кроў у жылах, тыя пачуцці і думкі ў сэрцы, якія перадаюцца нам як спадчына, ад роду ў род... У сваёй самабытнасці, у сваёй іначасці ад другіх выяўляе яна свой бляск, сваю неацэнненую вартасць, як для сваіх, так і для чужых, акружаючых яе.

Душа народа нашага жыла ў благіх гістарычных варунках, жыла пад няволяй у другіх, мацнейшых, каторыя хацелі сцерці яе самабытнасць, але такі ніякай рады не далі, і пры першай бліскавіцы свядомасці чужы налёт пачаў расейвацца, як попел ветрам, а душа народа пачала красавацца ў сваёй чыстаце і бляску...

Колькі трагізму было ў гісторыі народа нашага! Колькі цемнаты і нядолі! Колькі вызыску яго рознымі грубымі сіламі! Колькі болю і слёз, пачынаючы ад часу прыгону! Здавалася, ужо ворагі краю беларускага свайго дасціглі, дабіліся таго, што шмат з нашых братоў ахвяравалі свае сілы чужым, запрадалі ім душы свае... Узгадаваныя на руках пакутніка-ратая, гэтыя адступнікі выкпівалі яго, адракаліся памагаць чым-колечы «хаму-музыка»... Дайшло да таго, што «хам» гэты думаў, нібы ён прапашчы на векі чалавек; нібы ён ніжэйшае стварэнне ад другіх «паноў, багатых ды адукаваных разумнікаў». Ужо, здавалася, канец, магіла... Але сваім чародам, па законе, прызначаным ад прыроды, душа беларуская «жыла, жыве і будзе жыць!..».

Душа народа, нягледзячы на нішто, гадалася ў творчасці, харакстве. У песнях сумных і вясёлых, у вырабах, тканінах, рэзбах і г. д. — яна вылівала затоеныя думкі свае і такім парадкам тварыла нам свае скарбы, пісала свой летапіс — Евангелле... Несвядома ішла барацьба духу беларускага з усім для яго шкадлівым. «Што гэта? Што гэта?» — пыталася само сэрца народнае. «Мы жыць хочам! Жыць хочам...» — адказвала яно самому сабе кожны раз... і як блізкі, зразумелы былі народу гэтыя чужыя струны сэрца!.. Нешта да болю, да слёз кратала, будзіла сыноў Беларусі-маткі да вольнага, светлага жыцця, да пазнання сваёй вялікай вартасці.

«Жыла, жыве і будзе жыць!..» Гэты міфічны кліч восем гадоў таму назад пабудзіў выліцца думы сэрца народнага ў болей рэальныя і відзімыя формы. Паявілася ў свет першае свядомае беларускае друкаванае слова — «Наша доля», а ўслед за ёю — «Наша ніва».

«Наша ніва», не гаворачы аб іншых розных беларускіх часопісах, ад пачатку свайго паяўлення ў свет па сягонняшні дзень — гэта народны часопіс, у якім ясна адбіваецца думка нашых мазольных братоў з розных глухіх куткоў Беларусі. З кожным годам паяўляюцца на ніве роднай усё новыя і новыя сілы. З кожным годам наша родная мова на старонках «Нашай нівы» «шліфуецца-гартуецца», робіцца ўсё болей чыстай, гібкай і выразнай, робіцца здатнай да малявання самых чуць ухопных пачуццяў душы і звініць, як той жаваранак вясною над свежай раллёй, як тая дудка хлопчыка-пастуха на лузе...

І большая частка братоў нашых ужо пачынае разумець, што мова наша не ёсць «простая», «хамская»... І вучоная моладзь наша — настаўнікі, студэнты, дактары, аграномы, інжынеры і г. д. — ужо не гавораць і не пішуць толькі на «панскіх» мовах, але самае першае месца займае ў іх свая, родная...

«Наша ніва» не прапаведуе сляпога, шавіністычнага нацыяналізму, але мае за закон: «Свайго не цурайся і чужога навучайся!» Мэта яе: праца шчырая і прасвятленне роднай Белай Русі на эканамічным і культурным грунце. Праўда, шмат нападкаў маем ад суседзяў сваіх, яны стараюцца чым болей каменняў накідаць на шляху нашым, але мы, не астанаўліваючыся, цвёрда ідзём наперад.

І вось у час гадаўшчыны «Нашай нівы» мы смела кажам: «Жыла, живе і будзе жыць Беларусь-маці!..» Мы ў гэта свята верым!

1914

М. А. БАГДАНОВІЧ
(12 мая 1917 г.)

Плач, бедная маці Беларусь... Лей слёзы — нядоля агарнула цябе... Ты страціла аднаго з найлепшых сыноў тваіх...

Асірацелі вы, нівы нашыя, бары і пушчы...

Той, каторы апяваў вас у сваіх цудных лірычных песнях, пайшоў да Бога...

Скончыўся вясной — на вясне жыцця свайго, у самай ранняй маладосці, маючы ўсяго 26 гадоў...

Памёр адзінокі, на чужыне, у Ялце, на беразе мора, дзе ён лячыўся ад сухотаў.

Шмат ты ад яго спадзявалася, бедная Беларусь... Праўда, шмат ён і зрабіў, але мог яшчэ зрабіць болей.

З таго часу, як «упалі з грудзей Пана Бога, парваўшыся, пацеркі зор», што «так маркотва і пільна на край мой радзімы глядзяць», з таго часу ўжо 8 гадоў, як ён пачаў свае першыя вершы ў газ. «Наша ніва», — кожны з нас нецярпліва чакаў усё новых і новых твораў яго.

«Пацеркі зор» з чужога Яраслаўля чаравалі нас тонкасцю і выразнасцю сваёй паэзіі.

Веяла ад іх васількамі, лесам, возерам... Веяла ад іх шчырым каханнем, агнёвым пачуццём да роднага краю... Плач нядолі чуўся ў іх:

Кінь толькі вокам да гэтага люду,
Сціснецца сэрца ад болю,
Столькі пабачыш ты гора усюды,
Столькі нуды без патолі.

За ўсе гады сваёй працы на роднай ніве Багдановіч даў нам багатую паэзію роднай Беларусі. «Быццам тысяча крэпка нацягнутых струн», звінела яго паэзія.

Нізкі вершаў «У зачараваным царстве», «Згукі Бацькаўшчыны», «Старая Беларусь» і інш. квітнеюць сваёй вясновай пекнатой...

Некалькімі характэрнымі штрыхамі Багдановіч даваў цэлы, жывы малюнак, нібы старасвецкія мосежныя барэльефы з цуднымі арнамантамі.

Яго верш папраўдзе «звініць, як звон», і «іскры брызгаюць з халодных каменяў»...

Апошнія гады Багдановіч унікся ўсёй душой у дух старых народных беларускіх матываў. Нібы той вадалаз, даставаў з глыбі мора роднай мінералогіі перлы сваёй паэзіі.

Але яго пастаянная хваравітасць час ад часу ценямі смутку мільгала ў яго творах:

«Шмат у нашым жыцці ёсць дарог,
А вядуць яны ўсе да магілы».

За ўвесь час сваёй літаратурнай працы ён часта ў вершах успамінаў аб тым, што ён хутка памрэ:

Не куйвай ты, шэрая зязюля,
Сумным гукам у бары.
Мо і скажаш, што я жыцці буду,
Але лепш не гавары...

Увесь час сэрца прарочыла яму смерць, бо «грудзі хворыя» і «боль у іх мне душу агартае».

«Прыляці ж тады ты на магіду» — звяртаецца вялікі пясняр да зязюлі на лад старасвецкай беларускай песні. У другім вершы паэт так жаліцца:

Даўно ўжо цела я хварэю
І хвор душой.

Але адна надзея яго падтрымлівае:

І толькі на цябе надзея,
Край родны мой!

Ён звываецца са сваёй хваробай, перакананы, што іначай быць не можа:

Калі ж у ім памру-загіну, —
Не жалось я!
Не будзеш цяжкая ты сыну
Свайму, зямля!

Да апошніх дзён сваіх ён дбаў не аб сабе, але аб долі гаротнага народа свайго. І ў пастаянным змаганні сваім з рознымі праціўнікамі беларускага адраджэння, паэт саўсім забываўся аб сваёй хваробе:

У родным краю ёсць крыніца
Жывой вады.
Там толькі я магу пазбыцца
Сваёй нуды...

Багдановіч, апрача вершаў, пісаў яшчэ апавяданні, крытыку літаратуры беларускай, публіцыстычныя стацці па-расейску ў розных журналах аб беларускім руху.

Цікавіўся ён і роднай сястрой Беларусі — Украінай, і вельмі важныя працы друкаваў у жур. «Украинская жизнь» аб рытміцы вершаў розных украінскіх паэтаў.

Ляці, шэрая зязюля, з родных загонаў Беларусі ў далёкую Ялту!

Закувай на адзінокай магіле найлепшага, найшчырэjšага сына Беларусі...

Кажы яму, што гаротная Беларусь ніколі яго не забудзе... На скрыжальных адраджэння роднага краю яго імя будзе ззяць у небе Беларусі светлай зоркай навекі!

Хай будзе табе лёгкая зямелька.

НАРОД І ІНТЭЛІГЕНЦЫЯ

За апошнія сто гадоў народ быў для інтэлігенцыі першым пунктам апоры. Лепшыя сыны з народу, як у святую Мекку¹, «ішлі ў народ».

Яны напаўнялі астрогі, гінулі на шыбеніцах, гнілі ў казематах, закутыя ў ланцугах, паміралі ў адзіноце ў халоднай Сібіры на катарзе і рэдка-рэдка каму пашанцавала ўцячы за межы роднай зямелькі, ратуючыся ад прагавітых царскіх тыранаў.

Сваімі святымі мучанікамі ад інтэлігенцыі народ мог бы напоўніць увесь каляндар на цэлы год па некалькі дзесяткаў на дзень...

Народ быў Сінаем² для гэтых ваяк за волю. Народ быў іх богам. Словы яго былі для іх Евангеллем... Народ быў атулены ў іх марах-думках біблейна-паэтычным арэолам. У кожным з гарапашнікаў-хлебаробаў інтэлігенцыя бачыла Хрыста-пакутніка, каторы навекі прыцвікованы да крыжа мук і здзеку.

Народ вабіў інтэлігенцыю дзвюма сіламі.

Першая сіла — страшны здзек прыгону, паніжэнне чалавечага «я». Спадчына паншчыны да апошняга часу.

Другая сіла — жыццё ратая сярод прыроды ў прастаце, у наіўна-дзяцінай шчырасці.

Ад гарадскіх шэрых сцен, ад закурэлага дымам гарадскога сонца, ад мішурнага бляску гарадской распушчанасці, — інтэлігенцыя рвалася ў поле, у лес, у вёску, багатворучы сярмяжніка-пакутніка.

І вось народ, дзякуючы віхуры вялікай вайны, а галоўным чынам дзякуючы інтэлігенцыі, стаў на ногі. Сімвалічны мучанік, аспяваны, аслаўлены ў гімнах сваіх прарокаў-інтэлігентаў, пачаў выпроставаць свае акрываўленыя, згорбленыя плечы...

Народ адкрыў вочы з цемры на свет і пачаў азірацца па баках.

Пачаў народ азірацца недаверліва, апасліва, і гэта было зусім справядліва. Бо, пазнаўшы сваю цемнату, сваю неасвядомленасць, народ баяўся зноў падпасці пад ярмо выпадковых спрытных несумленных людзей — палітычных авантурыстаў.

Народ асцерагаўся інстынктыўна.

Але не па сіле было асцерагацца да канца. Інтэлігенцыя, — спаткаўшыся тварам да твару з народам, у якім гнеў за ўсё мінулае кіпеў у душы, каторы вымагаў, каб усе даўгі яго за некалькі вякоў былі выплачаны адразу, — не магла пайсці слепа за на-

роднымі лозунгамі, ведаючы немажлівасць выпайнення практычна ў жыцці за кароткі час такіх дамаганняў.

Гэта ўзбудзіла падазронасць народа да інтэлігенцыі, гэтым скарысталі хітрыя людзі, нявольнікі натоўпу, сучасныя Пугачовы, каторыя ўзялі народ пад сваю апеку. Яны завабілі народ прыгожымі падатлівымі для яго словамі, карыстаючыся яго цёмнымі інстынктамі, і народ за імі пайшоў. Іначай рабіць ён не мог.

Пад выкрыкамі і гіканнем сучасных Пугачовых народ ахмялеў. І брат на брата пайшоў, і сын на бацьку. І народ у асляплёнасці сваёй пачаў губіць сам здабытую за вялікія ахвяры, за цэлыя рэчкі чалавечай крыві доўгачаканую волю.

Дзікім віхорам пусціліся па нашай зямельцы азвярэлыя людзі. Яны гарцуюць цэлымі бандамі і нішчаць, і грабяць, і забіваюць. Апошняе зерне на гарэлку выганяюць і твораць голад, руіны небывалыя ў нашым краі.

Чорныя рыцары, у сацыялістычных забралах дзеля блізіру, ускалыхнулі ў народзе звярыную помсту за мінулае, і народ цяпер сам сябе ўстрымаць не можа. І доўбнямі брат брату ўбівае «праўдзівы сацыялізм» у галаву. Так глыбока заганняе, што аж чэрап гнецца...

А ўсё ж такі сам народ ці вінават, а вінаваты тыя новыя вучыцелі, якія моцна захапілі яго ў свае рукі.

Гэтыя вучыцелі раздзялілі яго на дзве часткі — на «таварышаў» і «буржуяў».

Паглядзелі на чалавека — вопратка і белы каўнер — і асудзілі яго адным важкім словам: «буржуй». Пасля гэтага чалавеку не тое што не вераць, а паніжаюць і крыўдзяць рознымі спосабамі.

Атрымаў чалавек такую-сякую адукацыю — «інтэлігент», «буржуй», і бяда гэтым людзям. Дайшло да таго, што ў вёсцы бацька не давярае роднаму сыну, вучыцелю-«інтэлігенту». Бо сын ужо быццам «за паноў трымае...».

А вось розным падазроным «таварышам з фронту», мо быўшым угалоўным праступнікам ці ўраднікам — вераць. Бо тыя хітра маскіруюцца пад «прыяцеляў народу», кажучы цёмным людзям: «Рэж, бяры, рабуй! І за добрую навуку частку здабычы ў буржуяў нам дасі!...»

Гэтым цёмны чалавек не можа не верыць...

І робіцца нешта кашмарнае, страшнае, дзікае. Людзі парабіліся, як звяры.

Выйшла так, што быццам сам народ дайшоў да праўдзівага сацыялізму, а яго сыны-інтэлігенты зрабіліся «буржуямі». Народ аддзяліў сябе каменнай сцяной ад тых светлых людзей сваіх, якія дзесяткамі гадоў жылі толькі для народа. Але гэта каменная сцяна ненадоўга. Народ пазнае праўду і разрушыць гэту сцяну.

А інтэлігенцыя, нягледзячы на гэту сцяну, не адышла ад народа. І цяпер праўдзівыя піянеры народнай волі пакутуюць толькі за народ і яшчэ бліжэй да яго падышлі, бо без усялякай ідэалізацыі, а натуральнымі вачыма глянулі на народ.

Інтэлігенты яшчэ больш, як раней, пакутуюць за народ, бачачы, як народ сям сябе губіць пад уплывам лжэпракаў. Народ агледзіцца ў хуткім часе і злучна са сваімі шчырымі сынамі — інтэлігенцыяй — пойдзе да сапраўднай лепшай долі.

Народ не дапусціць замарыць сябе да канца, каб пасля гэтай навальніцы не прыйшлося дзесяткі гадоў працаваць толькі на тое, каб як-кольвек стаць на ногі.

Інтэлігенцыя і народ зразумеюць адно аднаго і сальюцца ў адно сэрца, у адну душу, і ніякага раздзелу паміж імі не будзе.

1918

У ГАДАЎШЧЫНУ СМЕРЦІ М. А. БАГДАНОВІЧА

Лебедзь лунаў высока пад небам. Акроплены месячнымі праменьнямі, ён дабіваўся да яркіх зорак... Ён дасягаў такой вышыні, дзе скрыдлы не вытрымліваюць.

І скрыдлы падламаліся...

* * *

Год таму назад не стала нашага вялікага песняра — Максіма Багдановіча.

Год гэты вельмі памятны ў гісторыі адраджэння Беларусі. Усе нашыя перадавыя людзі, захопленыя хваляй новага лёсу нашай гаротнай Бацькаўшчыны, жыўшы ў палітычным вихору, дзе на арэне народаў выступіў і наш беларускі народ, — час ад часу адпачывалі душою, чытаючы ў беларускіх часопісах «Вольная Беларусь», «Гоман», «Беларуск. Рада» лебядзіныя песні — пасмертныя творы М. Багдановіча.

У іх людзі, змарыўшыся вялікай барацьбой, знаходзілі тую асвяжающую крыніцу, каторая дадае сілы для далейшай працы.

Апошні акорд арфы паплыў у абшары, але струны яшчэ не змоўклі, — яны дрыжаць, хвалююць паветра і пяюць, і плачуць, і вабяць сваёй цуднай гармоніяй...

— Ці ён памёр? — пытаецца кожны ў сэрцы сваім, чытаючы яго творы.

— Не.... Ён жыве, ён жыве... — пераканаецца кожны. — Для вялікіх сэрцам і душой ніколі няма смерці. Для тых, што скідаюць векавы пыл са скарбу душы роднага абяздоленага народа і паказваюць перад усімі яго непасрэдную пекнату, — жыццём мяжы не паложана.

Арфа натхнёнага песняпеўцы мае тую таемную сілу чар, што, раз быўшы ў яго руках, ужо не моўкне да самага канца свету.

Гэтакай арфай быў адароны музамі наш паэт М. Багдановіч.

* * *

Яго песні тым болей чаруюць, што спяваныя іх тварцом на чужыне, далёка ад роднага краю, яны палаюць бязмежным агнём закахання да Беларусі, каторы пышыць з душы толькі пры разлуцы.

* * *

Яго песні тым болей чаруюць, што ў іх паэт пераліў у гармонію шэпты беларускіх пушч, гоман беларускіх ручаёў, казкі русалак, фарбы жытніх васількоў, трапары¹ нябесных зор, з каторымі ён часта быў злучаны ў гутарках аб Бацькаўшчыне.

* * *

Яго песні тым болей чаруюць, што ў іх мы бачым усю пекнату нашага краю, у іх мы чытаем старыя летапісы чула-мякай душы нашага народа. У іх зноў уваскрасаюць нашыя прашчуры, ад якіх мы маем свой асабісты склад душы, лад жыцця, якія аставілі нам свае ўласныя, розныя ад другіх традыцыі.

Сваімі песнямі М. Багдановіч нам казаў адвечную строгую праўду аб тым, што беларускі народ — не горшы, не бяднейшы інтэлектам сваім за ўсе народы зямлі.

Пасля вялікіх сваіх парыванняў з чужыны на Бацькаўшчыну Багдановічу ўдалося быць у сталіцы быўшага Беларуска-Літоўскага Княства — Вільні ў 1911 годзе. І вось словы, сказаныя ім на адным з яго рэфэратаў у Менску ў 1916 годзе, не выходзяць з маёй памяці: «Я быў пад Вострай Брамай, дзе бываюць дзесяткамі тысяч паломнікі-багамольцы. На Бране красуецца герб старога Бел. Літ. Княства — Пагоня: узброены ры-

цар сядзіць на скачучым кані і размахвае мячом. Перад маімі вачыма рыцар вырастае ў вялікія размеры, і меч яго пападае якраз у маё сэрца... Я ранены і запаланены навекі...»

Паэт запалонены навекі сімвалам «Старой Беларусі», і дзеля гэтага ён усё жыццё сваё аддае на ўзбудаванне новай Беларусі... І старое з новым у нашай зямлі злучаецца ў яго песнях у адзін багата-меладыйны гімн, каторы зычна разліваецца па ўсіх шнурах і загонах беларускіх хлебаробаў.

Гэты гімн, як той рыцараў меч, трапляе ў сэрца кожнага з сыноў Беларускай зямлі, пасля чаго ніхто не можа забыць ні свайго краю, ні свайго паэта...

1918

У ГАДАЎШЧЫНУ

«Мінулася грозная бура,
а мора дасюль яшчэ б'ецца».

М. Багдановіч

Мінуў год, а рана яшчэ так свежая, так балюча... На кожным кроку чуюцца, што якраз яго не хапае цяпер — пры адраджэнні роднага краю. Але не вернецца ён на бацькаўшчыну з чужыны, бо спіць у магіле вечным сном.

Багдановіч радзіўся на Гродзеншчыне ў 1892 г., але бацькі яго выехалі ў чужыну, у Ніжні Ноўгарад, калі Багдановічу было ўсяго два гады. Наслухаўшыся ад бацькоў сваіх аб родным краі, ён, яшчэ малым хлапцом быўшы, усё марыў ды летуцеў аб той далёкай і мілай зямельцы сваіх бацькоў і дзядоў. Ён так рваўся ўсёю душою і сэрцам да роднага краю, так старанна і пільна шукаў злучэння з ім, што цудна-лірычныя парыванні яго чаруюць і вабяць сваёй трагічнасцю і пекнатой:

Упалі з грудзей Пана Бога,
Парваўшыся, пацеркі зор,
Яны раскаціліся ў небе,
Усыпалі сіні прастор.

І адтуль так маркотна і пільна
На край мой радзімы глядзяць,
Што ж там яны, ясныя, бачаць,
Чаго так дрыжаць і дрыжаць?

Гэтакім перлам паззіі можа гардзіцца кожная з еўрапейскіх літаратур. Такі багаты велічам вобраз, выказаны кароценькімі словамі, рэдка каму з паэтаў удаецца. Кожны радок будзіць фантазію сваімі яркімі фарбамі. У прыгожай і ўтончай форме выказана бязмернае каханне да бацькаўшчыны: зоркі нясуць яму весткі з роднага краю, яны маркотны... яны дрыжаць... Дух паэта загадаў ім весткі даваць адтуль, каб хоць праз зоркі нямыя мець сувязь з бацькаўшчынай. Але зоркі гавораць няясна, мігцяць і дрыжаць, і душа паэта рвецца ад болю...

Падрасшы крыху і свядома ўжо даведаўшыся аб справе беларускага адраджэння, Багдановіч зайздраваў тым «шчасліўцам» з беларускіх паэтаў — дзяцей сялян — што хоць пастушкамі былі, але ў родным полі, у родным лузе, у сваіх уласных лясках, пушчах і балотах. Паводлуг яго здання, песняры, жыўшыя ў самых глухіх кутках роднай зямлі, маглі ўбіраць у сябе творчы, самабытны, абвеваны казкамі дух свайго народа. А яму, нібы дзецям Ізраіля з Бібліі, прыходзілася знаёміцца з бацькаўшчынай са старых пергаментнаў-летапісаў, — родная мова была яму вядома толькі праз кніжкі.

А вера ў адраджэнне беларускага народа інстынктыўна расла ў яго душы:

Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі,
Над хвалямі сінеючага Ніла,
Ўжо колькі тысяч год стаіць магіла,
Ў гаршку насення жменю там знайшлі.
Хоць зерняткі засохшыя былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Ўзбудзілася і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.
Вось сімвал твой, забыты краю родны!
Зварушаны нарэшце дух народны.
Я верую — бясплодна не засне,
А ўперад рынецца, маўляў, крыніца,
Каторая магутна, гучна мкне,
Здалеўшы з глыбі на прастор прабіцца.

(«Санет»)

Ідэалізаваў ён старую Беларусь усімі парываннямі сваёй чулай душы, любячай гармонію і хараство. Тое неўлавімае і невыразнае, атуленае пылам старасвеччыны, цераз прызму яго класічнай паззіі пералівалася яснымі і выразнымі вясёлкамі

(«Слудкія ктчыхі», «Летапісец» і інш.). Беларуская міфалогія з тыгеля яго творчасці выходзіла грацыйная і зычная, нібы каскад брыльянтавы ўдараўся аб гулкае залатое дно.

Паэт ператварае прыроду на свой кшталт, дае ёй новыя вобразы, новае жыццё, меладычнасць сваёй душы.

Кожнае дрэва з беларускае пушчы — струна. Кожнае азёрцо — чара, напоўненая хмельным віном. Кожная лагчынка — гэта чыясь рука зрабіла ўзор саматканы. Уздохі ветру — таемныя сказы лесуноў, русалак і вадзенікоў пад месячнымі праменьнямі. Сялянская дзяўчынка, тулячая да сваіх грудзей маленькае дзіцянё на жытняй мяжы, — гэта Мадонна, гэта Божая святасць... Уся Беларусь — «тысяча крэпка нацягнутых струн», на якіх вялікі кампазітар-паэт творыць свае чаруючыя сімфоніі.

Багдановіч ведаў таемную замову адкрываць дарагія скары-агняцветы. Там, дзе звычайныя людзі знаходзяць толькі адну пустату, ён знаходзіць характэрнае і літургію паэзіі.

Як моцны рэактыў, каторы выклікае
Між строк ліста, маўляў, нябожчыкаў з магіл,
Рад раньш нязнаных слоў.

(«Актава»)

Вершы яго строга кароткія, ярка вобразныя і рэльефна-выразныя. Нідзе ў іх нельга ні адняць, ні прыбавіць. Гэта старасвецкія гравюры, з мастацка стылізаванымі арнаментамі.

Калі і згадзіцца з тым, што для шырокіх масаў чытачоў паэзія яго не ўся даступна, дык затое інтэлігенты знаходзяць у яго сціслых класічных штрыхах таямніцу таямніц, квінтэсенцыю стара-культурнага беларускага інтэлігента, беларускае туманнае казачнае «калісь», намалёванае квола-пявучымі тонамі. Паэт сам тлумачыць «вянок» сваіх вершаў:

Вы, хто любіце натрапіць
Між страніц старых, пажоўклых
Кнігі, ўжо даўно забытай,
Блеклы, высахшы лісток, —
Праглядзіце гэты томік:
Засушыў я на паперы
Краскі, свежыя калісьці,
Думак шчырых і чуцця.

А «краскі» ў яго цудна стылізаваныя, апрацаваныя і выразаны на мармуровых скрыжальных.

Дзеля гэтага песні яго «гартаваліся», нібы сталь. Паэт валодаў тайнай гармоніі і рытмікі, як лепей не трэба.

Але, мабыць, пры ўраджэнні чараўніцы-старчыхі праклялі яго тым, каб ён быў далёка ад роднага краю, і дзеля гэтага музы ткалі вакол яго паэзіі арэол тугі і сумнасці. Праймаючыся яго творами, адбіваецца такое ўражанне, нібы меладычныя, крэпка нацягнутыя струны рвуцца, і чароўныя плоймы зыкаў пераліваюцца ў водгуках гэтых рвучыхся струн. Здаецца, нібы музы плачуць над ім, а слёзы іх застываюць у дарагія перлы.

Хаця ж, часамі, лёс яго мілаваў, — у 1911 г. Багдановіч меў (як ён сам казаў пішучаму гэтыя строкі) вялікае шчасце: ён быў у старой сталіцы Беларусі, у Вільні. І запаланіўся зусім характарам віленскіх гор і далін, рэчак і старасвецкіх гмахаў у рамках зелені. Ці ж гэта было мала для юнага песняра, каторы знаў сваю бацькаўшчыну толькі з кніг? Радасна блішчэлі яго вочы, калі ўспамінаў аб гэтым ужо праз колькі гадоў у Менску (у 1916 г.). Тады ж (у хуткім часе пасля бытнасці Багдановіча ў Вільні) чытачы «Нашае нівы» мелі прыемнасць чытаць «нізку» вершаў «Место», дзе віленскія вобразы намалёваны мастацкім пэндзлем.

Багдановіч убачыў тады першы раз і беларускую вёску, шчыр-боры і даліны-лугі, каторым ён раней праз зоркі вітанне сваё пасылаў. Тут ужо з жывой бібліі, з беларускай зямлі, ліліся яго песні, але ў іх ужо чуліся стрункі яшчэ большай надарванасці, яшчэ большай меланхоліі... Раней, будучы ў далечы ад «родных хат, ад роднай нівы», беручы свае матывы са старых летапісаў, з «засохшых кветак», уяўленне і пылкасць душы білі фантанам сонечнай красой, але, угледзеўшы «хмары, балоты» ў краю ўбогім — у душы паэта туга павялічылася.

А ў Менск прыехаў ён ужо зусім змучаным сухотамі. Атручаная атмасфера рэакцыі, каторая душыла тады (у 1916 г.) Менск, дзе нават не дазвалялася выдаваць часопісы па-беларуску, яшчэ больш цяжкі мела на яго ўплыў.

Усё ж такі ён і ў спячым Менску знаходзіў поле для працы: арганізоўваў беларускую моладзь, чытаў рэфераты аб беларускім руху, апрацоўваў беларускую хрэстаматыю і г. д. А здароўе яго штодня горшала ды горшала. Угаворвалі, прасілі яго ехаць у Крым на папраўку, але ён не меў ахвоты ехаць зноў на чужыну з няшчаснай, заняволенай, зруйнаванай вайной бацькаўшчыны. Урэшце яго ўпрасілі. Ён паехаў у Ялту. А праз кароткі час прыйшла да нас сумная вестка аб яго смерці там, на чужыне, адзінока...

Але жыве і лунае яго дух над роднай Бацькаўшчынай, і хто пачуе яго агнявыя песні, той ужо не можа не любіць свайго краю, свайго народа, сваёй роднай мовы...

1918

ХРЫСТОС ВАСКРОС!

«Васкрэсеніе дзень, прасвяцімся таржаством і друг друга абымем! Рцём браціі, ненавідзяшчым нас і тако вазапіім: Хрыстос васкрэсе із мертвых, смерцію смерць папраў і сушчым ва грабех жывот дараваў».

Так, ваісціну так: і сушчым ва грабех жывот (жыццё) дараваў. Паўстала к жыццю і наша айчына, наша бацькаўшчына Беларусь. Больш за трыста год панавала над ёй смяртэльная ціша, і ворагі нашы наперабой цвярдзілі, што Белая Русь памерла і не васкрэсне ніколі. Але жыватворны дух адвечнага жыцця завітаў і над ёю. Белая Русь уваскрэсла і цвёрда стала на грунт дзяржаўнай незалежнасці. Ужо, пакрытая буйністай збажыною, шуміць і руніцца нашая ніва. Няхай жа расце і буйнее, няхай красуе і спее на шчасце і на долю, на карысць ды на пажытак нашаму народу!

Толькі дзяржаўная незалежнасць прынясе нам збавенне ад гістарычных мук і нацыянальнага здзеку. Толькі ў пяшчотах нацыянальнай культуры мы атрымаем магчымасць стаць поплеч з асвечанымі народамі З. Еўропы. І хоць з'яўляюцца яшчэ Фомы няверныя¹, хоць і палохаюць нас няяснай будучыняй, але вялікая вера наша ў перамогу жыцця. Нацыянальнасць — рэч неўмірушчая, нацыянальнасць — гэта крыніца жыцця, пачатак поступу, культуры і бязмежнага развіцця. Нацыянальнасць — само жыццё і яго несмяртэльнасць у межах нашага ўяўлення. Жыве нацыя — жыве і чалавецтва.

І калі ўстае з цішы прамінулых вякоў беларуская дзяржаўнасць і калі аднаўляецца яе колишняя слава і паўстае Белая Русь, дык грудзі нашы напаўняюцца адным жаданнем, адным маленнем: верую, Госпадзі, — памажы майму няверыю! А «в сей день его же сотвори Господь, возрадуемся и возвеселимся в он!».

* * *

Хрыстос уваскрос!

Пане гаспадару! Другое тысячалецце канчаецца, як хрысці-яне на вясну кожнага гадавога кругу вітаюць гэтымі двума словамі адзін аднаго.

На ўваскрашэнне адвечнай творчай прыроды, кожнай вясною людзі ўспамінаюць Таго Вялікага Вучыцеля спаміж рыба-роў, каторы суліў нам бяспрэчную праўду і шчасце на зямлі. «Любі бліжняга, як самога сябе!» А калі няма гэтай любові, тады гора і смерць пануюць у нас.

Пане гаспадару! Ад нас саміх належыць здабытак гэтага шчасця, — ад нашага хацення. Але адно — любіць бліжняга можа толькі бліжні, роўны, а не раб-нявольнік. А вось наш народ, быўшы некалькі соткаў гадоў паміж абцугамі Масквы і Варшавы, не мог мець гэтага светлага шчасця на зямлі... Быўшы ў няволі, наш народ не мог ад шчырага сэрца вітаць на Вялікдзень словамі: «Хрыстос уваскрос!» У пана з парабкамі не можа быць любові. Тут толькі з адной стараны — дэспатызм, а з другой — пакора.

Пане гаспадару! Наш беларускі народ шчыра выпалняў другі загад Хрыста: «Калі хто б'е цябе ў адну шчаку, — падстаў яму другую». Пад цяжкі бізун сваіх мацнейшых славянскіх братоў беларус падстаўляў твар, плечы і грудзі цэлыя соткі гадоў. Доўга ён цяпеў здэк. Ад яго хацелі адняць культуру, мову і ўсе традыцыйныя здабыткі душы, якія ўкараняліся тысячу гадоў. Жыўшы ў такіх варунках, беларускі народ не мог мець праўдзівага свята.

Але вось наступіў час, калі гісторыя пачала падводзіць свае падрахункі, і на арэну вялікіх пераацэнкаў выступіла і доля беларуса-многапакутніка. Аб нас загаварылі па ўсяму свету і зноў пачалі нас біць у чатыры кіі... Кожнаму з славянскіх суседзяў хочацца рвануць ласы кавалак нашай зямлі...

Пане гаспадару! Мы не дадзімося, мы павінны быць незалежным, вольным народам, і тады толькі, — як роўны з роўным, — беларускі народ скажа на ўвесь свет: «Хрыстос уваскрос!»

ГАДАЎШЧЫНА ГАЗ. «ВОЛЬНАЯ БЕЛАРУСЬ»¹
(28/V-1917 г. — 28/V-1918 г. ст. ст.)

Прайшоў год выдання беларускай газеты «Вольная Беларусь» пад рэдактарствам Я. Лёсіка² ў Менску. Перад намі ляжыць гадавік «Вольнае Беларусі» і, праглядаючы яго ў цэлым, відаць, як у люстры, беларускі год за час перавароту Расіі, пачынаючы ад першых мітынгаў да апошняга дня. Гэты гадавік можа служыць пекнай настольнай кнігай гісторыі Беларусі за эпоху 1917—18 гг.

Ад першага нумара прымячаецца таленавітая рука рэдактара, каторы складае матэрыял газеты з вялікім пераборам і густам, і газета робіць уражанне еўрапейскага часопіса.

Вельмі звяртаюць на сябе ўвагу артыкулы самога рэдактара, што пышуць нацыянальным агнём і закаханнем да Бацькаўшчыны, якія былі схаваны ў сэрцы іх шанюўнага аўтара больш як за дзесяць гадоў — за час яго бытнасці ў далечы ад роднага краю, у Сібіры як высланага расійскім урадам за «рэвалюцыйнасць» у 1905—6 гг.

Пекнатой мовы, энергічнасцю і вобразнасцю сваіх выказаў і паэтычнымі параўнаннямі яны робяцца класічнымі ў беларускай публіцыстычнай літаратуры, і вельмі жадана было б, каб яны былі выданы асобнай кнігай.

За гэты год у «Вольнай Беларусі» друкаваліся розныя капітальныя творы, як «Сымон-музыка» Я. Коласа, «Антось Лага» яго ж, «Не розумам сцяміў, а сэрцам» — драма К. Вясэлага³, «Залёты» Марцінкевіча, апавяданні М. Гарэцкага і інш.

Паміж новымі літаратурнымі сіламі, якія пачалі друкавацца ў «Вольнай Беларусі», не лічачы старых вядомых паэтаў, як А. Гарун, Ясакар, звяртае на сябе ўвагу паэзія Сучаснага, Маслоўскага і Макара. Дзеля браку месца ў нашай газеце мы не можам удавацца ў дэталы разборы вышэйпамянёных твораў.

Ад Новага года «Вольная Беларусь» пачала выдавацца ў форме тыднёвага журнала на 8 старонках. Выдаецца вельмі старанна і густоўна.

«Вольная Беларусь» ад віленскіх часопісаў розніцца сваім правапісам. Рэформы, якія па гэтай часці ў «Вольнай Беларусі» зроблены месяцаў 8 назад, рэформы гэтыя выклікалі спрэчкі, але большасць рэформаў абгрунтавана на палягчэнні і сістэматызацыі правіл беларускай граматыкі з фанетычнага погляду.

Тыраж газеты да спынення пошты ў Менску быў вельмі са-
лідны, але ў тычнасці з другімі мясцовымі часопісамі «Воль-
ная Беларусь» можа гардзіцца і цяпер сваім тыражом. З ваколі-
чных мястэчкаў і вёсак часта прыходзяць і прыязджаюць у
Менск спецыяльна па «Вольную Беларусь», якая заваявала сабе
прыхільных чытачоў па ўсяму беларускаму краю.

Дзень гадаўшчыны «Вольнай Беларусі» лічыцца сярод бел-
ларускіх дзеячаў праўдзівым святочным днём, і ўсе ад шчыра-
га сэрца пасылаюць сваю падзяку неўтамімаму кіраўніку газе-
ты Я. Лёсіку за вялікую карысную працу на ніве беларускай за
гэты год.

Віншуючы рэдакцыю «Вольнае Беларусі» з першай яе га-
даўшчынай, зычым ёй шмат-шмат гадоў працы на карысць Баць-
каўшчыны.

1918

ШКОЛЫ Ў ПРАВІНЦЫІ

У Віленшчыне, Вілейск. пав. N. воласці гэтымі днямі ад-
быўся сход сялян цэлай воласці аб адчынненні зноў вышэйшай
пачатковай школы, якая была спынена за ўвесь час вайны.

Гутарылі-гутарылі і прыйшлі да такога skutку, што школа
павінна быць зачынена і надалей. Прычыны вось якія.

Перш-наперш — школа гэтая, якая трымаецца на грашах
сялян усяёй воласці, прыносіць карысць толькі жыхарам мяс-
тэчка і 3—4 бліжэйшых вёсак. Дальнейшым вёскам няма нія-
кай магчымасці пасылаць сваіх дзяцей у школу на далечыні якіх-
небудзь 20—30 вёрст.

Другая прычына — гэта мова.

Тут людзі раздзяліліся на тры лагеры: прыхільнікі расійскай
і польскай моваў (у гэтым кірунку над беларусамі-католікамі
мелі ўплыў ксяндзы і існаваўшыя за час вайны па вёсках Вілей-
скага павета польскія школы) і група (найменшая) староннікаў
беларускай мовы.

Ва ўсіх гэтых пытаннях, не асобна простых для сялян, на
сходзе не маглі разабрацца, і было пастаноўлена пакуль што
школу зусім не адчыняць.

Гэты сумны факт наводзіць на думкі аб тым, што ў школь-
най справе на Беларусі чакае нас яшчэ вялікая праца.

Сляды быўшага казённага самаволу адчуваюцца ў нас яшчэ досыць востра. Мова і нармальны расклад школ па валасцях павінны быць першымі вехамі ў арганізацыі новага школьнага сезону. Што тычыцца мовы, то чуецца вялікая патрэбнасць трапнага інфармавання сялян у беларускай справе, асведамлення іх у беларускім нацыянальным духу праз свядомых беларусаў і праз газеты.

У гэтым кірунку сяляне з прычын сваёй цемнаты ці могуць быць адпаведны ў сваіх рэзалюцыях і пастановах аб мове. У гэтым па сваёй нацыянальнай неасведамленасці ім патрэбна кіраванне ад вышэйшых беларускіх нацыянальных арганізацый, патрэбны большыя, як да гэтага часу, сувязі з правінцыяй.

Таксама вымагаецца правільнае адзначэнне школьных пунктаў па воласці, каб прынамсі ў пяцівёрстнай акрузе, дзе густа населены вёскі, было па адной школе. Калі напачатку няма яшчэ на гэта школьных будынкаў, можна было б вучыць, наймаючы хаты. На вёсках знойдуцца цяпер шмат дзе досыць вялікія з прасторнымі святліцамі хаты, якія зусім могуць быць прыгодны да школы.

Словам, захацеўшы, можна што-небудзь у гэтым кірунку прыдумаць, а да новай вясны трэба парупіцца арганізаваць планавае школьнае будаўніцтва ва ўсім краі.

1918

ЗНОСІНЫ З ВЁСКАЙ

Тая сувязь з правінцыяй, якая пры кепскіх варунках камунікацыі і іншых перашкодах намі наладжана, вельмі слабая. Безумоўна, трэба, каб ад цэнтра нашага нацыянальнага руху разыходзіліся нервы-токі па ўсіх глухіх кутках беларускіх абшараў. Трэба, каб вёска асведамлялася ў шырокім размеры.

Раз'езджаючых інструктараў у нас бракуе. Нашыя газеты часта не даходзяць па адрасу нават і туды, дзе пошта ўжо наладжана. А вёска чакае, сялянства ведае мала аб тым, хто за яго стаіць. Часам праз дзесятыя рукі, даведаўшыся аб якой-кольвек беларускай арганізацыі, вёска прысылае да нас сваіх хадакоў, каб «паслухаць, дзе што робіцца». Шмат сведчаць аб іх зацікаўленасці сотні сялянскіх подпісаў на адчыненне беларускіх школ, запытанні аб войску. Але мусім прызнацца, што ў кірунку сувязі з правінцыяй яшчэ ў нас мала зроблена.

А іншыя не спяць — выкарыстоўваюць гэта вельмі спрытна... Антыбеларуская агітацыя ідзе налева і направа. Розныя легендарныя чуткі не ў нашу карысць распаўсюджваюцца. Небыліцы вырастаюць у цэлыя горы. Несумленняя агітацыя робіць сваё.

Як нам выйсці з гэтага становішча? Патрэбна шмат энергіі, працы. Трэ ў сто разоў павялічыць дзейнасць нашых раз'язджаючых інструктараў. Гэтай справе павінна быць аддадзена бадай першае месца.

Шмат дапамагчы гэтаму можа цяпер нашае настаўніцтва з правінцыі, якое, праслухаўшы беларускія педагагічныя курсы, зноў вернецца дахаты — у вёску ці ў мястэчка. Святы абавязак кожнага настаўніка — мець на мэце асветаменне сялянства. Мы пэўны, што настаўнікі ў гэтым кірунку будуць працаваць.

Цяперака, з пачаткам вербавання беларускага нацыянальнага войска, адносіны з правінцыяй вельмі павялічацца. Вярбоўшчыкі войска беларускага павінны быць тымі вестунамі, якія маюць разнесці самыя пэўныя весткі аб беларускім руху як жывым словам, таксама і праз свае друкаваныя адозвы.

Але нягледзячы на ўсё гэта мы павінны як найболей адкрываць па мястэчках і вёсках беларускія культурныя гурткі, закладаць тэатральныя грамады і г. д. Беларускія спевакі і артысты павінны раз'язджаць па ўсіх абшарах роднага краю дзеля пашырэння роднага мастацтва і, гэтакім чынам, дзеля інфармавання аб беларускай справе.

За апошнія тры гады наш тэатр шмат зрабіў у гэтым кірунку. Дзякуючы яму, нават і па вёсках ставяцца беларускія спектаклі. Але трэба яшчэ і яшчэ!

Нашыя інструктары павінны як найболей шырыць беларускую літаратуру. Пры шчырай працы сувязь з правінцыяй можа быць добра наладжана. А як гэта справа будзе ў нас добра нарыхтавана, тады будзе ў нас усё.

АДНОСІНЫ БЕЛАРУСІ ДА СУСЕДНІХ НАРОДАЎ

«Любіць свой народ — гэта яшчэ не
знача ненавідзеццэ другіх».

*(З прамовы п. Р. Скірмунта¹ на
пасяджэнні Рады БНР 9 ліпеня г. г.)*

На беларускай тэрыторыі за ўвесь час яе гісторыі спатыкаліся розныя славянскія і неславянскія народы.

Адбываліся на нашай зямлі бітвы, вёўся гандаль, крыжаваліся культура Захаду і Усходу, і кожны з прычасных гэтаму народаў астаўляў тут свой адслед і што-кольвек пераймаў адгэтуль.

У свой час аблічча беларускай нацыі — уладарніцы гэтай зямлі — вельмі ярка вызначалася: мовай ураднай у Бел.-Літоўскім Княстве была беларуская; вялікія князі і вышэйшыя станы гаварылі па-беларуску, беларуская культура мела свой уплыў нават на неславянскія нацыі: татары друкавалі тут свой Каран па-беларуску арабскімі літарамі.

Гісторыя затрымала на час і развіццё нашай культуры.

Цяпер зноў будзеца на нашай зямлі беларуская дзяржаўнасць, беларуская асвядомленая нацыянальная сіла хоча заняць належачае ёй месца, і вось адным з першых пытанняў у нас з'яўляюцца адносіны беларускага народа да жывучых доўгімі гадамі народаў побач з ім. Не ўспамінаючы аб старых крыўдах, нанесеных нам некаторымі з гэтых народаў, як палякамі і велікарусамі, мы пэўны, што з цяперашняй эры гэтаму будзе акрэсавана мяжа.

Мы будзем класіфіцыраваць гэтыя адносіны на 1) знешнія і 2) унутраныя.

Да знешніх належыцца ўстанаўленне граніц з Украінай, з Польшчай, з Літвой, з Расіяй, эканамічныя зносіны з Нямеччынай, з вышэйпамянёнымі суседзямі і г. д.

Да ўнутраных належыцца згрунтаванне добрых прызнаных адносін блізкімі суседзямі, жывучымі на нашай зямлі. Унутраныя справы так цесна звязаны паміж сабою, што самая аснова гэтага бытавога ўкладу мяняцца не можа, а трэба толькі кіраваць на тое, каб гэтыя самыя ўклады прынялі беларуска-дзяржаўнае афарбаванне, каб атрафіравалася ўсё антыбеларускае.

Адносіны гэтыя дзеляцца на 1) культурныя і 2) эканамічныя.

Барацьба культур, якая вялася проціў беларускай культуры палякамі, расійцамі і беларусамі, перайшоўшымі да гэтых станаў, не можа мець далей месца — справа перавагі будзе тут на старане беларускай дзяржаўнай культуры.

Разумецца, пры гэтым павінна быць забяспечана магчымасць развіцця замешканых у нас меншасцяў.

З эканамічнага боку, то да гэтага часу ажыўленне таргоўляй у нашым краі рабілі жыды, і кожны асвядомлены ў гэтым зразумее той плюс, каторы яны давалі краю. І вось пры рэформах у гандлі і фабрыкацыі ў нашым краі — мы пэўны, што адносіны з жыдоўскім элементам як дагэтуль былі добрыя, такімі ж будуць і надалей.

Што тычыцца ўкраінцаў і літвінаў, то з прычын падабенства ў гістарычным лёсе, у традыцыйнай жыццёвай блізасці і злучнасці ў нас за ўсё апошняе сталецце вытварылася шчырае спачуванне і такі погляд, што «наша гора — іхняя гора, наша радасць — іх радасць». Разбор нашых спраў будзе між намі болей чым братні.

Беларускім урадам ужо шмат зроблена ў гэтым кірунку і павінна яшчэ быць зроблена.

Мы пэўны, што ўсе народнасці, жывучыя цесна з намі на нашай зямлі, пойдучь нам насустрач у нашай дзяржаўнай будове і не будуць нам шкодзіць у нашым нацыянальным руху, бо шавінізм у нас месца не мае і мець не можа. Прыкладаў з другіх па гэтай часці мы браць не будзем. Наша ідэя такая, каб у нацыянальным смысле кожны народ быў сам сабою, і гэтым ён і выпяўніць свой прыродна-этычны доўг.

А што тычыцца тых беларусаў, якія ўзгадваліся пад польскай або расійскай культурай, носяць марку першай ці другой нацыі, то мы іх гвалтам у свой лагер не пацягнем — вольнаму воля.

ЖЫДЫ НА БЕЛАРУСІ

Бытавыя штрыхі

Ад аўтара

Не маючы пад рукамі ніякага належачага да гэтага тэматы матэрыялу, я не ўдаваўся ў грунтоўную і дэталёвую апрацоўку свайго артыкула, каторы быў напісаны для штодзённай газеты «Беларускі шлях» па просьбе рэдакцыі.

І вось, дзеля таго што да гэтага часу яшчэ аб жыдах на Беларусі не было напісана ніводнага радка ў беларускім друку, я чую патрэбным даць вышэйпамянёны газетны артыкул асобнай брашуркай. А калі гэтая брашурка пакіруе на думку каго-кольвечы напісаць аб гэтым сталую працу з дэталёвымі гістарычнымі, эканамічнымі, этнаграфічнымі і статыстычнымі дадзенымі, то мэта мая будзе дасягнута.

I

Некалькі сталеццяў таму назад жыды перабраліся ў наш край праз Заходнюю Еўропу і Польшчу. Да заняцця нашага краю Расеяй, яны апрача волі гандлю, рамяства і жыхарства ўсюды — і па вёсках — мелі яшчэ і сваё самаўпраўленне — «кагал».

Значнейшыя рэпрэсіі над імі ў нашым краі расейскім урадам былі паўзаты каля 1820 г., хаця ўжо зараз жа пасля «брацкага» прылучэння Беларусі да Масквы, што сталася пры апошнім раздзеле Польшчы ў 1795 годзе, Беларусі надавалася роля жыдоўскага «гета». Кацярына Вялікая ўвяла «еврейский вопрос» у ўнутраную палітыку Расеі, а ў 1800 року паэт Дзяржавін быў камандзіраваны імператарам Паўлам I на Беларусь, каб дэталёва пазнаёміцца са становішчам жыдоў і, паводлуг фактычных дадзеных, апрацоўваць праект рэформы для жыдоў. Дзяржавін пісаў свой праект у Віцебску.

Менскі «кагал» уладжваў з гэтай прычыны сход у 1802 годзе і хлапатаў перад Аляксандрам I аб памякчэнні рэформаў. Перашкаджаючы ўсякімі спосабамі рассяленню жыдоўскага элемента ў карэнных расейскіх губ[ернях] за «шкадлівасць», расейскі ўрад, лічыўшы Беларускі край чужым, забраным, паволі стварыў тут астрог для жыдоўскай люднасці, уключыўшы Беларусь у ганейшую ў гісторыі царскай Расеі, прагрымеўшую на ўвесь свет, так званую «черту еврейской оседлости».

Тут, на Беларусі, болей чым у сумежных краях жыдоўскага гета, тварыўся іх эканамічны і культурна-нацыянальны быт доўгімі гадамі.

Зразумела, што гэтая творчасць не магла не рабіць уплыву на характар краю, як і сама яна павінна была пераняць некаторыя яго асобнасці, праз што тварыўся натуральны абмен культурнымі вартасцямі паміж жыдамі і беларусамі.

Суседства гэтых дзвюх нацыяў тварыла такія жыццёвыя ўмовы і эканамічныя стасункі, у якіх адна нацыя без другой не магла абысціся.

Гандаль і рамёствы ў нашым краі развівалі жыды. І трэба сказаць, што ў гэтым кірунку яны досыць ажывілі наш край і праз увесь час прыносілі яму шмат карысці. Паміж іншым, яны тут часткова займаліся і хлебаробствам. З усіх губерняў еўрапейскай Расеі толькі ў нашых беларускіх губернях былі жыдысяляне, і да гэтага часу яшчэ захаваліся вёскі з адным жыдоўскім насяленнем.

Месты і мястэчкі, у якіх салідную перавагу мела жыдоўскае насяленне, давалі беларускім сялянам мажлівасць нармальнага тавараабмену. Гандляры і рамеснікі таксама былі неабходныя ў гэтым глухім (у бытнасці пад Расеяй) краі, дзе не было ніякай эканамічнай культуры.

Кавалі, шаўцы, краўцы былі людзі першай важнасці і пашаны ў вёсках. Да іх прыходзілі ў свой час не толькі па справах іх спецыяльнасці, але так сабе: «пагутарыць з разумнымі людзьмі», параіцца аб розных справах і г. д.

Жыды стараліся зменшыць цэны на прадукты, як у рамёствах, таксама і ў гандлі; яны здавальняліся драбніцамі, бо фізічныя патрэбнасці былі ў іх вельмі малыя. Дзякуючы пасярэдніцтву ўсюды бываючага жыда-скупшчыка, селянін збываў на месцы ўсе свае прадукты. А скупшчык-жыд пры ўсёй сваёй вялікай працы быў такі самы бедны, як яго сусед-селянін, хаця жыд і гарэлкі не піў.

Прыпісваць толькі адным жыдам спецыяльнасць гандлёвага шахермахарства і ўпаівання народа гарэлкай нельга: мы добра ведаем, як у вялікарасейскіх губернях славянскія «купцы-кулакі» і «целовальнікі» эксплуатавалі тамтэйшых сялянаў у некалькі стопняў болей, чым тут жыдоўскі гандлёвы клас нашых сялянаў.

Ды наагул бровары ў Беларусі былі панскія, корчмы па трактах жыды арандавалі ад паноў, так што яны былі толькі той сляпой прыладай у руках паноў, якія праз жыдоў сабе выпампоўвалі апошнія сялянскія грашы.

Нягледзячы на цкаванне рознымі чарнасоценцамі з Масковіі нашых сялян на жыдоў, наш народ нічога кепскага не рабіў

жыдам. У той час, калі ў Расеі чыніліся над жыдамі пагромы і страшэнныя здзекі, беларускія сяляне не паддаваліся цёмнай агітацыі. Хлебаробы нашыя не маглі рабіць кепскіх учынкаў над жыдамі, чуючы інстынктыўна ў душы штучнасць і непраўдзівасць чарнасоценных ідэяў. Так выходзіла, што вялікія грошы, высыпанія дзеля пагромнай агітацыі расейскімі ісцінна-рускімі ўрадамі, падобна сталыпінскаму, у нашым краі, — пайшлі на нішто.

Недарма ўвосень 1917 г. на Усебеларускім з'ездзе ў Менску прадстаўнікі розных жыдоўскіх партыяў, вітаючы беларусаў, са шчырай удзячнасцю ўспаміналі аб тым, што на Беларусі ніколі жыдоўскіх пагромаў не было.

II

За ўвесь час сумеснага жыцця беларусаў і жыдоў на беларускай зямлі гэтыя дзве нацыі псіхічна шмат перанялі адна ад адной. У мовах, у звычаях, у легендах, у будаўніцтве, у будзённым жыцці — у іх формы так перамяшаліся, што (болей усяго ў жыдоў) прынялі новую самабытную акрасу.

Ёсць агульныя жыдоўска-беларускія народныя мелодыі, прыказкі, дзе жыдоўская і беларуская мовы перамяшаныя паміж сабою. У беларускай мове ёсць словы: «хаўрус», «хеўра», «бахур», «адхаяць» і шмат іншых — чыста гэбрайскіх словаў. У жыдоўскай мове беларускіх словаў ёсць тым болей.

У свой час, у 1911—12 гг. жыдоўскі журналіст і рэдактар розных жыдоўскіх часопісаў п. Гурвіч у Вільні звярнуў на гэтую справу ўвагу. Сабраўшы цэлы зборнік прыказак і дадаўшы да іх свае тлумачэнні, ён паслаў гэта да друку ў заграничны журнал.

Але гэтага мала. Ёсць цэлая жыдоўска-беларуская этнаграфія, якая чакае свайго збіральніка. Такія прыказкі, як: «Не добра *рэйдэлэ* (гаворыць), а добра *мэйнэлэ* (думае)», — ёсць соткі.

Вось па жыдоўскім альфабэце жабрацкае клянчанне, якое жыды спяваюць на дзяды:

«Ах, брацця, галубцы, давайце галоднаму вашаму жабраку хлеба
троху.

Алеф, бойс, гімэль, далес, гой, вов, заін, хэс, тэс,
Я — калека, ламака, мучальнік. Не магу служыць у пана.

Чым-кольвек

юд, коф, ламэд, мэм, нун самэх, айэн, цэй, цадык, куф,
ратуйце сляпога татуню.

Рэйш, шын, тоф».

Ёсць вельмі пекная беларуская песня, якая заканчваецца па-гэбрайску і пяецца на хасідскую¹ мелодыю:

Бацька, бацька!
 Выкупі нашу матку...
 Выстрай нашу хатку...
 Без хаткі не будзем,
 Без маткі заблудзім.
 Абрамуню, Абрамуню,
 Абрамуню!

Дзедушак ты наш!
 Чаго ж вы не просіце,
 Чаго ж вы не моліце
 Пана Бога за нас...

Што б вы нас асвабодзілі
 Із голус (выгнанне) вывадзілі,
 Нашу матку (народ) выкупілі,
 Нашу хатку (Палестыну) выстраілі,
 Лэярцэйну (у нашу зямлю) прывадзілі —
 Lejarcejnu, Lejarcejnu!

Адказваюць яму з неба:
 Ой ты, сыноч, сыноч, сыноч,
 Не затрогай сваё сэрца.
 Матка бэндзе выкуплена
 Хатка бэндзе выстроена
 Бондзь мондры, чэкай конца*
 Wnejmar lefonow schoo chadoscho...
 (І мы яму скажам новую песню)

За другім разам:

Lejarcejnu!
 Entwert men ihm won ejben.

Вось другая песня да трох жыдоўскіх патрыярхаў — Абрама², Ісака і Якава:

Стары Абрам, сівы Абрам,
 Што ты зажурыўся?

* Увага: Тут словы песні прымаюць акрасу польскай мовы. Гэта паказвае, што беларуская мова і ў большасці жыдоў лічыцца «простай». Значыць, яны не могуць сабе ўявіць, каб Пан Бог гаварыў іначэй, як «папанску» — г. зн. па-польску.

— Вёў сына да Акейдо (ахвяру) —

Дарма патрудзіўся!

Ісак, Ісак, наш ацц,

Быў звязан, як баранец:

Сталі ангелы плакаці,

Вялеў Бог адпусціці.

Якаў, Якаў, бацька наш,

Чатырнаццаць гадоў авец пас.

.....

Сем за Рохэль, сем за нас.

Гэтакіх песняў ёсць шмат у жыдоў, як сур'ёзныя, таксама лёгкія прыпеўкі.

Вось на манер талмудычнай сафістыкі ешыбацкі жарт:

«То, шма! (Ідзі паслухай!) Казачка піла пойла эй лэй (або не) піла пойла? Калі скажаш — піла пойла, то чаму бэрдэлэ (барада) суха? Калі скажаш — лэй (не) піла пойла, то чаму эке-лэ (хвосьцік) мокры? — Тэйка — блайбт акашэ» (пытанне аста-ецца неразгаданым).

На матыў «Кол Нідрэй» (малітва на «Страшную ноч») жыды пяюць беларускую песню: «Як паехаў у карчомку». На жаль, словаў не памятаю.

У некаторых месцах Віленшчыны, па мястэчках, жыды, пераняўшыся забабонамі і міфалогіяй беларусаў, на Купалле сцелюць хлявы крапівой і папаратнікам, каб ведзьмы малака не адбіралі ў кароў. Нешта падобнае да беларускай каляднай казы ёсць і ў жыдоў. На Дзяды пры выпіўцы адзін адзыецца казою і пяе беларускія прыказкі ў парадку жыдоўскага альфабэта:

«(Алеф) Антон канцавы,

Мой родны Хведар

Балайло! (уначы).

(Бэйс) Браў не браў —

Лаяць не трэба.

Балайло!

(Гімэль) Гразамі горад не браць,

Балайло!» і г. д.

Жыды вельмі паважаюць беларускую народную мудрасць. У іх ёсць такая прыказка:

«Agojescher glajchwort ist wi aidocshe tojre» (сялянская прыказка ўсё роўна, як жыдоўская Тора³).

На першы погляд магло б здавацца, што ў пераняцці культуры адной нацыяй у другой жыды, як нацыя болей культурная,

павінны былі мець перавагу над беларусамі і мець свой большы ўплыў над імі, але ў самай рэчы ёсць іначай. Першая прычына гэтага тая, што ў гэтых дзвюх нацыяў няма роднасці мовы і плямёнаў, і тут якраз палякі і расейцы занялі першае месца, асімілюючы беларусаў. Другая прычына — гэта беларуская зямля. Дэкарацыя мясцовай самабытнай прыроды мае ў сабе такую вялікую сілу, што на ўплывы ўсялякіх іншых культураў дзеіць адпорна ў адваротны бок. І тыя людзі з нашага краю, якія пісалі па-расейску або па-польску і нажылі сабе славу ў памянёных літаратурах, не маглі выкараніць у сабе духу беларускай зямлі, каторы жыў у іх сэрцах. На кожным кроку чуецца, што гэтыя пісьменнікі — беларусы. Моц беларускай зямлі зрабіла тое, што ў Беларуска-Літоўскім Княстве законы пісаліся па-беларуску, прыдворная мова літоўскіх князеў была беларуская. А літвіны яшчэ цяпер наракаюць, што шмат літоўскіх сялян абеларусела. У цяперашняй выстаўцы старасвецкіх памяткаў у Вільні пад назваю: «Вільня-Менск» ёсць Каран⁴ беларускі, пісаны татарскімі літарамі. Гэта паказуе, да чаго можа даходзіць уплыў беларускай культуры!

Дзеля ўсяго гэтага і нядзіва, што жыды, жыўшы тут, на сваёй новай бацькаўшчыне, болей перанялі ад беларусаў, чымся беларусы ад іх. Магутная сіла беларускай зямлі дала асобны духоўны і вонкавы воблік беларускім жыдам. Цяпер яны адрозніваюцца ад усіх другіх жыдоў, і іх па ўсім свеце называюць «літвакамі».

З асобай сімпатыяй беларуская газета ў Вільні «Наша ніва» друкавала тыпы беларускіх жыдоў і жыдоўскіх синагог у беларускім стылі. Калі мы глянем на жыдоўскае мястэчка на Беларусі, то пабачым на кожным кроку нешта роднае, сваё, у будоўлях і ўва ўсёй абставе. Узяць жыдоўскіх пісьменнікаў з Беларусі, — то ў іх творах чуецца заўсёды беларуская прырода — «родныя з’явы». Болей усіх гэта адбіваецца ў творах жыдоўскага класіка Абрамовіча (Мэндэле Мойхэр Сфорым) з Капыля.

Жыдоўскі пісьменнік Абраам Мапу, пісаўшы свой біблейны раман з ідылічных часоў цара Хізкія і прарока Ісаі, маляваў ціхі Бэтыяхам, быўшы натхнёным пекнымі ўзбярэжжамі беларускага Нёмна. Знакаміты жыдоўскі пісьменнік з часоў «haskola» (адраджэння) Перэц Смаленскін лічыцца таксама выхаванцам Беларусі.

І ў другіх галінах штукарства ў тутэйшых жыдоў чуецца беларускі дух.

Жыды, тры разы на дзень у малітвах сваіх успамінаючы Сіён, малявалі сабе ў думках гэты Сіён як нейкі ўзгорак-узвышчу, якія акружаюць іх тут, на Беларусі. Жыдоўскае дзіця, аддаючы ўсе свае маладыя гады Бібліі ў хедэрах, мела перад сабой жывую Біблію беларускіх ратаяў, беларускай спакойнай, ціхай зямелькі з лясамі, пушчамі, рэчкамі, лугамі. Без гэтай беларускай прыроды, што завалодала іхнай душой ад нараджэння, яны б не маглі ў фантазіі сваёй маляваць Палестыну, каторую яны малююць, маючы ўзорам беларускую зямлю.

Праўдзівымі і зразумелымі ёсць апавяданні жыдоўскіх эмігрантаў, выкінутых адгэтуль лёсам у Амерыку і інш., аб іх суме па бацькаўшчыне. І не адпавядаюць праўдзе паказанні большасці антысемітаў, што жыды не маюць пачуцця кахання да тае зямлі, дзе яны жывуць... Гэта было б супраць законаў прыроды. Адно толькі — гэта цяга да бацькаўшчыны ў іх абвеена асобым трагізмам. З адной стараны — жыццё на чужыне сотні гадоў, дзе даконвалі іх розныя антысеміты і жыдаеды, хочучы не толькі знішчыць іх фізічна, як пагромамі і крадзяжамі, але таксама і апаганіць іх душу — рэлігію — пад відам розных крывавых нагавораў і крытыкі Талмуда. З другой стараны — далёкая Палестына, з якой яны выгнаны ўжо 2000 гадоў, — акрапляла самабытнай расою ў душы кожнага жыда тыя карэнні, якія звязваюць яго з зямлёю, дзе ён жывець. Яго каханне да новай бацькаўшчыны — нервовае, балючае і незразумелае прадстаўнікам іншых нацыяў.

III

У беларускіх вялікіх местах, як Вільня, Менск і інш., жыды мелі свае вялікішыя культурныя цэнтры: школы, абшчыны, прафесіянальныя цэхі і інш.

У той час, калі другія нацыі на Беларусі былі страшэнна сціснутыя расейскім урадам, калі беларусам зусім было забаронена друкаванае слова, жыды мелі ў гэтым нейкую свабоду — нацыянальная жыдоўская культура магла развівацца без усялякага, праве, тармозу. Тутэйшы «кагал» быў свайго роду самаўпраўленнем. З прычыны ўсіх гэтых абставінаў жыды з Беларусі давалі жыдам усяго свету найвялікшых вучоных у рэлігійным і нацыянальным жыцці.

Крыніцай гэтаму было места Вільня, бацькаўшчына віленскага «гозна» — Равві Іллі (памёр у 1797 р.) і другіх вялікіх талмудыстаў. Там друкаваліся найлепшыя кнігі і быў да апошняга дня жыдоўскі вучыцельскі інстытут. Недарма Вільня на-

зываецца жыдамі «Літоўскім Ерусалімам» (Jeruschalim dylito)). У той самы час славіўся кіраўнік хасыдызму на Беларусі, — Шнеер Зальман. Тут жа, на Беларусі, разыгралася гады вялікая барацьба паміж двюма жыдоўскімі рэлігійнымі партыямі: Хасыдым і Міснагдым. Гэта барацьба нарабіла вялікага неспакою ў віленскім «кагале».

У мястэчку Валожыне Віленскай губ. у 1803 року залажылася вучнем Гоэна, Хаімам Валожынэрам, жыдоўская духоўная акадэмія, скуль выходзілі вялікія жыдоўскія пісьменнікі і рабіны для ўсяго свету жыдоў. (З валожынскага «Ешыбота» выйшаў і знакаміты жыдоўскі паэт Х. Н. Бялік.) У Валожынскі «Ешыбот» прыязджалі вучыцца жыды з Каўказа, з Нямецчыны, з Амерыкі і г. д.

Тут, на Беларусі, меў сваё развіццё і жыдоўскі містыцызм (Кабала). Вядомы цадыкі ў Лібавічах, у Койданаве, Пінску*, да каторых прыязджаюць веруючыя з усёй Расеі. І нядзіва, што галоўнае развіццё жыдоўскай нацыянальнай рэлігійнай культуры мела месца тут, на Беларусі, дзе ім былі дадзены прывілеі яшчэ пры кн. Вітаўту. Яны жылі тут, як дзяржава ў дзяржаве, і іх «кагал» меў нават права судзіць сваіх пабрацімаў.

У перыядзе амярцвення беларускага нацыянальнага ўсведамлення жыды, як і самі беларусы, хоць добра ведалі беларускую мову, але глядзелі на яе як на «мужыцкую» і, русіфікуючыся самі, несвядома служылі русіфікатарскай ідэі Вялікарасеі. Але гэта была тая багатая кляса, якая атрымала сваю навуку ў расейскіх школах, а што тычыцца простых местачковых жыхароў, то, апроча роднай мовы, яны ведаюць толькі беларускую.

Ад самага пачатку беларускага адраджэння амаль побач з першымі піянерамі беларускага руху пайшлі, хоць і ў малым ліку, і жыды, якія выйшлі з вёскі; хаця шырэйшыя інтэлігентныя масы жыдоўства, асабліва ў местах, не могуць яшчэ пазбыцца кансеквенцыяў расейскага тут уладання і ўсё яшчэ служыць праваднікамі русіфікацыі.

IV

У 1912 годзе, калі ў чарнасоценных газетах «Северо-Западного края» паміж другімі нападкамі на беларускую газету «Наша ніва» ў Вільні яе вінавацілі яшчэ і ў тым, нібыта яна выдаецца то на польскія, то на нямецкія, то на расейскія, а таксама і на

* Пінск у пачатку мінулага стагоддзя быў вялікім цэнтрам хасыдызму.

жыдоўскія грошы, некаторыя з віленскіх жыдоўскіх журналістаў зацікавіліся гэтай «народнай» газетай на «мужыцкай мове». Пазнаёміўшыся з гэтымі «дзіўнымі» новымі нацыяналістамі са складу рэдакцыі «Нашай нівы», якія не толькі не аказвалі нянавісці да чужых нацыяў, але — наадварот — чым болей чужая нацыя нацыянальна ўсвядомлена, тым болей яе шанавалі, жыдоўскія журналісты пачалі ў новаадкрытым для сябе руху знаходзіць усё новыя Амерыкі і цуды. Аказалася, што беларусы-інтэлігенты не толькі цікавяцца старасвецкімі памяткамі культуры сваёй нацыі, але і культурамі другіх нацыяў, якія жывуць на Беларусі.

У беларускім музеі газеты «Наша ніва» жыдоўскія журналісты ўбачылі цэлую калекцыю малюнкаў старасвецкіх жыдоўскіх сінагог у беларускім будаўніцкім стылі, калекцыю сінагагальных ліхтароў і пасудзіны масянжовыя і сярэбраныя з мясцовай арнаментыкай, калекцыю стылёвых ярмолак. Яны былі здзіўлены тым, як гэта беларусы ўмеюць усё «чужое шанавать...».

Пры бліжэйшым знаёмстве жыдоўскія журналісты пачулі ад беларусаў і дакоры, чаму не стараюцца даць адпор жыдоўскай асіміляцыі, чаму жыдоўская інтэлігенцыя саромеецца свайго імені, усяго роднага, чаму не цікавяцца сваёй этнаграфіяй, тутэйшым краем і г. д.

У 1913 годзе паказаўся ў жыдоўскім часопісе «Ды Юдышэ Вэлт» у Вільні першы артыкул аб беларускім адраджэнні. Пасля гэтага гурток жыдоўскіх «краёўцаў» надумаў выдаваць жыдоўскую краёвую газету «Унзер Гегенд» (Наш Край), каб знаёміць шырокую жыдоўскую публіку з тутэйшым краем, а ў гэтым і з беларускім рухам, з беларускай літаратурай і г. д., але з розных прычынаў гэта ім не ўдалося. У 1914 годзе гэты самы гурток выдаў па-жыдоўску зборнік «Літва», дзе былі пераклады з беларускай і літоўскай літаратур і артыкулы аб беларускім руху.

Вельмі гарача адгукнулася на гэты зборнік уся жыдоўская краёвая прэса і ставіла ў прыклад рвенне беларусаў да адраджэння сваёй нацыянальнай культуры жыдоўскім асімілятарам. Як мы ўжо потым даведаліся, то гэты зборнік «Літва» нарабіў вялікага шуму ў Амерыцы, паміж інтэлігентнымі жыдамі з Беларусі.

Да друку быў прыгатаваны і другі зборнік «Літва» з перакладамі вершаў Я. Купалы, апавяданняў М. Гарэцкага і г. д.,

але хутка, у часе вайны, расейскі ўрад забараніў друкаваць па-жыдоўску.

Пачалася наагул паласа чорнай рэакцыі ў нашым краі, — калі расейскі ваенны штаб не дазволіў у Менску і па-беларуску друкаваць.

* * *

У часе перавароту, калі беларусы ў Менску пачалі выступаць пад сваім уласным штандарам, то гарачэй усіх віталі іх жыды-нацыяналісты. У часе выбараў у мескую думу беларусы з жыдамі (нацыянальныя партыі) увайшлі ў кааліцыю і зрабілі адзін спіс кандыдатаў. А калі Усебеларускі З'езд паказаў, што творыцца дзяржаўная сіла, у жыдоўскіх газетах пачалі ўсё часцей паказвацца артыкулы аб беларусах. Пасля разгону бальшавікамі памянёнага з'езду жыдоўскія нацыянальныя партыі апублікавалі свой пратэст супраць гэтага гвалту.

Нельга казаць, каб паміж тутэйшых жыдоў не было праціўнікаў беларускага руху, — ёсць, і досыць многа. Галоўным чынам выступаюць супраць тых з партыйнай моладзі, інтэрнацыяналістаў, якія маюць летуценні аб тым, што некалі ніякіх нацыяў не будзе — усё пойдзе па Бэлямі⁵.

Другі род праціўнікаў беларускай справы з непартыйных жыдоў мае яшчэ арыгінальнейшы матыў: жыдоўская нацыя рассяяна па ўсім свеце, на сваё няшчасце, падзелена на жыдоў розных іншых нацыяў, павінна ведаць розныя мовы тых нацыяў, дзе яна жыве. І вось бяруць яшчэ тут нанова дзяліць жыдоў: на беларускіх, украінскіх і г. д.

Гэты «новы раздзел жыдоў» ёсць для іх інтарэсаў мінус — гэта рацыя. Але занадта наіўная і эгаістычная, крытыкі тут ніякай быць не можа...

Дзеля гэтае прычыны ў часе збораў на Беларускай нацыянальнай фонд у мястэчку Даўгінаве (Віленскай г.) жыдоўская моладзь адмовілася прыняць учасце ў зборах, бо яны — праціўнікі «новага раздзелу жыдоў»...

Але проці жыцця нічога не зрабілі, і ў беларускіх школах жыдоўскія вучні вучацца па-беларуску і робяць гэта ахвотна.

* * *

Што датычыць далейшых адносінаў жыдоўскіх свядомых сфераў да беларусаў, то гісторыя іх так вышкаліла, што, на жаль, на большасці яны арыентуюцца толькі грубай сілай: чый верх — таго і праўда...

Гэта паказаў іх першы энтузіязм да беларусаў у Менску ў часе ўцёкаў бальшавізму. Потым — пачалося ківанне з боку ў бок, трымаючы нос па ветры...

Першы пасля ўцёку бальшавікоў Беларуска-Літоўскім Княстве высокую дзяржаўную пасаду займаў пярэжхрыст (у тых часах няма чаго дзівіцца, што няхрышчаных не прымалі на гэтыя службы) Абрам Юзэфавіч Рэбічковіч, каторы быў здольным адміністратарам і фінансавым агентам, а потым, пры Жыгімонту I, дайшоў да пасады падскарбія земскага, г. зн. міністра фінансаў, і члена Гаспадарскай Рады.

Пры гэтым прыпамінаецца, што ў Беларуска-Літоўскім Княстве высокую дзяржаўную пасаду займаў пярэжхрыст (у тых часах няма чаго дзівіцца, што няхрышчаных не прымалі на гэтыя службы) Абрам Юзэфавіч Рэбічковіч, каторы быў здольным адміністратарам і фінансавым агентам, а потым, пры Жыгімонту I, дайшоў да пасады падскарбія земскага, г. зн. міністра фінансаў, і члена Гаспадарскай Рады.

Яшчэ адзін выпадак: на першым сялянскім з'ездзе ў Менску, скліканым Беларуска-Літоўскім Нацыянальным Камітэтам 04.04.1917 г., дэлегатам ад Паўловіцкай воласці Магілёўскай губ. і павета быў жyd Мордух Янкелеў Зільбэрман. Ён там сельскім старастам ужо 30 гадоў (не хрышчаны).

Як далей пойдучь нашыя стасункі з жыдамі — тут не бярэмя судзіць. Ува ўсялякім выпадку жыццё гэтых дзвюх нацыяў так цесна звязана, што кожная з іх прымушана цікавіцца другой, ужо хаця б з эканамічнага пункту. Эканамічная струна — вельмі чулая і шчокатная рэч. Да гэтай рэчы як-нік кожны прыкладваецца шчыра зацікаўленым вухам. Недалёкая будучыня нашага краю мае перад сабою перспектыву розных сялянскіх кааперацыяў* і гандлёвых рэформаў, што можа зусім іначай паставіць увесь лад гандлю ў нашым краі. Вось дзеля гэтага варта жыдам болей уважна задумвацца над доляй сваіх блізкіх суседзяў, з якімі яны так звязаныя эканамічна.

Мы пэўны, што адносіны будуць у нас самыя прыязныя. Варункі новага жыцця, грамадзянская воля і роўныя правы ўсім, без розніцы веры і нацыяў, так заглядзяць няроўнасці і ў эканамічных стасунках, што пакрыўджаных не будзе.

1918

* У цяперашніх сялянскіх кааператывах ёсць жyдоўскія прыказчыкі. Жyдоў сяляне ахвотна бяруць у прыказчыкі дзеля іх гандлёвай здольнасці і практычнасці. Таксама ёсць кааператывы, дзе членамі і хаўруснікамі нараўне і сяляне, і жыды.

ДА БЕЛАРУСКАГА СТУДЭНЦТВА

Да вас ідзе нашае слова, дарослая інтэлігентная моладзь Беларусі. Клічам вас да сваёй гасподы, да хаты роднай. Годзе працаваць на карысьць чужых, трэба дбаць і аб сабе — аб сваім народзе, аб сваім краю.

Лёсам гістарычным вы прымушаны былі праз доўгія гады і яшчэ цяпер, дзеля здабыцця вышэйшай асветы, пакідаць сваю родную зямельку. У вышэйшых школах з вас выходзілі дактары, інжынеры, адвакаты, аграномы, настаўнікі і інш., якія здабылі сабе славу ў розных галінах навукі. Вы працавалі на Маскоўшчыне, на Каўказе, у Сібіры, на Поўдні, а ўсё гэта ішло на карысьць чужых культур, чужых народаў. А калі працавалі ў родным краі, дык усё роўна пад чужой вывескай.

Шмат з сыноў нашай зямлі пад уплывам мацнейшых народаў зусім асіміляваліся і, адрокшыся ўсяго роднага, парабіліся самымі зяйдлымі ворагамі беларускай справы. Вярнуўшыся назад у свой край, вельмі шкодзілі нам. Шмат хто дзеля кавалка хлеба, дзеля кар’еры і дзеля таго, што не знаходзілі поля да працы на роднай глебе, прымушаны былі нехаця працаваць для чужых. А некаторыя, аднак, нягледзячы ні на што, наколькі была можнасць, — як з прафесараў, таксама і з студэнтаў, — дапамагалі нашай справе.

Гэтак было дагэтуль.

Але цяпер, калі адраджэнне нашага народа пачынае ўлівацца ў дзяржаўную форму, калі аб нас загаварылі на ўсенькім свеце, калі ў розных месцах пачало арганізоўвацца нашае нацыянальнае войска, пара і вам, беларускае студэнцтва, соль нашай інтэлігенцыі, вярнуцца да сваёй маці Беларусі!

Сыны Зямлі нашай!

Праца вас чакае, праца гарачая, святая і неадкладная! Трэба адбудаваць сваю гаротную Бацькаўшчыну, не зважаючы ні на якія перашкоды з боку нашых ворагаў. Наша простая, шчырая дарога, наша няспрэчная вялікая праўда ўсё пераможа!

Вызвалім нашага мазольнага і няшчаснага гарапашніка-хлебараба ад векавечнай цемры, пакажам яму дарогу да шчасця, да свету. Апавядаем яму аб тым, што ён — гаспадар сваёй зямлі, што ён павінен разбіваць жалезныя пугы сваёй няволі, што ён павінен, як роўны на роўных, глядзець на ўсе народы зямнога абшару. І гэта будзе ваша вялікая заслуга.

Найвялікшы ўдзел у нашай святой працы павінны прыняць вы, наша светлая моладзь, нашае студэнцтва!

Вы пры шчырай, маладой энергіі патрапіце так паставіць справу, што ў нас будуць і свае беларускія універсітэты, што вам не трэба будзе аддаваць сваёй навукі чужым краям і народам, а будзеце працаваць для сябе.

Наш край — вялікі і багаты. Шмат ёсць у нашай зямлі шчырага, нечапанага багацтва, хараства-аздобы, спячых, захаваных скарбаў.

Ідзіце да сваёй гасподы, студэнцтва беларускае, ад шчырага сэрца клічам вас да працы! Мы ведаем, мы пэўны, што іскры гарачага пачуцця да ўсяго роднага ў вас не згаслі. Гэта быць не можа.

Мы пэўны, што вы не пакінеце сваёй старонкі ў яе сучасны гістарычны момант. Мы спадзяемся, што вы падымеце яе культурны і эканамічны заняпад да высокага ўзроўню, каб нам не было сорамна перад другімі народамі.

Ідзіце дадому, нашае студэнцтва, — ужо пара!

1919

РАСКІДАНАЕ ГНЯЗДО

Драма ў пяці актах Янкі Купалы

Вільня, 1919 г. Цана 3 рублі.

Гэта ўжо вядома, што паэту-лірыку рэдка калі ўдаюцца драматычныя творы. Бо лірык мала ўважае на сцэнічныя акцыі дзейных асоб, а болей усяго ўкладае сваю душу ў іх паэтычныя маналогі. Апроч таго, гэтакія лірычныя драмы вымагаюць строга мастацкіх дэкарацыяў і вельмі добрай ігры. Выкананне на сцэне павінна быць класічнае. Іначай траціцца ўся вартасць твора.

Адзін з найвялікшых нямецкіх паэтаў, Генрых Гэйнэ, апроч вершаў пісаў таксама і драмы, вельмі паэтычныя па зместу, але недапасаваныя да сцэны. Вельмі рэдка яго драмы іграюцца на сцэне, але, як паэтычныя, велькавартныя творы, яны перакладзены на ўсе еўрапейскія мовы.

Што тычыцца «Раскіданага гнязда» Я. Купалы, дык мы тое самае скажам, што гэта скарэй усяго паэма, чымся драма. Лірыка і сімволіка гэтага, бяспрэчна, мастацкага твора вытрымана болей гарманічна, як ва ўсіх другіх творах нашага паэта.

Чытаючы «Раскіданае гняздо», атрымліваеш такое ўражанне, як бы пад акампанемент чуластрунных гусяў сівы дзед-баечнік, у стылі Баяна, пье дзіўную песню і чаруе грамаду людзей, каторыя слухаюць яго, седзячы на прызбе ў летні вечарок пры захадзе сонца.

Хлебароба Лявона Зябліка, якога і бацька, і дзед жылі на чыншавай панскай зямлі, пасля 5-гадовых судаў, на якіх селянін страціў усю сваю гаспадарку, пан выганяе з сваёй зямлі, разбурваючы хату. Гаспадар ад гора канчае самагубствам. Сымон, старшы сын Лявона, чалавек энергічны, не ўступае месца, і Лявонава сям'я астаецца жыць на папярэшчы разбуранай гасподы. Зоська, Лявонава дачка, улюбляецца ў маладога паніча. Яна не разбіраецца, дзе мары-летуценні і дзе праўдзівае жыццё. Забывае ў шчырым каханні аб усім акружаючым яе няшчасці, і, калі паніч яе пакідае, забіраючы дзявочую чыстату, яна пасля няўдалай спробы самагубства — вар'яецца. У гэты час Сымон паддаецца клічу невядомага чалавека-пратока, каторы заве ўсіх «братоў» і «сясцёр» на «агульны сход», забіваць цмока, каторы душыць людзей. Сымон, аднак, не пакідае судзіцца, спадзеючыся на людскую праўду. Дзеля гэтага ён пакідае ўсю гаротную сям'ю. Варочаецца ён ужо пасля таго, як адамсціў пану, падпаліўшы яго маёнтак. Усёй сям'і ён ужо не знаходзіць, бо пайшлі са старцам жабраваць. Знаходзіць ён на руінах быўшай роднай гаспадаркі толькі адну непрытомную сястру Зоську і, паказваючы палаючай галавешкай у праціўную старану пажарышча, кліча яе: «На вялікі сход! На Бацькаўшчыну!!!»

У драме яшчэ выступаюць дзве сімвалічныя фігуры: старац-жабрак, у гутарцы якога відаць адвечна жыццёвая мудрасць, і сын Лявона Данілка — падростак, які, ладзячы сваю дзяцінную скрыпачку, не па-дзіцячаму разумны.

У гэтай драме лірычна-пекна і наэжзальтавана гавораць усе асобы. У іхніх гутарках іскравяць праўдзівыя перлы купалаўскай паэзіі. Не скажам, каб гэта было ненатуральна. Хто ведае псіхіку беларуса-селяніна, той добра знае, якія паэтычныя творы льюцца вольна з душы беларуса ў часе гора або вяселля.

Натхнёна імправізуе маці свае прычытанні, калі галосіць па нябожчыку-сыну, каторы памёр без пары. Пекна плача сялянка-маладуха па свайму памёршаму мужу, дачка — па бацьку, дзяўчына па мілым і г. д. Выпраўляючы сына ў салдаты ці дачку замуж, бацькі і хатнія праводзяць іх з роднага кутка паэтычнымі прычытаннямі і песняй-плачам. Тое самае пры радасцях-гульнях творацца дыяменты паэзіі. Жыццё, быт нашага хлеба-

роба, падобна да мінулых часоў Элады, вольна стварылі ўсю нашу народную паэзію, каторая служыць пуцяводнай зоркай сучасным беларускім песнярам.

Вось і не дзіва, што ўся Лявонава сям'я ў сваім бязмежным горы гэтак паэтычна гаворыць — гэта адпавядае беларускай жыццёвай праўдзе.

Кволая, эксцэнтрычная Зоська бачыць дзіўныя сны.

«...Здаецца, прыйшоў да нас у хату сонца трымае».

«...Стаіць палац відам не віданы, слыхам не слыханы: увесь зіхаціць, як бы з самага сонца быў зроблены: сцены залатыя-залатыя, а страху бліскучымі маланкамі пакрыта...»

«...Люблю гэта царства русалак. Там яны сабе то як рыбка ў вадзіцы плёскаюцца, то ў лес выходзяць улетку на сенажаці. Шчаслівыя яны, гэтыя русалачкі, шчасця нашага дзявочага наследнічкі».

У Лявона, калі ён знаходзіцца ў найвялікшым горы, калі адбіраюць у яго зямлю, сам рвецца з яго грудзей пекны стогн.

«...З зямелькай зжыўся, як з роднай маткай... Кожны каменьчык на полі і кожны кусцік на сенажаці змалку ўжо знаў, як сваіх пяць пальцаў на руцэ... На гэтых гонейках пасціў скаціну... араў, сеяў, касіў. А тут... Суд — вон выганяюць!»

У непрытомнасці, змучаны небывалай крыўдай, калі дворныя людзі разбіраюць страху яго хаткі і пясок сыпецца яму на голаў, за некалькі мінут перад сваёй смерцю, Лявон натхнёна прычытвае.

«...О мой пясочак, залаты пясочак! Я цябе цягаў на вышкі, а ты мяне ўнізе на векі вечныя засыпеш. Сыпся! Буйным градам сыпся!..»

Гэтак паэтычна-вобразна гавора і самы сільны целам і душой з Лявонавай сям'і яго сын Сымон у час, як хатка падае:

«...Вярніся, хатка, хутчэй вярніся! Забывай усіх, на смерць усіх забывай! Досыць бадзякаў і без нас на белым свеце: галодных, паднявольных па вёсках, а п'яніцаў і жулікаў па гарадах! Вярніся, хатка!.. Абымі нас сваімі дзераўлянымі рукамі, як абымае перад ястрабам сваіх дзетак крыламі галубка. Прытулі нас, хатка; і сагрэй!»

Або ў другім месцы:

«...Абернемся ў слупы замарожаныя, у камяні няскрытныя абернемся, а сэрцы тады нашы з сэрцам зямлі зрастуцца...»

Гавора вобразнай мовай і Данілка:

«Цікаvasць, што гэта такая за паня — горкая нядоля? Для яе мушу пашукаць такое вады, ад каторай яна як вып'е, дык адразу памрэ».

Старая маці, Марыля, пры вогнішчы, пры тым, як абяздоленая сямейка ў холадзе бульбу сухую есць, пацяшае іх:

«Мінае лета, міне восень, зіма, а там і вясна прыйдзе. Цёнленька будзе, сонейка будзе грэць, траўка зелянець, птушачкі пняць, садочкі цвісці...»

«Незнаёмы» містык-прарок варожыць усіх сваім таемным гіпнатызуючым клічам на зборышча вялікае:

«...На крыжах магільных гараць свечкі грамнічныя, а на курганах адзіранелых вехі смалістыя палаюць і шляхі асвечваюць для ўсіх тых, што ідуць на гэта зборышча вялікае...»

«...Не ўстрымаеш маці (да Марылі) свайго сына, — калі ў ім кроў разгарыцца і душу яго к святлу пацягне. Пойдзе, хоць бы зямля перад ім расступілася».

«...Што, Сымон! Час не спіць! Там чакаюць цябе сотні, тысячы, мільёны такіх, як ты...»

«...Ачараваў ты мяне, чалавеча!» — прызнаецца Сымон.

Гэтакай мовой гавора і старац:

«...Днём сонейка сцежску накажа, а ночкай — Шлях Млечны на небе. А ісці будзе лёганышка-лёганышка, бо вецер будзе цябе падганяць».

Гэтак паэтычна гаварыў цар Давід, аплакваючы Іонатана¹ і Саула, паўшых ад варожых мячоў на гарах Гільбаі. Гэтак гаварыў прарок Ісая² ў час натхнення. Гэтак гавора ў час гора і нядолі ўвесь беларускі народ ад малога да старога.

Дзейныя асобы «Раскіданага гнязда» ўжываюць тыя самыя чудныя арнаменты вобразных параўнанняў, як і ў нашай народнай паэзіі: русалкі, начніцы, ведзьмы, курганы, могліцы, лугі, рэчкі, крышталёныя палацы, месяц-сонца, яркія колеры золата, вясёлак, неба, цяга да зямелькі-маткі і г. д.

Гэтыя сімвалічныя вобразы тварыліся нашым народам многімі вякамі, залатымі малаткамі каваліся на горне яго сэрца, гартаваліся ў крывы яго прашчураў і жывуць у яго душы па сягонняшні дзень.

Як мастак праўдзівага жыцця Купала не ўлажыў гэтакіх выказаў у вусны адной асобы драмы — паніча. Паніч гэтак гаварыць не можа, бо ён чалавек другога складу жыцця.

Уся драма Я. Купалы напоўнена гэткай паэзіяй у прозе. У большасці месцаў чуецца нават і рытміка. Аўтар захопліваў-

ся народнай паэзіяй і пад яе чарамі кідаў з сваёй душы на палаючы трыножнік творчасці цудна-лірычныя косы-праменні і гэтым затуляў прازیчную характарыстыку сваіх багатыроў...

Лірыка ў драматычнай форме даецца толькі Шэкспіру, Шылеру і Гётэ. Але, паўтараем — «Раскіданае гняздо» можа быць з удачай пастаўлена ў тэатры, толькі пры вельмі мастацкай ігры і адпаведнай дэкарацыі. Разам з гэтым мы пэўны, што Я. Купала дасць нам яшчэ шмат твораў такога гатунку, а нават і лепшых.

У гэтай драме мы выразна бачым эмблему «Раскіданага гнязда» ўсяго беларускага народа; знішчана наша слаўная мінуўшчына, растаптана гаспода наша нагамі чужынцаў і здзекуюцца суседзі з нашай нацыянальнай душы. Але сярод хмар і буры, як волат, устае наш Прарок. Ён кліча нас да тысячаў ды мільёнаў народных мас, што нас чакаюць. Ён валае нас адбудаваць свой родны край. І мы ўсе павінны ісці «на вялікі сход! на Бацькаўшчыну!»

1919

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ АСВЕДАМЛЕННЕ

Нацыянальнае асведамленне сярод народа беларускага пасля працы беларускай інтэлігенцыі ў працягу дзесяткаў гадоў, пачынаючы ад 19 сталецця, пачало шпарка пашырацца; ад 1917 г. ад часоў перавароту, калі сярод беларускай інтэлігенцыі адраджэнне прыняло шырокія формы праз агітацыю, школы і з'езды, калі аб беларусах загаварыў увесь свет, — пачаўся рух і паміж сялянства. Шкодзілі ў гэтым кірунку яго старыя «апекунны». Яны пад маскамі бальшавікоў, манархістаў і анархістаў, праваслаўных і католікаў стараліся зацямяць мазгі нашага народа. Гэтыя «апекунны» не пакідалі фабрыкаваць яго на палякаў і расійцаў, перашкаджаючы насіццелам праўдзівага святла ў іх шчырай працы на кожным кроку.

Пры гэтакіх кепскіх варунках прыходзілася працаваць беларускім дзеячам. А ўсё ж такі праз друк, праз школы, праз жывое слова шмат зроблена ў кірунку асведамлення беларускіх мас. А тое, што не дакончылі пры сіле духоўнай — зробіць сіла фізічная — беларускае войска.

Што пачало беларускае слова, павінен рабіць далей беларускі меч.

Беларускае войска — гэта ёсць той найвышэйшы пункт нашага адраджэння, каторы павінен, нібы бура, узварухнуць народную гушчу. Моцным клічам сваім беларускае войска ўзбудзіць душу нашага селяніна да новага, незалежнага, дзяржаўнага жыцця...

Разам з беларускім войскам паявіцца масавая нацыянальная свядомасць.

Гэтак, як перашкаджалі беларускаму друку, перашкаджалі таксама стварэнню беларускага войска, каторае інстынктыўна рвалася да нацыянальнага фармавання за ўвесь працяг апошняй вялікай вайны. На ўсіх франтах фармаваліся беларускія часці. Але трымацелі ўлады ім заўсёды перашкаджалі. Потым панаванне сярод часцей беларускіх чужой, маскоўскай мовы таксама служыла перашкодаю. Не было агульна-злучаючага духу нацыянальнай свядомасці.

Цяпер павінна як найболей ісці ў войска беларуская інтэлігенцыя. Гутарка на чужой мове сярод нашых салдатаў павінна лічыцца вялікім праступкам перад нашай святой справай. *Войска павінна быць нацыянальнай школай для нашых народных мас.* Войска павінна навучаць нашага селяніна шанаваць як чужых, таксама і самога сябе. *Кожны салдат павінен ведаць, што ён ваюе дзеля таго, каб быць гаспадаром сваёй зямлі...* Не біць каго-кольвек, а бараніць свае правы. А гэта можа быць толькі тады, калі нашая інтэлігенцыя, у як найбольшым ліку, будзе знаходзіцца пад сцягам нацыянальнага войска.

Беларуская Вайсковая Камісія, пасля сваёй падгатоўчай працы ў Вільні, пераехала для болей шырокай працы ў сэрца Беларусі — Менск. Праца — вялікая і цяжкая. Людзей трэба набіраць з вялікай асцярогай, каб не панашываліся чужыя элементы ў нашыя рады са спецыяльнай мэтай, каб нам шкодзіць. Для беларускага юнкерства трэба адчыніць зараз жа школы беларускай мовы і беларусазнаўства. З розных нашых глухіх вёсак усё з'яўляюцца хадакі з запытаньнямі, калі пачнецца вярбоўка салдат. Народ нешта чуе аб сваім войску, але ён бадай зусім яшчэ не інфармаваны ў гэтай справе. З аднаго боку ў яго душы запалала вялікая ахвота пайсці пад свой штандар, а з другога боку ў некаторых з сялян з'яўляецца няпэўнасць: дзеля чаго робіцца войска? хто робіць? мо гэта ёсць новы фокус быўшых уладароў-чужынцаў? і г. д.

Дзеля ўсяго гэтага трэба, каб Беларуская Вайсковая Камісія зараз жа пачала выдаваць адозвы, брашуры, у каторых усе гэтыя запытанні былі добра вытлумачаны сялянству. Трэба па

вёсках пашыраць інфармацыйныя лісткі-адозвы. Апрача гэтага, трэба па вёсках нарасылаць інструктараў-вярбоўшчыкаў — людзей інтэлігентных, свядомых, родам з тых ваколіц, каб сяляне іх зналі і ім верылі.

Працы шмат, але на гэта нельга шкадаваць ніякіх высілкаў і энергіі.

Тады ўстане праўдзівы беларускі волат, калі свядомае слова і востры меч злучацца ў адно. Тады толькі можам быць пэўны ў масавай нацыянальнай свядомасці. Тады толькі мы заваюем сваё права сярод народаў і будзем як роўны з роўнымі і як вольны вольнымі.

Беларускае войска самая найвялікшая апора нашае нацыянальнай справы. На ўтварэнне беларускага войска чакае з надзеяй увесь беларускі народ. Мы пэўны, што з новым беларускім войскам уваскрэсне дух нашай слаўнай мінуўшчыны. Мы пэўны, што вялікія народныя масы пойдучь у рады нашага войска, каб будаваць новае лепшае жыццё!

1919

БЕЛАРУСКІ РУХ І БЕЛАРУСКІЯ ЛІТАРАТАРЫ

Пасля перавароту 1917-га року наступіла новая эра і ў нашым руху. Узварухнуліся шырокія кругі беларускага народа. Пачала працаваць лепшая частка нашага насялення, каторая вярнулася да роднай глебы. Пайшлі працаваць многія беларускія арганізацыі не толькі на Беларусі, але куды далей, за межамі нашай зямлі (уцекачы) і нават у розных краях за граніцай.

Але, калі хто думае, што пры ўсім гэтым адкрылася шырокая дарога да працы, да развіцця талентаў, беларускім пісьменнікам, што паляпшалася іх жыццё, — дык той абмыляецца. Астаткі ранейшых беларускіх пісьменнікаў і рад новых асталіся і цяпер, як гэта кажучь, «пад канём».

Я б сказаў, што ў беларускай справе і па сягонняшні дзень пануе вялікая эксплуатацыя беларускіх літаратараў. З аднаго боку — ганаровага — у нашых палітычных дзеячаў нібыта першае месца займае беларуская літаратура, а з другога боку — эканамічнага, яна займае самае непачэснае месца.

Выдаваць беларускую газету акуратна і нармальна вельмі цяжка. На гэта ў нашых заможных людзей «шкада грошы». Нашыя газеты хутка родзяцца і хутка паміраюць, бо фактычна

нашыя главары імі мала цікавяцца. Штодзённую газету прыходзіцца пісаць як бы колечы дзвюм асобам ад першага да апошняга радкоў. А выдаваць беларускую газету ў 5 разоў цяжэй, чымся расійскую або польскую. Тут нажніцы нічога не дапамагаюць. Нават і абвесткі прыходзіцца перапісваць па-беларуску. А калі хто дае матэрыял хоць па-беларуску, дык у большасці прыходзіцца перапісваць і выпраўляць.

Потым новая бяда з карэктурай — добрага карэктара трудна знайсці.

Выдаць новую кніжку беларускую яшчэ болей цяжка. Рукапісы нашых пісьменнікаў валяюцца кучамі і часта прападаюць. Не выдаюцца асобнымі зборнікамі раскіданыя па розных журналах і газетах друкаваныя творы нашых пісьменнікаў, і тысячам жадаючым азнаёміцца з беларускай літаратурай проста няма магчымасці гэтага дабіцца.

А гэта ўсё, пры шчырых адносінах да беларускай справы, можна было б зрабіць. Наша літаратура адразу павялічылася б у некалькі разоў, і гэтым паднялася б уся наша культура, павысіўся б нават і наш палітычны курс. Выходзіць тое, што сваімі халатнымі адносінамі да беларускага друкаванага слова нашыя палітыкі падсякаюць той сук, на каторым яны самі сядзяць. Выдаюць грошы немаведама на што, а беларускае друкаванае слова марнее, прадстаўнікі нашага друку працуюць без абеда.

Праўда, рэвалюцыйная бура выкінула на хвалях нашай справы шмат палітычных авантурнікаў-кар’ерыстаў, каторыя цікавяцца польскімі кішаньковымі справамі, а беларуская літаратура іх абыходзіць як леташні снег, але дзе нашыя лепшыя людзі? Ці ж так мала іх і яны нічога зрабіць не могуць?.. А каб усе працаўнікі беларускіх розных інстытуцыяў акуратна мелі за абавязак купляць сваю газету, дык яна б гэтым мела вялікую дапамогу.

А, сваім чынам, на беларускую газету трэба кленчыць капейкамі ў новых манапалістаў беларускай справы, а беларускіх літаратараў кормяць «ідэяй».

Час нашым пісьменнікам з’арганізаваць сваю прафесіянальную літаратскую злучнасць дзеля абароны сваіх інтарэсаў. Шмат ужо аб гэтым было гаворана, але нешта ўсе адносяцца індывідуальна да гэтай справы. Гэта вельмі сумна. Мабыць, гора-нядоля іх шчыра няньчыла, калі яны нават надзеі страцілі паправіць сваё жыццё...

Але я, аднак, спадзяюся, што праўдзівыя працаўнікі беларускай справы, — пісьменнікі і паэты, каторыя патрапілі шчы-

ра аддаваць усе свае лепшыя сілы, усё сваё жыццё дзеля карысці беларускага народа, патрапяць змагацца за адваяванне пачэснага месца беларускаму друку, каб ён меў магчымасць ісці ўгору.

1919

ФРАНЦІШАК СКАРЫНА

I

Ой, над Полацкам княжацкім слаўным, там, дзе вежы, званіцы і цэрквы, — над лясамі, над рэчкай Дзвіною ўзышло ярка магутнае сонца, засвяціла народу праменнем даўно ўжо чатыры сталецці. Паспалітаму люду на радасць наш вучоны Скарына Францішак пераліў тэстамент старадаўні ў нашу родную, любую мову; браму к праўдзе адкрыў ён народу і Сіён паказаў хлебаробу, што жыццём сялянскім падобны да сівых часоў Віфлеему.

Белым голубам слава насілась. Галубіныя песні спявалісь над лясамі, лугамі, усюды і па месцах, сялянскіх гасподах нашай маці Беларусі аб яе верным сыне, дастойным, умудроным у навуках вялікіх.

Векавечыў ён родную мову на скрыжальных прарокаў усходніх, дзе вяселькамі словы луналі да самага Бога ў надхмарнасць. Гэтым вечнасць здабыў наш Скарына для сябе на зямлі беларускай.

II

Прышлі людзі з далёкай паўночы. Прышлі людзі з усходу, заходу. Сквапным вокам глядзелі на кнігу, на творчасць Францішка Скарыны. Ой, шмат хто з славянскіх народаў прысвоіць жадаў ту скарбніцу.

Палажылі дужэйшыя людзі наш скарб у жалезную скрыню, пад сямю зачынілі замкамі і абставілі каменным мурам. Усе спалохалісь роднага брата, што іх перарос ён асветай.

І забралі народ у няволю — яго дух яны думалі знішчыць. Вось мінулі чатыры стагоддзі — званы бомкалі ў Полацку слаўным, будаваліся новыя вежы. І Дзвіна адной мерай бурліла, і лясы адным гудам шумелі, і народ наш спяваў свае песні на полі сваім на дзядоўскім, на мове на роднай, даўнейшай... І не знішчылі ворагі нашы аблічча слабейшага брата.

Вось жыве наш ратай беларус. Ён на сонца, на свет пазірае гаспадарчым, не спуджаным вокам, як той сокал у зары падня-беснай. Ён да новага жыцця кіруе, уласнае шчасце будзе.

III

Не струхлеў і пергамент Скарыны ў вільготнай у скрыні жалезнай. Як пралескі ў вясновую пору, кожна слова святое квітнее. І не дзіва, бо любасць кавала гэту творчую, шчырую працу.

Наш доктар і маг добра ведаў, што, як рыбам вадзіца, як зверу цень пушчы, як сокалу ўзвышша — гэтак Біблія людю патрэбна на мове бацькоў зразумелай.

* * *

А на памятку роднаму людю Скарына аставіў партрэт свой, напісаны ўласнай рукою.

Ён сядзіць у сваім кабінце і задумна ў пергаменце старым гусіным пяром нешта піша. У адзенні магістра навук, на галаве — даўні берэт. Перад ім — уласны герб: месяц-сонца. Па баках такжа гербы красуюць мецэнатаў-пратэктараў. А справа, вышэй астралябія¹, кніг фаліянты, пясочны гадзіннік. Над калонамі зверху — вянок ад дубовага лісця. А знізу, у кутох, ёсць ліхтар з металёвым люстэркам, муха і жбан, і кошык пляцёны — работа сялянак з-пад Полацку. Проч таго, усюль містычныя знакі, бо ў землях чужых ён здабыў усе навукі тагдашняга часу.

Дай Бог кожнаму гэтак вучыцца на карысць свайго краю!

1919

ШТРЫХІ АБ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ

Тая культурная беларуская праца, як тэатр, школы, выдавецтва кніг і інш., што рабілася да вайны, перарвалася ў пачатку вайны. Шмат з нашых лепшых працаўнікоў былі змабілізаваны — гэта было першай прычынай, а другой, і самай важнай прычынай было тое, што расійскі царскі ўрад забараніў беларускі друк.

Беларуская культурная праца заціхла да рэвалюцыі 1917 г., калі адразу пачалі выдавацца беларускія часопісы ў Менску і пачаўся палітычны беларускі рух. Але, галоўным чынам, у гэ-

тым артыкуле мы звяртаем увагу не на нашу палітычную працу, але на культурную.

Праўда, пад нямецкай акупацыяй у Віленшчыне і Горадзеншчыне культурная праца вялася і да рэвалюцыі 1917 г., як беларускія школы, выдавецтва «Гоман» у Вільні, час ад часу беларускі тэатр, але гэта рабілася ў абхваце невялікім.

У культурнай працы пасля рэвалюцыі можна, не сумняваючыся, паставіць на першым плане тэатр. Ён добра развіўся неспадзеўна для нас саміх. Аляхновіч¹ і Галубок² напісалі шмат п'ес, якія абляцелі ўвесь наш край. Ф. Аляхновіч, Ф. Ждановіч³, як добрыя артысты, усімі сіламі працавалі ў кірунку распаўсюджвання беларускага тэатра па розных гарадах і мястэчках Беларусі. Можна смела сказаць, што яны вынеслі на сваіх плячах за гэтыя тры гады беларускі тэатр. З-пад іх кірункаў, з іх школ выйшла шмат беларускіх добрых артыстаў, якімі цяпер багата беларуская сцэна.

Пры гэтым трэба адзначыць, што, як і кіраўнікі розных беларускіх тэатральных таварыстваў, таксама і артысты вельмі мала карысталіся матэрыяльна ад сваёй мастацкай працы. І гэта трэба ім паставіць у заслугу; хаця паддзержкі і субсідыі такія-сякія былі, але вельмі мізэрныя.

А тэатр за гэты перыяд зрабіў сваю вялікую працу ў адраджэнні Беларусі. Беларускае слова са сцэны было самай жывой агітацыяй за беларускую справу. Сцэна вербавала гэтакім чынам беларусаў да свядомай нацыянальнай працы.

Дзеля гэтага беларускі тэатр заваяваў сабе вельмі пачэснае месца ў адраджэнні краю.

Побач з тэатрам трэба казаць і аб беларускім хоры пана Тэраўскага⁴. Можна адзначыць зусім не хвалячыся, што гэтакім знамянітым хорам магла б гардзіцца любая нацыя, болей культурная за нашу. І не дарэмна п. Тэраўскі нажыў сабе славу і папулярнасць сваім хорам — ён гэта заслужыў вялікай і кемнай працай.

Пан Тэраўскі — мастак, самародак. Чары і гармонія беларускіх народных песняў захапілі яго душу. Добра ведаючы дух нашых мелодыяў, ён іх стылізуе так, як лепей не трэба. Апроч таго, ён сам вельмі ўдачна піша новыя песні ў беларускім характары. Шкада толькі, што ніхто не дбае аб тым, каб выдрукаваць багатую творчасць пана Тэраўскага, каб яго творами маглі карыстацца і іншыя беларускія хоры.

У збіранні калекцыяў народнай штукі шмат працаваў наш вядомы бібліёграф, гісторык і крытык п. Р. Зямкевіч⁵. Быўшы

вайсковым інжынерам на фронце, ён набіраў багатыя калекцыі беларускіх нацыянальных вопратак, тканін, паясоў і г. д. Ён на гэта выдаваў усе свае грошы, але, на жаль, усё гэта ў яго парасцягалі розныя прыватныя асобы, а галоўным чынам забралі з сабою яго калекцыі немцы — арганізатары выстаўкі ў Менску пад нямецкай акупацыяй. Гэта ўсё вывезена ў Берлін. І вось пану Р. Зямкевічу не ўдалося залажыць нашага нацыянальнага музея, аб якім ён марыў шмат гадоў.

Гэта для нас вялікая шкода: з кожным годам беларускія арнаменты прападаюць, тым болей, за час вайны бадай усё згінула, і мы не маем ні аднаго выдрукаванага альбома з беларускімі арнаментамі, з беларускімі колерамі. Гэта можна тлумачыць нашай нядбаласцю. Маляроў на гэта знайшлося б у нас, толькі няма каму аб гэтым падбаць.

Што тычыцца нашага малярства, дык у нас маляроў ёсць, толькі мы іх не ўмеем шанаваць, і яны ад нас уходзяць з пустымі рукамі да чужых. Узяць, напрыклад, нашага маляра п. Я. Драздовіча⁶. Гэта чалавек з вялікім малярскім талентам, з багатай фантазіяй у сваёй творчасці, толькі матэрыяльныя варункі падрэзваюць яму скрыдлы. Пішучы гэтыя радкі бачыў альбомы працы п. Драздовіча яшчэ да вайны ў Вільні. Знаўцы малярства вынеслі ад іх самае добрае ўражанне.

Пан Драздовіч — майстар штрыхавых малюнкаў. Яго пейзажы ў штрыхах жывуць і рэльефна выступаюць на фоне, як барэльефы. Як самавучка ён яшчэ добра не выштудыяваў малярскіх старых і новых школ, але ў яго ёсць свой стыль, самабытны і арыгінальны. Чуецца ў яго творах багатая фантазія, містычнасць і сімволіка.

Мо тут не месца, але дазволю сабе апісаць адзін яго твор пад назваю «Трызна мінуўшчыны»:

Месячнае ззянне містычнымі праменьнямі атуляе могілцы. Крыжы і пліты магільныя адкідаюць наўскос цені. Так і гавораць фарбы аб паўночнай цішыні і казачнасці смерці... Вее жудасцю... Але ад смерці пачынаецца новае жыццё. У гнілі родзяцца кветкі хараста. І вось з адной магілы выступае чалавечы чэрап. Так і чуецца, здаецца, што ён, нямы, лезе ўверх, рассыпаючы вакол сябе жоўты пясок. Вочы ў чэрапа свецяцца фасфарычным адсветам. Праменні разыходзяцца па баках, і ў лініях гэтых праменьняў вызначаюцца дзве багіні дзіўнай пекнаты... Здаецца, што ты іх бачыш зблізку і здаецца, што яны выступаюць з далёкага фону меланхалічнай ночы, зліваючыся з дрэвамi.

Шмат ёсць у п. Драздовіча гэтакіх багатых фантазіяў, напісаных у духу Чурляніса⁷, а з беларускай інтэлігенцыі мала хто аб ім ведае. А яго варта было б падтрымаць і матэрыяльна, і маральна.

Цяпер аб самым важным — аб нашым выдавецтве. За гэтыя тры гады беларускія газеты і часопісы раслі, як грыбы. Іх трэба лічыць некалькі дзесяткаў. Паміж імі — штодзённікі, тыднёвікі, мясячнікі і г. д., нягледзячы на тое, што за час вайны памерлі некалькі з нашых лепшых літаратурных сіл, як М. Багдановіч, Цётка, Каганец і інш.

Літаратурных зборнікаў выдрукавана не многа, не лічачы школьных падручнікаў, палітычных дробных брашур, драматычных твораў і інш.

Вось тут і ёсць самае галоўнае нашае балючае месца! Мы забываемся, што наш нацыянальны рух трымаўся і трымаецца ўвесь час нашай літаратурай. Палітыка захапіла ўсіх нашых людзей, а літаратурнае выдавецтва ў забыцці. А ўжо наступіў час выдаць поўнымі зборнікамі творы нашых пісьменнікаў да перыяду «Нашае нівы»; выдаць усе творы нашых паэтаў, якія памерлі за час вайны; выдаць творы нашых пісьменнікаў, якія друкаваліся ў працягу шмат гадоў у розных часопісах, ды яшчэ не сабраны ў цэлыя зборнікі. А то гэтыя творы могуць зусім прапасці. Апроч гэтага, у нашых пісьменнікаў ляжаць цэлыя кіпы рукапісаў, якія чакаюць сваёй чаргі. У пісьменнікаў апускаюцца рукі ад такіх адносінаў да іх.

Выдавецтва нашай літаратуры і нацыянальныя школы павінны стаяць на чале ўсёй працы. Нашыя палітыкі павінны звярнуць на гэта самую галоўную ўвагу. Гэтым будзе зроблена ўсё.

Што тычыцца беларускіх школ, дык у гэтым кірунку зроблена вельмі шмат. Было б зроблена ў некалькі стопняў болей, каб не перашкоды збоку. Аб школьнай справе можна было б куды болей пісаць, але аб гэтым нашыя часопісы вельмі многа ўжо пісалі і пішуць.

Канчаючы свой артыкул, я яшчэ раз напамінаю: культурная праца павінна быць нашай галоўнай мэтай і, каб мы на гэта звярнулі большую ўвагу з пачатку рэвалюцыі, дык мы б дагэтуль шмат вышэй стаялі ў нашым палітычным становішчы.

РУНЬ

Ля ціхай вёскі, пад вясновым раскошным сонцам, абапал дарогі, на нізінах і раўнінах, між чорнымі палоскамі свежай раллі ярка-зялёнымі дыванамі красуецца рунь...

Вабіць вока ратая прыгожы выгляд кволых, слабенькіх раслін-дзетак Зямлі-маці і Сонца-бацькі.

А бацькі ў Руні добрыя і рупныя: яны песцяць і няньчаць дзетак-раслін і ўдзень і ўночы — і напояць пахучай расою, і коскамі абagrэюць, і пацалункамі абдаруюць.

І радуецца сэрца ратая і нацешыцца не можа. Выстаўляе ён мазолістыя рукі да неба з шчырым падзякаваннем. Ад вялікага, гарачага пачуцця гаварыць ён не можа — не хапае слоў, каб выказаць жыццядаўцу малітвы — песні шчырай і простаі душы свае...

Пад гарачымі праменьнямі сонейка, пад спевамі жвавых птушак, пад жывым подыхам вясновай зямлі ўся істота яго гавора без слоў:

«Дзякую Божаньку, Зямельцы, Небу, Сонейку, Месячыку і ўсім сілам жывой і свагадлівай Прыроды!

Вы дапамагаеце мне ў маёй цяжкай працы — зярняткі жытні не прападуць дарма: рунь вырасце ў цэлае мора залацістых каласоў, закрасуе ніва, нальецца колас, пойдучь зажынкі, жніво і дажынкі; пачнуцца песні, скокі, гульні; будзе добры ўраджай, вялікі ўмалот, спорна ў млыне, багата ў дзяжы і на здароўечка ў ядзе сямейцы працавітай, старцам і лірнікам, людзям добрым і свету цэламу».

— Аман! — раздаецца гул усяе зямелькі, усяго неба.

Мо гэта шуміць гай на ўзгорку? Мо ручай п'яе? Мо жаўранкі шчабечуць? Хто яго ведае — селяніну здаецца, што нехта кажа: «Аман!»

* * *

Наша беларуская літаратура, мастацтва, нашае нацыянальнае адраджэнне — гэта вясновая рунь, каторая красуецца пад сонцам. У душы нашага народа засеяны зярняты светлых думак аб волі, аб шчасці, аб незалежным жыцці.

Нашыя сілы яшчэ маладыя, але беларускае адраджэнне расце і павялічваецца з кожным днём. Будзіцца наш ратай да лепшай долі, рвецца да новага жыцця і сам хоча будаваць сваё шчасце.

Мы верым, што беларус стане гаспадаром свае зямлі. Мы верым, што мазалі нашага селяніна, які трымаў на плячах сваіх чужынцаў, паграпяць зрабіць што-коледчы і для сябе. Мы верым, што беларускае поле закрусуецца, закаласіцца пад гарачым сонцам раскошна і багата!

1920

АЛЕСЬ ГАРУН
(АЛЯКСАНДР ПРУШЫНСКІ)

Нейкі лёс няшчасця вісіць над беларускімі паэтамі і пісьменнікамі. Шмат з нашых выдатнейшых сіл, маладых і таланных, пайшлі ў нябыт за час вайны і рэвалюцыі. Цэлы рад магкіанаў беларускага адраджэння, з эпохі «Нашае нівы», без пары перайшоў у царства вечнасці, як, напр., М. Багдановіч, Цётка, Ігнат Буйніцкі¹, Каганец², Петрашкевіч³, Лявон Гмырак⁴, Ів. Луцкевіч⁵ і інш.

Гэтыя беларускія літаратары ў большай часці згінулі ад сухот, як ахвяры беднаты і кепскіх варункаў жыцця.

Яшчэ магількі іхнія такія свежыя. Яшчэ раны ў нас не загаіліся ад гэтых вялікіх страт, яшчэ іх недахват чуецца ў нас на кожным кроку, — ажно дайшла да нас новая сумная вестка — памёр у Швейцарыі ад сухот адзін з выдатнейшых нашых паэтаў Алякс Гарун (Аляксандр Прушынскі).

Аляксандр Прушынскі радзіўся ў 1887 г. у Менску. Бацькі яго былі бедныя чорнарабочыя. І вось з самага маленства Прушынскаму прыходзілася цяжка іх гора і недахваты. Вучыўся будучы пясняр у пачатковай школе, але доўга вучыцца сыну гарапашных людзей было немагчыма, і, каб здабыць сабе кавалак хлеба, ён пайшоў у сталяры.

Але муза беларускіх лясоў і балот, якая пры раджэнні хлопчыка налажыла яму на чало паэтыцкі вянок, не давала яму супакою з самых малых гадоў — усё нашэптвала яму на вуха свае вабныя, чароўныя казкі:

«Аглядайся на прыгожы Божы свет... Вучыся... Скарбы багатыя захаваны ў сэрцы тваім...»

І вось маленькі хлопчык, як галодны, рваўся да кніг і чытаў іх без разбору, якія толькі пападаліся яму ў рукі. Гэтакім чынам будучы пясняр развіваўся вельмі рана, нягледзячы на самыя жудасныя абставіны голаду і холаду.

Рэвалюцыя 1905 г. застала яго ўжо ў партыі с.-р., у якую ўступіў у Менску ў 1904 г., і тады ён пачаў цікавіцца сацыяльна-палітычным і нацыянальным рухам. Тады ён зрабіўся гарацым заступнікам сялян і рабочых. У адплату за сваю рэвалюцыйную працу меў ён царскую турму, а потым вечную ссылку ў Сібір. Там пясняр пражыў аж да рэвалюцыі 1917 г.

Сацыялістычныя вершы Алесь Гарун пачаў пісаць яшчэ ў Менску, а потым у астрозе.

Аб сваёй паэтыцкай творчасці сталяр-паэт так кажа:

Часамі праца ўдзень кіпіць, —
Цярплю і я прыгон —
Аж косць аб косць ў плячу рыпіць...
Пачуеш ў сэрцы звон...
Ухопіш зык, за ім — другі,
За тымі больш ідуць.
Зліюцца ў шых даўгі-даўгі
І цэлы дзень гудуць.
Загасне дзень. Іду дамоў,
Кладуся спаць. І ўноч
Цякуць радкі звінючых слоў
І сон адходзіць проч,
Тагды пішу...

Меў і ён гаротную долю большасці беларускіх паэтаў: заняты цэлы дзень мазольнай працай, ён краў час для сваёй творчасці ў сну і адпачынку і пісаў урыўкамі. І як большасць беларускіх паэтаў, ён за кароткія хвілі сваёй творчасці плаціў цэлымі гадамі жыцця і зрабіўся ахвярай сухот. Але ці хто-колечы з беларускіх паэтаў эры адраджэння лічыўся з сваім жыццём і сваім дабрабытам? — не лічыўся з гэтым і нябожчык Алесь Гарун. І нягледзячы на цяжкія варункі жыцця ў Сібіры, ён з самага пачатку друкавання газ. «Нашае нівы» ў Вільні даваў туды свае вершы, у якіх пышыць агонь закахання да няшчаснай, далёкай бацькаўшчыны, да пакрыўджанага нявольніка-музыка.

Ужо пасля рэвалюцыі 1917 г. у Менску ў 1918 г. выйшаў яго зборнік вершаў «Матчын дар» (думы і песні, пісаныя ад 1907 да 1914 г.). Потым у 1920 г. выйшаў яго другі зборнік драматычных твораў для дзяцей: «Жывыя казкі».

Уся паэзія Гаруна пранікнута кволай і далікатнай лірыкай, сумам-тугой па далёкай бацькаўшчыне.

Паэт марыць аб бацькаўшчыне:

Як надарыцца мінута,
Што ад працы адарвуся,
І жыццёвая атрута
Не пячэ і прахаплюся,
Ды цябе, мой Родны Краю,
Шчырай думкай аблятаю.

Або:

Часам я ўночы сны дзіўныя бачу:
Роіцца нейкі нязведаны край.
Повен то шчасця, то жаласці, плачу,
То зло-хмурлівы, то светлы, як рай.
Бачу вялікія стэпы з-над Нёмна;
Туліць у слёзах матуля сына;
Сцелецца пушча глухая і цёмна;
Косці з магілы глядзяць бедака...

Абразкі яго засмучоныя, акропленыя болей змучанай, пакутнай душы. Гэтакі тон яго досыць часта паўтараецца. І не дзіва, — бо Сібір, няволя гняце яго душу і падломвае скрыдлы:

На чужой старонацы
Заняпаў душой
І згубіў здароўейка,
І згубіў спакой...

Але ў гэтым смутку чуецца часам магутнасць і размах. Клічам надзвычайнай сілы і пекнай формай аддаюць яго песні тады, калі ён гаворыць аб адраджэнні краю, аб роднай мове:

Гэй, ты маці — родна мова,
Гэй, ты звон вялікі, слова,
Звон магучы,
Звон бліскучы,
З срэбра літы,
З злата збіты,
Загрымі ты,
Загрымі!

Нягледзячы на нявольнае жыццё на чужыне, на пастаянныя чары-летуценні аб бацькаўшчыне далёкай, — паэт часта ў забыцці захопліваецца акружаючай яго прыродай суровай Сібіры, дзе самабытнае хараство дышыць шырынёй і веліччу. Паэт — у палоне тайгі і снягоў. Чуецца ў яго магутнасць, рытмічныя акорды чароўнай музыкі і багатая форма:

Снягі, ляды,
 Абрус жуды,
 На заўсягды,
 На вечны час
 Ляглі.
 Гара, скала
 Наўкол лягла
 І узрасла
 Паўскрайны пас
 Зямлі... і г. д.

Але гэтка хвілі здаровага шчасця мала чуюцца ў яго паэзіі. Пяўцом сібірскіх абшарынаў паэт зрабіцца не мог. У той час, калі расейскія паэты, Пушкін і Лермантаў, быўшы ў выгнанні на Каўказе, яны там абшырна і добра жылі: ім здабываць сабе куска хлеба не трэба было. І ў іх гэтае прабыванне на Каўказе было прыемнай экскурсіяй, так што ім лёгка было аддавацца чарам каўказскай прыроды і тварыць свае каўказскія паэмы, песні і легенды.

Не так жылося Гаруну ў Сібіры. Апрача таго, нябожчык так быў захоплены беларускім адраджэннем, што мог думаць толькі аб роднай зямельцы. Гэта ў яго даходзіла да хваравітай упартасці яшчэ дзеля таго, што ён быў пэўны ў тым, што ніколі не вернецца з сібірскіх снягоў у родны край. Ад вялікай распачы з прычын сваёй жыццёвай трагедыі ён дайшоў у сваёй творчасці да месіянізму, да чулай рамантыкі роднай зямлі, да народніцтва васьмідзесятыкаў. Ён пачынае апрацоўваць беларускія народныя казкі і легенды («Канец Паўлючонка», «Шчасце Мацея» і інш.).

Вельмі ўдала выйшла ў яго засцяпковая аповесць «Варажба», дзе відаць мастацкі стыль і вытрываласць тону. Малюнак выйшаў выразны і тыпічны. Апрача вершаў ёсць у Гаруна спробы добрай прозы («П'еро і Каламбіна» і інш.). Ён меў вялікі нахіл да апавяданняў, але ўсё гаварыў, што яму часу няма пісаць.

І праўда, як толькі ён прыехаў з Сібіры ў Менск, дык на яго навалілі шмат грамадзянскай і палітычнай працы, якая, можна сказаць, і даканала яго зусім. Ужо апошні год ён бадай не выходзіў з сваёй кватэры. Яго «Жывыя казкі» яму прыходзілася пісаць лежачы ў пасцелі, бо сядзець яму было цяжка. Блізка стоячым да яго беларускім дзеячам чужь удалося ўгаварыць паэта кінуць працу і выехаць на лекі за граніцу.

І вось няшчасны беларускі паэт памёр на чужыне ў восень 1920 г. Гэтак скончылася сумная аповесць аднаго з найлепшых

беларускіх паэтаў, які змагаўся ўсё сваё жыццё за лепшую долю, за волю роднай зямлі

І новай страніцай узбагаціўся жалобны летапіс беларускіх маладых адраджэнцаў, якія без пары пайшлі ў нябыт. Але той фундамент, які яны палажылі для адбудовы краю, ніколі не згіне.

1920

НА ДАРОЗЕ ДА СВАЁЙ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ
(Уражанні ад канферэнцыі сяністаў Беларусі ў Менску,
30/XII—19 с.)

I

Мы, беларусы, знаем жыдоў, якія жывуць па ўсіх кутках нашага краю, як гандляроў, рамеснікаў і г. д. Мы бачым іх як старадаўніх жыхароў нашай зямлі. Нашыя сяляне зжыліся з імі даўно, нават троху ўніклі ў іх жыццёвы быт. Але жыдоўскае духоўнае жыццё, іх праўдзівае святое святых — іх душа — для нас яшчэ і да гэтага часу невядомая.

Праўда, за ўвесь вялікі працяг царызму ў б. расійскай імперыі розныя агенты чорнай сотні стараліся вытлумачыць нам жыдоўскую душу. Але, мабыць, толькі самыя цёмныя і несвядомыя людзі маглі верыць маляванню жыдоўскай душы праз мастакоў Пурышкевічаў, Пранайтысаў, «Новаго Времени» і інш.

Знаем мы яшчэ, што калі ў якім-колечы краі здараецца агульнае няшчасце, дык усю віну ў гэтым узвальваюць на жыдоў, і яны за гэта багата плацяць сваёй крывёй. Калі адзін з іх робіць праступак, дык вінавацяць усю нацыю...

Знаем мы таксама, што адвечнае вандраванне вельмі вышкаліла гэты біблейскі народ, стварыла ў ім той вялікі спрыт да гандлю, за што чужыя народы адносяцца да яго непрыхільна. Вечная нервознасць, няпэўнасць у заўтрашнім дні мелі вялікі ўплыў на псіхіку жыдоўскага народа. Яны паважна глядзяць толькі на фізічную сілу, якая пануе ў краі. Гэта вымагае іх жыццёвая практыка. Дзеля гэтага мажліва, што часць беларускай інтэлігенцыі на іх скоса пазірае, бо жыды мала зацікаўлены беларускім рухам, а лічацца толькі з тымі, хто ўпераменку пануе ў нашым краі...

Толькі не аб гэтым я, галоўным чынам, хачу тут казаць, але аб тым, як гэты народ, ужо дзве тысячы год адарваны ад сваёй зямлі, рассяяны па ўсяму свету, не асіміляваўся, не страціў свайго нацыянальнага аблічча, нягледзячы на тья бязмежныя мукі, якія ён дзеля гэтага выцярпеў. Жыды ў сваім жудасным «голу-се» (выгнанне) не страцілі свайго нацыянальнага «я». У гэтым кірунку нам, беларусам, варта ў іх павучыцца: у гэтым і ёсць сіла іх духу.

За ўвесь працяг двух тысяч гадоў яны з пакалення ў пака-ненне гадавалі ў сваёй душы агнёвае закаханне да сваёй старадаўняй Бацькаўшчыны — Палестыны. Ведаючы свой Сіён толькі з Бібліі і гісторыі, а рэдка нават хто з іх вачыма сваімі бачыў зямлю сваіх прашчурאַў, аднак цягнуліся да яго, як расліны да сонца.

Адвечны сум-туга пра свой далёкі край пануе ў творах іх паэтаў. Молячыся некалькі разоў у дзень на ўсход — у бок святой, роднай зямлі, яны ў мыслях бачаць руіны хорамаў Ерусалімакіх... Маючы ў сябе чужыя наносы — жаргоны розных моваў «голусных» зямель, яны, аднак, не забываюць роднай гэбрайскай мовы. Яны бясконца любяць мову сваіх прадзедаў.

Увесь час доўгага «голусу» лепшыя прадстаўнікі жыдоўскага народа марылі аб звароце да сваёй зямлі і ніколі не страцілі надзеі адбудаваць свой Сіён. Яшчэ ў сярэдніх вяках іх вялікія паэты ў сваіх творах апявалі толькі Ерусалім (Сіяніды Галеві і інш.). Трымаючыся сваіх традыцыяў, ім любя было хоць паміраць сярод святых курганоў і могілкі роднай старасвеччыны... Гэтыя затоеныя мары гаілі іх балючыя раны доўгія вякі. Закаханне да паўміфічнай бацькаўшчыны было іхняй жыватворчай расою, якая асвятляла іх дух і не давала смяротнаму песімізму раз'ядаць іх нацыянальны арганізм.

А вось мары «вечнага жыда» пачалі абрысоўвацца ў рэальныя формы ў другой палове мінулага веку. Пачаліся першыя гурткі сіяністаў. Мэта іх была: не паміраць у краі дзядоў, як гэтага дамагаліся набожнікі, але жыць там. Сіянісцкі рух пашыраўся, арганізацыі раслі, і пачалася каланізацыя ў Палестыну. Стварыўся нацыянальны фонд, да якога плылі грошы ад жыдоўства ўсяго свету. Вельмі цяжкія былі іх варункі, бо жыдам было забаронена турэцкай уладай скупліваць землі, але сіяністы не зневяраліся і ладзілі калоніі пад іменнямі розных чужых людзей нежыдоўскага вызнання. На чале руху стаялі Мак Нордаў, д-р Гэрцэль, Зангвіль і інш. Справа крапчэла. Адбываліся сіянісцкія з'езды, паміж іншымі — і ў беларускім Менску.

Як і кожная нацыянальная справа, мелі і маюць перашкоды ад сваіх жа братоў па нацыі і сіяністы. Гэтыя перашкоды сыплюцца з розных бакоў. Жыдоўскія клерыкалы кажуць, што сіяністы ідуць проці Бога, бо адзін толькі Мэсыяш¹ вызваліць жыдоў з «голусу». Сацыялісты жыдоўскія кажуць, што сіяністы — гэта буржуі, гэшэфтмахеры і што трэба кінуць гэтую ідэю і кіравацца да агульнага інтэрнацыяналу кожны на сваім месцы, адраджэнне нацыі ёсць паварот назад — проці прагрэсу. Асімілятары пяюць, што ў кожным краі трэба жыдам злівацца з карэнным элементам насялення, тады толькі жыццё палепшае.

Маючы гэтакія труднасці на сваім шляху, сіяністы аднак не падалі духам і прадаўжалі сваю чыста нацыянальную працу. Закладвалі ўсё больш калоніяў у Палестыне; адрадзілі стыль свайго старога мастацтва; залажылі шмат сярэдніх гэбрайскіх школ у Палестыне; узбудавалі свой палітэхнікум і ўжо арганізуюць свой гэбрайскі універсітэт. Гэбрайская мова зрабілася жывой мовай, якая ўжываецца ў штодзённым жыцці. У жыдоўскіх калоніях нават арабы гавораць па-гэбрайску. Турэцкі ўрад прызнае гэбрайскую мову.

Шмат зроблена сіяністамі ў кірунку адраджэння роднай мовы і ў «голусе» — ва ўсенькім свеце. Усюды існуюць гэбрайскія школы. Будзіцца нацыянальны гонар, і зневажаюцца тыя з жыдоў, хто саромеецца свайго імя, сваёй роднай мовы.

У справе мовы ў жыдоў ёсць трагедыя: апроч самабытнай гэбрайскай мовы ў іх ёсць яшчэ «голусны» нанос — жаргон, сапсутая нямецкая мова, якая, аднак, мае сваю літаратуру, досыць багатую. А галоўным чынам яна моцна тым, што жыдоўскія простыя масы ведаюць толькі яе, як жывую мову. Прыхільнікі жаргону называюцца «юдышыстамі». І вось адбываюцца пастаянныя змаганні паміж «гэбраістамі» і «юдышыстамі».

Першыя кажуць, што «гэбрайская мова — самабытная мова жыдоўскага народа, якую ён ужываў, быўшы вольным гаспадаром сваёй зямлі; у ёй жыве наша душа, першая крыніца ўсходняй натуры, у ёй жыве наш гістарычны скарб — нашыя прапекі, а жаргон — мова запазычаная, чужая».

Другія кажуць, што «юдыш» (жаргон) — гэта тая мова, якая пранікла ўсю нашу душу ў час «голусу»; мова народная, жывая, на якой стварылася ўся нашая народная творчасць, звычай, традыцыі, што гэтая мова зрабілася часткай нас саміх. А гэб-

райская мова мёртвая цяпер, як лацінская, старагрэцкая або царкоўнаславянская мова.

Кожны па-свойму мае рацыю ў гэтай справе. І пэўна прыйдуць да згоды. Шмат хто з жыдоўскіх літаратараў піша на абедзвюх мовах. Але наогул, дзве родныя мовы ў аднаго народа справе нацыянальнага адраджэння не дапамагаюць і змяншаюць сілы, дзелячы іх на дзве часці.

II

Шмат дапамагла сіянісцкаму руху апошняя вялікая вайна. З аднаго боку, жыдоўскае насяленне, якое перанесла за гэты час нязлічаныя жудасныя няшчасці, прыйшло да таго пераканання, што трэба дамагацца ўсімі сіламі здабыць свой нацыянальны прыпынак, родны куток. Тады толькі другія нацыі іначай будуць лічыцца з ім. А з другога боку, Англія так пакіравала палітыку, што выказала пажаданне адбудаваць для жыдоў гістарычную Палестыну.

Яшчэ летась мы читалі ў газетах аб складзе жыдоўскага міністэрства ў Палестыне. Мары пачалі пераходзіць у праўдзівасць. Цяпер ужо ў сіянісцкім руху прымаюць учасце прадстаўнікі ўсіх класаў жыдоўскага грамадзяства: і артадоксы, і буржуа, і самыя левыя элементы. Зусім натуральна, што ўсіх захоплівае агульная нацыянальная ідэя. Грошы плывуць у нацыянальны фонд з розных кругоў жыдоўства. Сіяністы маюць вялікі сувязі па ўсім свеце.

Галоўныя кіраўнікі сіянізму стараліся мець свой уплыў пры мірнай канферэнцыі, дзе ім шмат абяцалі; яны дамагаюцца ў Вышэйшай Рады, каб развязаць гэтае адвечнае жыдоўскае пытанне нараўне з пытаннямі ўсіх іншых народаў у кірунку незалежнага жыцця. Багі ўсясветнай палітыкі прыхільна глядзяць на гэта.

Праца сіяністаў, галоўным чынам, кіпіць на Беларусі. Цяперашняя іхняя канферэнцыя ў Менску працавала пад лозунгам: «Нарыхтаваць народ для краю і край для народу». Настрой такі, што мары аб здабыванні свайго Сіёну спаўняюцца, што хутка жыдоўскі народ вернецца да маці роднай, і Шэхіна (сімвал жыдоўскай нацыі) вытра свае заплаканыя вочы.

За аддачу жыдам Палестыны выказаліся цяпер усе большыя народы зямлі. У сучасны момант перашкаджаюць гэтаму вось якія справы: 1) непаразуменні паміж Англіяй і Францыяй, 2) арабы, насяляючыя Палестыну, 3) ліквідацыя турэцкай справы, 4) малы лік жыдоў у Палестыне, 5) эканамічная справа і 6) святыя месцы магаметан і хрысціян.

У Палестыне цяпер 1 мільён насялення. Жыдоў 100 000 чал. — дзесятая часць агульнага насялення. Патрэбна вялікая эміграцыя. Вылічана, што ў працягу 20—25 гадоў можа пераехаць у Палестыну 1 1/4 мільёна жыдоў. Пакуль што эміграцыя прыпынілася дзеля вайсковай акупацыі. Але ўжо робіцца рэгістрацыя рабочых і заможных людзей, якія думаюць ехаць туды пры першай магчымасці. З арабамі спадзяюцца ўладзіць, бо ёсць шмат пустой зямлі ў Сірыі і Месапатаміі. Таксама спадзяюцца ўладзіць і іншыя справы.

Труднасцяў шмат, але сіянісцкія дзеячы не ўпадаюць у песімізм: «Дзяржава нялёгка будзецца, а пакуль што добра было б, каб мець жыдоўскую раду ў Палестыне пад галоўным кіраўніцтвам Англіі».

Трэба пашыраць і пашыраць калоніі, а што тычыцца тых, якія трымаюцца таго погляду, нібы жыды не маюць здатнасці да земляробства, дык гэта — няпраўда. Калоніі, якія абрабляюцца ў Палестыне жыдоўскім рагаямі, лічацца самымі найлепшымі. Апроч таго, добра ведаем, як жыдоўскія земляробы добра працуюць у Бесарабіі, а таксама ў нас, на Беларусі.

Усё вышэйсказанае ёсць самы найвышэйшы ідэал жыдоўскай нацыянальнай душы. Мы, беларусы, можам іх толькі вітаць у гэтым кірунку і браць для сябе прыклад, як трэба верыць у сваю нацыянальную ідэю.

З матэрыяльнай стараны нашае становішча нацыянальнае лепшае, бо мы знаходзімся ўсе на сваёй зямлі. Затое з боку культуры, — яны вышэй стаяць, бо іх культура мае за сабою не сотні, а тысячы гадоў. У іх бадай усе нацыянальна свядомыя.

Аб сіянісцкім руху можна было б шмат болей гаварыць, але няма месца на гэта ў газетным артыкуле.

Цяпер я б хацеў успамянуць аб жыдоўска-беларускіх адносінах. Сіянізм не мяняе варункаў жыцця жыдоў на Беларусі. Як бы ні была вялікая эміграцыя жыдоў у Палестыну — іх у нашым краі астанецца куды болей, чымся ў цэлай біблійнай бацькаўшчыне. Ім гэта трэба памятаць. Нам прыйдзецца жыць разам і надалей. І жыдоўскаму насяленню ў нашым краі трэба лічыцца з праўдзівым гаспадаром гэтай зямлі, з беларускім народам. Колькі разоў беларускі друк ні звяртаўся са шчырымі словамі да жыдоўскага грамадзянства, каб разам працаваць дзеля агульнага дабрабыту той зямлі, хлеб якой мы ўсе ямо, і ніхто з іх не адгукнуўся. Мабыць, яны лічацца толькі з фізічнай, а не з маральнай сілай...

Але хто так можа зразумець і спачуваць ідэі беларускага адраджэння, як сіяністы, каторыя таксама ў сваёй нацыяналь-

най справе кіруюцца не сілай, а праўдай? Яны, здаецца, павінны зразумець, што і мы маем свой беларускі Сіён з алтаром беларускай нацыянальнай душы. Ці ж яны так эгаістычны ў сваёй справе, што нават забываюцца аб той жывой бібліі беларускай зямелькі, дзе яны жывуць пакуль што, і іх не цікавіць справа беларускага ратая, з каторым маюць супольнае жыццё?

Ніхто з іх яшчэ пакуль што нават не патурбаваўся пазнаёміць у сваім друку жыдоўскае грамадзянства з беларускім адраджэннем...

1920

НАТХНЕННЕ І ГАРМОНІЯ

(К 3-й гадаўшчыне смерці М. Багдановіча

(25) V — 1917 года)

Хараство — гэта ёсць крыніца жыватворных чараў, якая з першых атамаў жыцця пад сонцам, з першых раслін на зямлі, хмарак пад небам, спеваў птушак над лугамі, грацыйных скакаў тыгрыса ў трапічных лясах пачала звяртаць на сябе ўвагу і палоніць сабою ўсіх болей-меней свядомых істот.

Хараство, — дачка сонца, царыца неба і зямлі, — з усмешкай сфінкса цэлыя тысячагоддзі пазірала на сваіх жрацоў-людзей, якія шчыра служылі яму, творачы гімны і малітвы ў розных кшталтах і постацях зыкамі, лініямі, фарбамі і словамі.

А чым болей людзі разумелі тайны хараства, тым болей шчаслівыя былі яны. Чым глыбей яны ўнікалі ў дзіўную гармонію ўсясветнасці, тым болей іх душы і сэрцы палалі бяссмертным агнём натхнення.

Захопліваючыся залатым тастаментам прыроды, выбраныя людзі тварылі асалоду ў жыцці, рай на зямлі, маючы сваёй мэтай тлумачыць людскім масам з'явішчы хараства ў даступных формах — у музыцы, на камені, на палатне, у паэзіі.

Жрацы хараства адкрывалі людзям яго таемнасці, паказваючы ім яго творчасць усюды, каб ачысіць гэтакім чынам людскія душы, падняць іх на скрыдлах натхнення да нябёс, каб яны парабіліся лепшымі і святлейшымі. Мастацтва ёсць той святы хорам, каторы асвятляе жыццё парываннямі к дабру і праўдзе, будзіць свядомасць і руйнуе нізкія інстынкты ў сэрцах людскіх.

Светлай сцежкай ішлі да людзей прарокі хараства пакаленне за пакаленнем, век за векам, тысячалецце за тысячалеццем,

убіраючы залатую карону багіні хараства сваімі творамі — агняцветнымі каменнямі, каторыя ззяюць у небе творчасці чалавечага генія, як Млечны Шлях сярод неба.

Кожны народ паасобку меў сваіх лепшых людзей, каторыя служылі хараству шчыра і набожна, каторыя сваімі натхнёнымі творамі авекавечылі свой народ.

Адным з шчырых жрацоў хараства, з святлейшых людзей нашага народа быў і наш паэт чыстай красы Максім Багдановіч. За кароткі час сваёй творчасці ён выведаў тайну гармоніі, вывучыў карты роднай красы і вянкамі вясновых паэтычных кветак аздобіў ніву беларускага адраджэння.

Азнаёміўшыся з вялікім кветнікам усясветнай паэзіі ад старадаўніх класічных часоў па сягонняшні дзень, Багдановіч навастрыў сваё паэтычнае пачуццё, узбагаціўшы родную нацыянальную паэзію новымі формамі, новымі гармоніямі, фарбамі, вобразамі і мелодыямі. Ён умеў знаходзіць фарбы там, дзе другія праходзілі міма, нічога не бачачы.

На беларускай ліры ён выпрабаваў розныя тоны, розныя акорды паэзіі, паказваючы гібкасць і меладыйнасць жывой беларускай мовы, на якой можна выказаць самыя, чуюць улоўныя, размаітасці думак і пачуццяў.

У сваіх творах М. Багдановіч часта выказваў свой погляд на красу і паэзію.

Усюды ёсць хараство — у вясным красаванні дрэваў, у сінякрылым матыльку, у залатых струнах сонца, у шэптах ветру, у шуме чароту ля рэчкі, усюды...

Песня рвецца і ліецца
На раздольны, вольны свет.
Але хто яе пачуе?
Можа, толькі сам паэт.

Бо людзі заняты сваімі будзённымі справамі жыцця. Пачуцці ў іх агрубелі штодзёншчынай. Яны ходзяць па дарагіх скарбах, як па простых каменнях, не прыкмячаючы іх, і толькі адзін паэт, каторы аддаецца ўвесь служэнню музам, гэта ўсё бачыць і адчувае:

Бачу я, з прыродай зліўшыся душой,
Як дрыжаць ад ветру зоркі нада мной,
Чую ў цішы, як расце трава.

І толькі калі чалавек зліваецца з хараством прыроды, ён знаходзіць сваё шчасце і свой супакой:

Падымі ўгару сваё вока,
І ты будзеш ізноў як дзіця,
І адыдуць-адлынуць далёка
Ўсе трывогі зямнога жыцця.

Ціха тучу блакіт закальша,
У душы адрасце пара крыл, —
Узяціць яна ў сінюю вышу
І ў струях яе змые свой пыл.

Там не трэба ні шчасця, ні ласкі,
Там няма ні нуды, ні клопот.
Ты царэвіч цудоўнае казкі,
Гэта хмара — дыван-самалёт!

Паэт на горне сваёй душы перакоўвае, як той казачны алхімік, камень на золата.

Душа паэта адбівае жыццё ў розныя колеры, як вясёлка пад сонцам. І такім чынам:

Калі ў дух мой западзе і заварушыцца
Там кавалак грубага жыцця, —
У жэмчуг звернецца ён сілай пачуцця.

Чалавек можа толькі тады быць паэтам, калі душа яго пранікнута характвам да самазабыцця, да самаахвярнасці, калі душа яго гарыць на сваім уласным агні, як той матылёк, каторы ляціць на агонь, зачарованы красой, не думаючы аб сваёй гібелі:

Свяча гарыць. З яе ліёцца
За кропляй кропля, як раса,
А матылёк ужо не б'ецца:
Табе ахвяра ён, краса!

У сваім «Апокрыфе» М. Багдановіч у пекнай форме выказвае свой погляд на характва і на яго практычную карысць:

11. Штодзённымі клопатамі поўна людское жыццё. Але калі зварухнецца душа чалавека, толькі песня здолее спатоліць яе. Шануйце ж песні свае.

12. Бо спяваюць нават жабы ў багне.

20. ...Няма красы без спажытку, бо сама краса і ёсць той спа-жытак дзеля душы.

У «Мадоннах» — дзе паэт паміж непрыкметнымі, здаецца, абразамі дзяўчынкі-дзіцяці і дарослай дзяўчыны прыкмячае лік Маці Божай, твор вялікага Рафаэля¹, — Багдановіч кажа аб бяз-

межнай сіле хараства, каторая ачышчае душу ад звычайных інстынктаў, даючы ёй найвялікшае духоўнае шчасце:

І у гэты час яна,
Здавалася, была аж да краёў паўна
Якойсьць шырокаю, радзімаю красою, —
І, помню, я на міг пахарашэў душою.

Або:

І прад високаю красою,
Увесь зачараваны ёй,
Скланіўся я душой маёй
Натхнёнай, радаснай такою,
А ў сэрцы хораша было, —
Там запалілася цяпло.

Краса дае шчасце і натхненне, але натхненне без гармоніі не дасягае мэты. Дарагі камень цэніцца подлуг сваёй ашліфоўкі. Зычная арфа без кемных пальцаў не дае цэлай мелодыі.

Усё павінна быць у мастацтве строга апрацавана. Гэты строгі закон мы бачым нават у прыродзе, дзе кожная маленькая, скромная кветка прыгажэй у шмат разоў багатага хораму Саламонавага. Хаатычнае накідванне пекных слоў, вобразаў без сістэмы, без апрацоўкі, без цэльнасці не мае патрэбнага ўплыву на людзей.

У паэзіі, апрача душы — натхнення, павінна быць і голае цела — добрая тэхніка. І вось Багдановіч у цудным вершы з васьмі радкоў звяртаецца да маладога песняра з навучаннем, як пісаць вершы:

Ведай, брат малады, што ў грудзях у людзей
Сэрцы цвёрдыя, бышчам з каменя.
Разаб'ецца аб іх слабы верш заўсягды,
Не збудзіўшы святога сумлення.

Трэба з сталі кавець, гартаваць гібкі верш,
Абрабіць яго трэба з цярпеннем.
Як ударыш ты ім, — ён, як звон, зазвініць,
Брызнуць іскры з халодных каменяў.

Тут уся мудрасць аб карысці добрай тэхнікі вершаў. Гэта ёсць словы праўды аб паэзіі практычнага настаўніка, сказаныя проста, кратка, пекна і вобразна. Кожны малады песняр, прачытаўшы іх, пэўне, адкіне большую часць сваіх спробных твораў і свядома пачне апрацоўваць вершы свае і пачне глядзець на мастацтва непамылкова.

Ва ўсіх творах Багдановіча чуецца старанная, строгая апрацоўка, багацце і размаітасць вобразаў і формаў, вялікая краса і глыбіня думак. У сваіх кароценькіх вершах ён куе родную красу і торыць дарогу для другіх беларускіх паэтаў.

1920

ЧАМУ ЯШЧЭ НЯМА БЕЛАРУСКАГА РАМАНА?

Шмат хто пытаецца, чаму яшчэ няма беларускага рамана. Вядомая рэч, што раман — гэта самы грунт кожнай літаратуры. У рамане адбіваецца цэлае мора народнага жыцця, малююцца эпохі, на фоне дзеяў выступае гісторыя, зеніт ідэй красуюцца рэльефна; класавы быт застаецца ў рамане для далейшых пакаленняў. Словам, раман — вышэйшы пункт кожнай літаратуры, а беларуская літаратура яшчэ рамана не мае.

Ставіць нам гэта ў дакор нельга. Беларуская літаратура яшчэ вельмі маладая. Вядома, што кожная літаратура пачынаецца з паэзіі. Таксама і нашая літаратура стаіць у гэтай стадыі. Ад 1906 г., калі пачала друкавацца беларуская часопісь, у нас з'явіліся такія паэты, як Якуб Колас, Янка Купала, Максім Багдановіч і інш., якія мелі б пачэснае месца ў любой літаратуры. Пасля іх з'явіліся і другія паэты, болей-меней выдатныя ў сваёй творчасці. Але што тычыцца прозы, дык справа стаіць не так добра. Хаця побач з паэтамі з'явіліся ў нас і празаікі, як Тарас Гушча, Ядвігін Ш., Я. Лёсік, М. Гарэцкі, Власт і іншыя, але далей навэлаў, кароткіх імпрэсіяў і нядоўгіх апавяданняў яны не ішлі.

Беларускія празаікі малявалі ў сваіх творах гаротнае, цёмнае жыццё сялян. Па большасці выступалі героямі п'яніцы або людзі, якія сваёй цёмнаю ўзбуджалі смех чытачоў, прымушалі задумацца над гаротным жыццём абяздоленага беларускага народа. Часам творы гэтыя блішчэлі пекнымі барвамі лірыкі, вызначаўся арыгінальны стыль у народных казках і гістарычных легендах і інш.; але далей гэтага яны не ішлі. Гэта толькі яркія зоркі, якія блішчаць на нашым літаратурным небасхіле, але сонца ў нас яшчэ няма — няма беларускага рамана.

Ці ж у нашым жыцці няма грунту для рамана?

Ёсць і ёсць. Матэрыялу для рамана можна знаходзіць на кожным кроку. Можна дзяліць гэтыя матэрыялы на тры галоўныя аддзелы: гісторыя, сялянскі быт, эпоха адраджэння.

Гісторыя дае нашым пісьменнікам бязмежны матэрыял для творчасці. Жыццё нашых князёў, росквіт нашай старадаўняй культуры; нашыя багатыя летапісы, паганская вера і паэтычная, патрыярхальнае жыццё нашых прашчураў, нашая зямля, дзе кожнае старое замчышча, кожны курган, рэчка, камень, лясок, горка, даліна — маюць свае казкі-легенды. Усё гэта чакае свайго таленнага майстра, які б гэта авекавечыў у належных абразях, які б гэта сілай сваёй фантазіі, сваім творчым духам выклікаў бы да жыцця, мастацкімі абразамі якога былі заварожаны дзесяткі тысяч людзей.

Сялянскі быт, таксама, толькі зверху здаецца нецікавым. Але як мы глянем на яго болей пільным вокам, дык знойдзем багатыя скарбы, моцны грунт для рамана. Тут бурліць асобнае жыццё, якое багата сваім першабытным славянствам. У душы сяляніна хрысціянская рэлігія пераплялася з вераю ў багі паганых часоў, у пекныя ўзоры — арнаменты. Убіванне свядомай нацыянальнай думкі праз русіфікацыю і паланізацыю цэлымі вякамі, аднак, да поўнай мэты моцных братоў нашых не давяло нашае сялянства, у сэрцы якога падсвядома жыве самабытны індывідуалізм, яго толькі зрабілі «тутэйшым» чалавекам, а не палякам ці расійцам, як гэта жадалі нашыя ворагі. Потым трэба звярнуць увагу на асобны ўклад штодзённага жыцця нашага народа, які рэльефна адмалёваны ў нашых народных песнях, казках, легендах, забабонах, пагаворках і інш., што толькі малаінтэлігентным людзям здаецца цемнатаю. Людзі цывілізаваныя знаходзяць у гэтым вялікія вартасці беларускай душы, якая розніцца ад іншых. Гэта ўсё просіцца на палатно маляра. Гэта так і чакае раманіста, які праз прызму сваёй дзорнасці і прыкмячання патрапіў бы даць нам галерэю жывых тыпаў у зграбным рамане.

Эпоха беларускага адраджэння за апошнія два дзесяцілецці дае таксама багаты матэрыял у гэтым кірунку. Тут мы бачым новую страніцу нашай гісторыі, светлы водблеск нашага духу, які патрапіў перамагчы ўсе труднасці і перашкоды, прачнуўся пасля свайго векавечнага сну і пайшоў змагацца за сваё лепшае жыццё, паказваючы, што ён не горшы за ўсіх. Вялікая вера ў сваю святую ідэю, што даходзіць часам у некаторых з лепшых сыноў Беларусі да фанатызму, выяўленне свайго «я» ў шырокім значэнні гэтага слова, безупынная барацьба, бескарысная, шчырая праца і г. д. далі цэлую калекцыю тыпаў, якіх можна выкарыстаць у літаратуры. Гэта безумоўна і трэба рабіць. Поле для працы шырокае.

Гэта — тры галоўныя аддзелы для беларускага рамана, ёсць і яшчэ шмат грунту для яго: кожнае жыццёвае з’явішча можа быць выкарыстана для сочных фарбаў, для кемнага пэндзля ў вялікай повесці. Трэба толькі ўмець да ўсяго прыглядацца і ўсё выкарыстаць. Аб чым пісаць ёсць і ёсць. Можна на кожным кроку даць у пісьменстве цэльны, самабытны беларускі тып, які пакуль што ў нашай літаратуры знаходзіцца ў форме нарысаў, штрыхоў, сальветкаў, дзе ўсё гэта аднабока і недакончана. Тое, што мы бачым у нашых большых прэзаічных творах — у п’есах таксама нас не ўздавальвае: там мы знаходзім ненармальныя скокі ад вульгарных п’яніц да футурыстаў-неўрасценікаў. Гэта, трэба прызнацца, далёка ад праўдзівай псіхікі нашага народа. Гэта толькі ўплыў чужых культур — расійскай або польскай, пад якімі прыходзілася гадавацца кожнаму з нас. Брак знаёмства з нашай гісторыяй, з нашай народнай душой, няпільнае прыгляданне да нашай сучаснасці вінаваты ў гэтым.

Гатовая духоўная страва, падсунутая нам чужымі пануючымі ў нашым краі народамі, паслужыла прычынай таму, што нават нашым пісьменнікам здавалася і здаецца, што аб чым бы ні хацелі пісаць, дык усё акажацца перапевамі, усё ўжо нібы выкарыстана было другімі. Гэты фальшывы, безварункава, погляд шмат перашкаджаў. Выхаванне на чужых літаратурах, штудыраванне іх школаў ступнёва ад першага рамантызму да мадэрнізму і футурызму раздзяліла нашых пісьменнікаў на два крайнія лагеры: грубага рэалізму і замыславатага мадэрнізму. Гэта напамінае тую няўмела спечаную бульбу, якая з аднаго боку перапечана на попел, а з другога боку зусім сырая. Заўсёдня спрэчкі між сабою гэтых двух кірункаў не дапамагалі нармальнай творчасці. Адны ў літаратуры шукалі чыстай ідэі, народніцтва, нават агітацыі за беларускую справу, а другія глядзелі на літаратуру як на мастацтва, як на штуку для штукі ды і толькі. Гэта не дало сярэдняга пункту апоры, і нашыя пісьменнікі, глядзеўшы праз акуллары чужых літаратур на беларускую творчасць і не ведаючы, за што хапацца пэўнымі рукамі, не маглі выкарыстаць сваёй здольнасці да працяглай літаратурнай працы, не хапала сілы, і яны працавалі адрывачна: напісаў верш, паэму, кароткае апавяданне, драматычны эскіз, і годзе. Гэта шмат лягчэй, не вымагае такой вялікай напружанасці і цярпення, як повець або раман.

А самай важнай прычынай, чаму ў нас яшчэ няма рамана, служыць тое, што, бадай, усе нашыя пісьменнікі самавучкі, дзеці сялянскія, апроч расійскай або польскай мовы, не ведаюць за-

гранічных моваў, і яны знаёмы з класічнымі літаратурамі Еўропы толькі з перакладаў, і гэта мала дапамагае развіццю іх творчасці, не пашырае кругазору, не паказвае мастацкіх літаратурных узораў у натуральным велічы сваім. Потым варункі жыцця, матэрыяльныя недахваты, шуканне кавалка хлеба не дазваляе засесці на доўгі час над капітальнай працай. Будняе жыццё не дае ім магчымасці карыстацца і даступнымі ім кнігамі ў расійскай або польскай мове. Будняе жыццё забівае ў іх тую энергію і здольнасць, якую яны маглі б выкарыстаць на стварэнне большае за верш ці за кароткае апавяданне.

З'яўляецца пытанне, чаму, аднак, болей-меней людзі ў нас пробавалі свае сілы над драмай, якая таксама ёсць рэч, вымагаючая шмат працы і часу? Але тут усё нашае свядомае грамадзянства крычала, што нам да зарэзу патрэбна драма, дзеля агітацыі, дзеля жывых мэтаў нашага адраджэння. І ў драматычнай нашай творчасці відаць ліхарадачнасць, паспешнасць і не ўсюды ўдачнасць. Рабілі пераклады з чужых моваў, пісалі свае, але, аднак, зноў жа кепскія варункі жыцця, пры якіх працавалі нашыя артысты, зрабілі тое, што добрай беларускай драмы яшчэ ў нас няма. Але дзякуем за тое, што нашымі працаўнікамі хоць што-колечы зроблена ў гэтым кірунку, таксама мы павінны быць удзячны тым, якія голасна казалі, што нам патрэбна драма.

Што тычыцца рамана, дык, як памятаецца мне, адзін толькі М. Гарэцкі напамінаў, што ў нас яшчэ няма добрай прозы, і сам пачаў у гэтым кірунку працаваць. А даць напрамак нашым пісьменнікам на гэтым шляху павінна была наша крытыка, якая або толькі ганіла, або толькі хваліла творы нашых пісьменнікаў, характарызуючы іх вельмі каротка, бадай двума словамі: «добра», «кепска». Наша крытыка не паказвала пісьменніку дарогі, куды яму ісці, што яму рабіць, дзе лепей выкарыстаць свае сілы. І гэта ўсё не дапамагло ў стварэнні беларускага рамана.

Ці мы ва ўсім гэтым вінаваты? Не. Вінавата нашае гаротнае жыццё, варункі нашай справы, якая вымагае шмат рук для працы, дзе кожны з нас прымушаны брацца за некалькі спраў пры самых кепскіх матэрыяльных варунках. І тое, што зроблена дагэтуль за апошнія два дзесяткі гадоў у нашай літаратуры, можна лічыць досыць многім у параўнанні з тым, як тварыліся і творацца літаратуры наогул. Калі мы глянем на літвінаў, украінцаў, латышоў, чэхаў і іншых народаў, якія жылі пры гэтых варунках, як і мы, дык можам сказаць, што наша літаратура не горшая за іх. У іх таксама існуюць тыя самыя труднасці, што не

даюць па заказу развівацца творчасці мастацкай, якая пры нармальным і вольным жыцці творыцца вякамі. Раман у нас будзе, у гэтым няма чаго і сумнявацца, але да яго трэба падыходзіць нармальнымі ступнямі, вядомымі крокамі, якімі падыходзілі да яго другія народы пры лепшых за нашыя варунках палітычнага і эканамічнага жыцця. Мы тут паказалі прычыны, чаму няма беларускага рамана, тым людзям, якія ставяць нам гэта ў дакор, як вінавацenne, якія не хочуць знаць нармальных законаў у ходзе развіцця культуры і жыцця.

1920

ТЭАТР І Выхаванне мас (Этапы развіцця беларускага тэатра)

Тэатр — гэта ёсць мнагаграннае мастацтва, якое можа быць разгледжана з розных бакоў. На тэатр ёсць розныя погляды, розныя філасафічныя разважанні. Сярод саміх дзешчаў тэатральнага свету існуюць размаітыя школы і напрамкі, якія знаходзяцца ў контрах між сабою. Але як на тэатр ні глядзець, а жыццёвы факт застаецца фактам: тэатр і публіка маюць паміж сабою моцную псіхічную сувязь. Тэатр робіць уплыў на публіку і публіка на тэатр. Тэатральную творчасць можна разглядаць часткова як творчасць калектыўную з даўных часоў.

Значыць, тэатр ёсць адным з тых фактараў, які грае вялікую ролю ў жыцці чалавека, у яго развіцці, можа надаць людскай псіхіцы пэўную форму, пэўнае выяўленне. Тэатр, які стварыўся даўным-даўно на аснове народнай творчасці, як усе іншыя мастацтвы, быў яшчэ ў старой Грэцыі адным з найвыдатнейшых фактараў грамадзянскага развіцця. Ён распаўсюджваў у народзе сацыяльна-этычныя разуменні таго часу, злучаючы тым самым у адну вялікую сям'ю розныя класы людзей гарадоў і вёсак. Класічная Грэцыя так шчыра любіла тэатр, што прадстаўленні драмы Сафокла лічыліся ўсенародным святам. Грэцкі тэатр змяшчаў да 50 тыс. чалавек, што і паказвае, як масы былі злучаны з ім. Гэта было прыблізна 2400 гадоў таму назад. Ужо ў Рыме праз якія 200 гадоў пазней тэатр не меў таго грамадзянска-дэмакратычнага характару, як у Грэцыі; хаця ўваход быў дарэмны, але нявольнікаў у тэатр не пускалі.

Па той жа дарозе распаўсюджвання пэўных ідэй сярод мас, як у грэцкім тэатры, развіваўся ў сярэдніх вяках і хрысціянскі

тэатр, які праз грандыёзныя рэлігійныя містэрыі прапагандаваў сярод мас ідэі хрысціянства.

Ужо псеўда-класічная драма была створана толькі для караля і яго двара і ніколі не пранікала ў народ. Але потым рознымі крывымі дарожкамі і пуцявінкамі драма паноў пачала вяртацца ў народныя гушчы. Новая драма, сама патрохі збліжаючыся з жыццём, ізноў пачынае заваёўваць увагу народных мас, прарочачы народу ідэі лепшага, светлага жыцця.

Вялікі нямецкі драматург Шылер называў тэатр добрым спосабам выхавання побач са школаю.

Французскі пісьменнік Віктар Гюго вось што кажа аб драме: «Драма павінна стаць канцэнтруючым люстрам, якое не толькі не муціць, а, наадварот, якое збірае і ўзмацоўвае ўсе фарбы і праменні і перарабляе мігаценне ў свет, а свет у полымя».

«Тэатр, — кажа французскі пісьменнік Мэрсье, — ёсць найпэўнейшы і мацнейшы спосаб непераможна ўзброіць чалавечы розум і адразу кінучь у шырокае народныя масы цэлыя патокі свету».

«Тэатр не мае права жыць толькі дзеля таго, каб дагаджаць патрэбам таўпы, — кажа прафесар Г. Гаеўскі. — Трэба памятаць, што кожны відоўца (зритель) асабіста, калі ўзяць яго аддзельна ад усіх іншых, часта пакажацца чалавекам разумным і культурным, але відоўцы ў грамадзе — гэта стада, якое геній або нават проста талент павінны гнаць наперад, трымаючы біч у руках». Тут трэба толькі дадаць, што гэты геній або талент з'яўляецца таксама прадуктам масы.

Оскар Уайльд, вялікі эстэт і фанатык мастацтва, вось як крытыкуе публіку, якая па-абыватальску адносіцца да мастацтва: «Публіка надта дамагаецца таго, каб падгарнуць мастацтва пад сваю ўладу. Публіка заўсёды ва ўсе часы не вызначалася добрым выхаваннем. Яна кожны раз вымагае, каб мастацтва было папулярным, каб яно здавальняла яе мізэрны пакалечаны густ, каб яно льсціла, гладзіла словамі яе дзікую пыху, апавядала ёй пра тое, пра што ўжо гаварылася раней; паказвала рэчы, якія даўно ўжо павінны былі ёй надаесці; разважала яе, калі яна нудзіцца светам, праз меру добра пачуўшы; зацікаўлівала яе думку, калі яна ўмарылася ад свайго ўласнага тупадумства».

«Будучыя творы мастацтва, — кажа Рых. Вагнер, — ізноў зробіцца тым, чым былі грэцкія трагедыі, «Песня аб Нібелунгах»¹ або сярэдневяковыя саборы: прадуктам калектыўнай творчасці цэлай эпохі. Каб мастацтва магло існаваць, патрэбен народ».

«У прыродзе няма нічога пякней за чалавека, — кажа Рабесп’ер, — і няма нічога грандыёзней сабранага народа. Збірайце людзей, яны дзякуючы гэтаму зробіцца лепшымі».

Такім чынам, хто б ні гаварыў аб тэатры ці аб мастацтве наогул, дык кожны паказвае, што тэатр павінен быць настаўнікам масаў, прапагандыстам пэўных дум і ідэяў сярод шырокага грамадзянства.

Так яно да гэтага часу праводзілася ў жыццё. У кожнай дзяржаве, у кожным краі пануючы клас, які рознымі спосабамі дамагаўся ўбіваць карысныя для сябе ідэі ў галовы масаў, выкарыстоўваў дзеля гэтай мэты і падмошкі тэатраў. Недалёка шукаючы, можна гэта прасачыць, як бы ў мініятуры, і ў гісторыі нашага беднага беларускага тэатра.

Трэба ведаць, што апрача народна-бытавых сцэнак у нашым краі, якія засталіся ў першапачатковай форме па некаторых глухіх кутках і па сягонняшні дзень, — існаваў калісьці і езуіцкі тэатр, або так званая школьная драма. Не будзем гаварыць аб чыста хрысціянскай маралі ў гэтых схаластычных творах, але аб класавых матывах у іх. Гэтыя драмы ставіліся па ўсіх нашых гарадах і мястэчках, як Горадна, Менск, Магілёў, Навагрудак, Полацк, Слуцк і г. д. у XVII і XVIII вяках.

Яны звычайна былі на польскай і лацінскай мовах, але ў некаторых з іх устаўляліся сцэнікі або аддзельныя інтэрмедыі і інтэрлюдзі на беларускай мове. З аднаго боку прапагандавалі панскіх сынкоў-школьнікаў у тым кірунку, што беларус — хам, цёмная жывёлінка, якую паважаць не трэба; з мужыка, з яго цемнаты можна толькі шчыра пакпіць, а з другога боку ўбівалі ў мазгі селяніна, што пана трэба шанаваць, як Бога, што гультаяваць на паншчыне — ёсць вялікі грэх, за які потым чалавек будзе ў пекле смажыцца ў смале.

Каб не быць галаслоўным, пакажам жывыя прыклады з тых сцэнічных твораў.

З ІНТЭРМЕДЫІ ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ 18 ВЕКУ*

На сцэне селянін, які паглядае з зайздрасцю на панскіх сынкоў-студэнтаў. Пры гэтым ён успамінае, што і ў яго ёсць дома вельмі здоль-

* Гл. «Белорусы» Карскага, том III, 2. Старая западно-русская письменность. 1921 г., с. 223.

ны хлопчык Баўтрук, дзеля адукацыі якога ён ніякія грошы не шкадаваў бы. Да яго падбягае вучань і пытаецца:

С т у д. A ty, muzyk, co tu masz za sprawę?

С е л я н і н. Не мужык, мось пане, ані дудар, парою ў кулак затрублю, калі дзеткі ў хаце зубамі звоняць.

С т у д э н т. Ale co ty masz za sprawę?

С е л я н і н. Нет, мось пане, непісьменны чалавек, прав вашн не ўмею, а хоць бы рассварыўся з суседамі, то зараз ураднік рассудзіць справу пастронкам.

С т у д э н т. Czy masz jaką potrzebę?

С е л я н і н. Куды, мой ты чалавейку, патрэбы я ў кунтыша не маю, дабро каб світка была на хрыбце.

С т у д э н т. Głupi chłop jak cielę.

С е л я н і н. Было адно цялятка і тое здохла.

С т у д э н т. Dyzkurwie iak grochu się obiadszy.

С е л я н і н. У мяне, панічу, дзяцей як бобу, а гароху і асмінкі нету.

С т у д э н т. Darmo, iak widzę, groch na ścianę rzucam.

С е л я н і н. І ты, мось пане, вельмі шуміш, гарох у гаршчок, не на сцену, кідай.

С т у д э н т. Chłop rozumu y za szeląg nema.

Так малявалі перад панятамі «мужыцкую дурнату». Гэта рабілася школьнікам на пацеху. І болей таго — высмейвалі жаданне мужыка адукаваць свайго хлопчыка.

Студэнт за плату абяцае селяніну даць розуму для яго сына.

С е л я н і н. Кажуць, мось пане, што розум да галавы ідзець: то гэта ты, вашэць, мне ў ухо накладзі, а я сынку свайму ў дома ўсё вытрасу.

Студэнт пачынае сыпаць селяніну лацінскую навуку.

С т у д э н т. Słuchaj że: verbis caepi novi(s).

С е л я н і н. Што? што? з вербы цэпы новыя? не, мой галубчыку, з вербы лядашто цэпы: учы чаго іншага. Паруш у розуму лацінскага.

С т у д э н т. Czy nie chcesz być matematicus?

С е л я н і н. Гэта, гэта матаць на вус; гавары больш.

У гэтым стылі ідзе навука далей. Так малявалі на сцэне селяніна перад панам. Ганьбавалі і высмейвалі яго мову, яго цемнату і яго жаданне вучыць свайго хлопчыка.

А вось як езуіты агітавалі на сцэне мужыкоў, каб верна служылі пану. Мы бярэм кавалак з «Comedy» другой паловы XVIII веку са зборніка, зложанага ксяндзом К. Марашэўскім.

Сюжэт камедыі такі:

Калі мужыку абрыдла працаваць у пана, ён пачынае скардзіцца на Адама, што сваім грэхам, з'еўшы яблык, пагубіў усіх людзей на свеце. З'яўляецца чорт і кажа селяніну не ляць Адама, бо і сам селянін не вытрываў бы спакусаў пры здарэнні. Чорт прапануе мужыку спробу: маўчаць пэўны час. Калі не споўніць абяцання, дык чорт забярэ яго душу. Мужык прайграў, і вось у канцы камедыі селянін у апошнім маналогу шкадуе, што паслухаўся тых, хто навучаў яго кепскім справам.

С е л я н і н. ...Каторыя казалі, каб я быў няверным пану, каторыя акрасць пана за грэх не мелі, каторыя пры малацьбе колька разы паколька чвэртак у карчму насілі са мной разам на гарэлку, каторыя панам адказаць, з віны выкруціцца ўчылі. Праклятае тое таварыства! праклятае з шэльмамі жыццё... Ніколі б я гэтак нешчаслівы не быў ба, каб з тымі не таварышыў, каторыя з д'ябламі жывуць... Ах, бяда ж мая, бяда! Беражыцеся, мужычкі! беражыцеся, я вас асцерагаю, не ругайце ані на Бога, ані на Адама, але на сябе, мы горшы яшчэ, як Адам; і ён праўда заграшыў, але раз толькі, і раз пакутаваў. А мы дзень за дзень грашым і пакутаваць не хочам! гэта то прычына нашай згубы, гэта ў пекла нас вядзець...

Вось так выходзілі ксяндзоўскія тэатральныя дзеячы на Беларусі ў мінулых вяках і паноў, і сялян. Дзеля агітацыі езуіты і не ганьбілі ненавіснай ім беларускай мовай.

Слабым водгаласкам школьных драм езуіцкіх калегіяў аддавалі і сцэнічныя творы Дуніна-Марцінкевіча ў сярэдзіне мінулага веку. У яго творах ідэалізуецца ўсё ж такі пан або шляхціц («Залёты»), хаця месцамі чуецца новы сентыменталізм («Сялянка»), дзе праводзіцца ідэя, што Бог роўна паважае і паноў, і мужыкоў. Тут ужо чуюцца ўплывы новых часоў, бо гэтыя рэчы пісаліся перад вызваленнем з-пад паншчыны.

Царскі ўрад, чулівы наогул да розных новых веянняў, пачуў небяспеку ў сентыментальных творах Д. Марцінкевіча і забараніў іх ставіць на сцэне. («Сялянка» была пастаўлена ў Менску пару разоў у сярэдзіне XIX в.) Плюсам да небяспечных ідэяў аб тым, што перад Богам мужык і пан роўны, была яшчэ і беларуская мова — мова бунтароў і паўстанцаў.

Тая маленькая думка з дэмакратычным пылком, кінутая з падмосткаў беларускага тэатра ў палавіне мінулага стагоддзя

аб роўнасці паміж панам і мужыком, як не прыдушаў яе царскі ўрад у самым пачатку, гэтая думка пусціла свае слабенькія расткі па нашаму краю. Скарэй усяго тут была не адна, а дзве думкі: 1) сацыяльная аснова выказанай Марцінкевічам новай ідэі і 2) грамадзянскае права «мужыцкай» (беларускай) мовы. Раз гэтая мова раздзяецца з тэатральных падмосткаў — значыць, яна мае права роўнасці з усімі мовамі.

З'яўляюцца адразу два беларускія паэты — Францішак Багушэвіч і Ян Неслухоўскі. Творы абодвух гэтых пісьменнікаў ужо аддаюць моцна народніцкім і паводлуг таго часу свядома-сацыяльным духам. Іхнія вершы (разам з вершамі Марцінкевіча) у працягу якіх 50 год разыходзіліся ў рукапісах па засценках, і іх дэкламавалі на памяць па беларускіх вёсках.

Пасля пастаноўкі на сцэне «Сялянкі» Марцінкевіча, гэтая дэкламацыя па вёсках была як бы доўгім дывертысмантам², які патрохі каваў сярод мас ідэі беларускага адраджэння да самага яркага рэвалюцыйнага выбуху яго ў часы 1905—1906 гг.

У той час моцна пачалі думаць аб беларускім тэатры як аб спосабе прапаганды. Як сведчыць газета «Наша ніва» (№ 40, 1909 г. арт. «Народны тэатр»), тады ўдалося паставіць беларускія спектаклі ў Меншчыне і Віленшчыне (у Радашковічах, Пятроўшчыне і Карльсбергу). Ставілася «Па рэвізіі» Крапіўніцкага ў перакладзе на беларускую мову д-ра Чарноцкага. Тады было пераложана некалькі п'есак з украінскай мовы. Украінскі бытавы абразок, дзе чуюцца класавы налёты, дзе моцна раздзелены пан і мужык, дзе ёсць тэндэнцыя ганьбіць першага і ідэалізаваць апошняга, вельмі пасавалі і да беларускага жыцця. Калі ўжо з 1910 г. пачалі ставіцца рэгулярныя беларускія спектаклі, дык фігуравалі (апрача «Моднага шляхцюка» Каганца) выключна пераклады з украінскай і пераробкі з Ажэшкі («Хам», «У зімовы вечар»), якая на польскай мове малявала беларускі быт. Украінскае «пшанічнае зярно» дало на беларускай глебе добры ўраджай.

Той факт, што ўкраінскаму руху дапамог тэатр, памяталі беларусы, і, не маючы адразу сваіх арыгінальных п'ес, яны бралі п'есы ўкраінскія.

Тэатр Буйніцкага, раз'язджаючы па Беларусі каля двух год (1911—1912), ужо меў каля 6 п'ес. Заўсёды пасля спектакляў дэкламаваліся беларускія вершы, у якіх будзілася свядомая беларуская думка. Гэта думка тады на кожным кроку трывожыла царскую паліцыю, якая чыніла беларускаму тэатру вялікія перашкоды. Часам бывала так, што дазволены цэнзурай верш да

друку не дазваляўся да дэкламацыі. Жывое бунтарскае слова са сцэны лічылася вельмі небяспечнай штукай. Але ўжо тады тэатр адыграў сваю ролю ў беларускай справе, агітуючы са сцэны беларускасьць, у якую быў уложаны як стрыжань той змест, што і беларус хоча звацца чалавекам. Такім чынам беларускі тэатр, хоць у аматарскай форме, прыдбаў тысячы людзей да беларускага руху, служыў добрым жывым настаўнікам і кіраўніком масавай думцы.

У часы вялікай вайны беларускі «крамольны» тэатр бадай заснуў да рэвалюцыі 1917 года (хаця ён трохі існаваў у Вільні пад нямецкай акупацыяй).

Затое з 1917 г. тэатр адразу аджыў і ў першыя жа месяцы пачаў раз'язджаць па ўсёй Усходняй Беларусі зноў жа з ранейшай мэтай — з мэтай агітацыі і выхавання беларускіх грамадзян у новых ідэях. Абагачіўся моцна рэпертуар арыгінальнымі п'есамі розных аўтараў: Я. Купалы, Аляхновіча, Галубка, Л. Родзевіча і г. д. Поўнаму развіццю беларускага тэатра перашкодзілі акупацыі немцаў і палякаў у нашым краі. Затое за апошнія два гады пад Сав. уладай тэатр з тэхнічна-мастацкага боку меў вялікае развіццё, перайшоў з аматарскага на Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр з студыяй у Маскве.

Менскія трупы рабілі турнэ па правінцыі. Па мястэчках і вёсках за гэты час зарганізавалася ў дадатак шмат уласных аматарскіх труп.

Не будзем тут гаварыць аб агітацыі праз беларускі тэатр ідэі аб правах роўнасці беларускай мовы сярод грамадзянства — аб гэтым кажа вялікая сетка беларускіх школ у Менску, паветах і вёсках Савецкай Беларусі. Гэта часткова — вынікі беларускага тэатру. Не будзем таксама гаварыць аб практыкаванні мітынг-тэатра, што ўжывалася ў нашай рэспубліцы болей года таму назад, калі з мэтай склікання публікі на мітынг давалі і спектакль пасля прамоваў. Але тут трэба сказаць колькі слоў аб сэрцы тэатра — аб нашым рэпертуары, які з 5 сцэнічных твораў у 1900 г. цяпер мае ўжо каля двухсот п'ес рознага зместу і характару.

Звычайна паміж тэатрам і публікай ёсць абаюдны ўплыў. З аднаго боку сцэнічны твор робіць пэўнае ўражанне на публіку, гіпнатызуе яе, і большая частка відоўцаў мае прадстаўленне аб самых выдатных персанажах п'есы як аб ідэале. З другога боку публіка робіць пэўнае ўражанне на тэатральных работнікаў, якія часам падрабляюцца пад густ публікі, каб мець хоць

танны поспех. А як першымі, так і другімі кіруе акружаючае жыццё і тыя настроі, якія носяцца вакол гэтага жыцця і ў ім самім. Гэтаму жыццю, гэтым настройам заўсёды дае пэўную афарбоўку пануючы клас, які трымае ў сваіх руках палітычна-эканамічны руль жыцця — дзяржаўную ўладу.

Пры ўмовах такіх абставінаў вытвараецца псіхалогія мас, вытвараецца быт, які пераліваецца ў формы мастацтва. Вартасць мастацтва не перавышае ўзроўню агульнай культуры таго народа, які творыць гэтае мастацтва. Такім чынам да беларускага рэпертуару, як да прадукту культуры доўгімі вякамі заняпалага народа, нельга падхадзіць з строгай меркай. Мастацкі бок беларускага рэпертуару мы тут і не зачэпім, а будзем гаварыць толькі аб яго ідэёвай вартасці.

У большасці беларускіх бытавых сцэнічных твораў фігуруюць пан і мужык. Вялікага пана абшарніка часам замяняе шляхціц. Гэта відаць у п'есах Марцінкевіча («Сялянка»), «Залёт», «Пінская шляхта»), Каганца («Модны шляхцюк»), Янкі Купалы («Раскіданае гняздо», «Паўлінка»), у «Хаме» Эл. Ажэшкі і іншых. Розна трактуюцца пан і мужык у памянёных творах. Найвышэйшага пункту ідэалізацыі і свядомага парывання да свабоды выходзіў мужык у творах Я. Купалы. Класавая рознь, барацьба між панам і мужыком ярка адмалёваны ў яго сімвалічным творы «Раскіданае гняздо», дзе нават фігуруе агітатар-сацыяліст «Незнаёмы», апаэтызаваны як прарок. Канчаецца гэта п'еса помстай мужыка, які спаліў панскі маёнтак. Рэвалюцыйныя пралетарыі адмалёваны ў п'есе Аляхновіча «Калісь», абразок з рэвалюцыі 1905 г. У легендзе «Бутрым Няміра» Аляхновіча таксама ёсць лёгкая класавая падкладка. Гэта чуецца і ў некаторых п'есах Галубка.

Вялікае месца ў беларускіх бытавых п'есах займае гумарыстыка. Гэтая гумарыстыка галоўным чынам праз п'янства прыходзіць белаітніцай у большасці п'ес. П'янства ў беларускіх п'есах ужо прыелася. Яно тырчыць дзе трэба і дзе не трэба. Нават у тых лірычна-настраёвых п'есах Аляхновіча з жыцця гарадскога абыватальства гарэлка займае першае месца («На Антокалі», «Страхі жыцця», «Цені»). Ёсць гэта сівуха і ў многіх п'есах Галубка. Усюды п'янства трактуецца з гумарыстычнага боку, за выключэннем п'ескі Я. Коласа «Антось Лата», дзе паказана ярка (хаця сцэнічна слаба) трагічная старана п'янства.

Неўрастэнічнай рамантыкай пранікнуты п'есы Аляхновіча «Цені», «Страхі жыцця», «Манька» і іншыя. Персанажы ўсе падобныя адзін да аднаго: напаятычныя, напаявар'яты. Сло-

вам, вырадкі. Ніводнага здоровага нармальнага чалавека ў іх няма.

Галубок, які побач з дзярж. тэатрам мае сваю трупку, напісаў за гады рэвалюцыі да 40 п'ес чыста кінематографічнага характару. Ён дае ў сваіх п'есах танны гумар і галаваломныя эфекты. Усе яго п'есы аддаюць вялікай прымітыўнасцю, хаця маюць пэўны поспех сярод неразвітага мяшчанства.

Пераклады розных «Цётка з Бразіліі», «Дамы і гусары» (Ф. Ждановіча) таксама тавар невысокай маркі.

Прашумела ў нашым Менску музыкальная драма Чарота «На Купалле». У гэтым поспеху не так заслуга аўтара, як сакавітая лірыка народных абраднасцяў і народных мелодыяў.

У выніку можна сказаць, што беларускі рэпертуар яшчэ вельмі бедны. Аднак ён здолеў шмат зрабіць і пры сваёй убогасці.

Мы чулі, што ў гэтым сезоне шыкуюцца новыя арыгінальныя п'есы і перакладныя класічных аўтараў. Нельга наракаць на беларускі тэатр, што пакуль што нічога выдатнага яшчэ не даў з погляду новай гістарычнай эпохі. У гэтым кірунку мы яшчэ нічога асобнага не бачылі на расейскай маскоўскай сцэне. Рэвалюцыйная эстэтычная думка яшчэ і там не выявілася на сцэне, хаця за апошнія гады рэвалюцыі аб тэатры напісаны цэлыя горы кніг.

Рэвалюцыйнай трыбунай тэатр яшчэ не зрабіўся. Ён зробіцца ёю толькі тады, калі цалкам праройдзе з рук старых «прафесіяналаў», якія лічаць мастацтва «апалітычнай, індывідуальнай натхнёнасцю», у абоймы новай калектыўнай творчасці. Не лічаць некаторых выключных спроб рэвалюцыізіравання, тэатр ішоў па ранейшай дробна-мяшчанскай пуцявінцы.

Пралетарыят меў у ім час ад часу адпачынак ад працы, а глядзеў на старыя п'есы не як на ідэал, а як на адмоўную старану дробнабуржуазнага жыцця і ідэалаў, якія пайшлі ў панства мінулага. З гэтага боку, з боку адкідання ўсяго ранейшага, падмошкі і службылі пралетарыяту. У гэтым кірунку і было выхаванне масаў праз тэатр за апошнія гады рэвалюцыі. Бачачы на сцэне малюнкi ранейшага гнілога жыцця буржуазіі і мяшчанства, рабочы меў магчымасць пераканацца ў іх нікчэмнасці, у іх гібелі.

З гэтага погляду цікава паказаць на адзін гістарычны факт, дзе пабачым вялікае значэнне тэатра. На сцэне можа быць пастаўлена самая нявінная п'еска з жыцця мінуўшчыны, а публі-

цы досыць адзін намёк на сучаснае становішча жыцця, каб запалаць, захапіцца гневам проціў эксплуатаючага класа.

20 мая 1771 г. у францускім тэатры гралі камедыю «La partie de chasse de Henri IV»³. Акторы расказвалі аб апале Сюлі⁴, а зала загаралася думкамі з прычын адстаўкі папулярнага міністра Нэкера. На сцэне прахадзілі прыдворныя інтрыганы аджытай, даўно забытай эпохі, а перад вачыма публікі паўсталі абразы ненавісных фаварытаў Людовіка XV. Кожнае слова нявіннай п'ескі звінела, як трывожная званіца. Газетам забаранілі пісаць аб Нэкеры, але тэатр, не ўпамінаючы яго імені, гаварыў аб ім галасней друку.

Наш тэатр, таксама свядома ці несвядома, выпайніў сваю місію на карысць рэвалюцыі і асведамлення мас: гэтым павіннен закончыцца першы этап яго рэвалюцыйнай дзейнасці. Цяпер мы стаім на парозе новага этапа — стварэння праўдзіва-рэвалюцыйнага тэатра.

З тэхнічнага боку прыняты па магчымасці ўсе меры, каб паставіць беларускі тэатр на пэўную вышыню. Адрамантаваны будынак Бел. дзярж. акад. тэатра, зроблены новыя дэкарацыі, касцюмы, запрошаны новыя сілы да працы і г. д. У Маскве Беларускае студыя нядаўна адсвяткавала першую гадавіну свайго існавання. Беларускім студыйцам даецца поўная магчымасць атрымаць сцэнічную адукацыю паводлуг самых навейшых школ і метадаў. Думаем, што абагаціцца і рэпертуар. Новае жыццё высуне маладых драматургаў, якія ўловяць рытмы і настроі сучаснасці і перальюць іх у пекныя драматычныя вобразы.

«Я люблю толькі тое, што напісана крывёю», — сказаў паэт-філосаф Фрыдрых Ніцшэ. Шчырасць пачуцця павінна быць на першым плане. Малейшы фальш на сцэне, чужы прыметная робленасць адчуваецца адразу. Кожную драму пісьменнік павінен доўга насіць у сваім сэрцы, перажываць яе да малейшых дэталей і тады толькі брацца за пяро. А то некаторыя з нашых вядомых драматургаў пякуць свае творы, як бліны, пішучы чужы не штомесяц новы сцэнічны твор. Ад гэтага, разумеецца, карысці для нашага мастацтва мала.

«Красота спасет мир», — сказаў Дастаеўскі. І ў новай рэвалюцыйнай творчасці хараства на першым плане. Крыніц, дзе чарпаць гэта хараства, у нашым новым жыцці — на кожным кроку многа.

Мы не будзем абманваць сябе тым, што наш тэатр будзе шагаць наперад багатырскімі крокамі. Гэтага не можа быць.

Няхай ён ідзе памалу, але пэўным цвёрдым шляхам у новае жыццё.

Калі пакуль што няма багатага свайго рэпертуару, дык можна карыстацца перакладамі класічных усясветных твораў. Ёсць такія творы, якія ніколі не трацяць сваёй свежасці. Так робіць расейскі тэатр, украінскі. Іначай нельга. Мастацтва даўно лічылася інтэрнацыянальным. Разумеецца, павінен быць строгі выбар. На наш погляд, падходзяць розныя бытавыя рэчы, гістарычныя, дзе выяўляецца барацьба класаў, змаганне за лепшае жыццё працоўных масаў і г. д.

Пабачыць абразок з жыцця буржуазіі, кавалак быту якога-колечы народа, факт з гісторыі пэўнай эпохі і народа заўсёды патрэбна. Пралетарскія масы ва ўсім гэтым знойдуць матэрыял для свайго развіцця і выхавання. Усе адмоўныя і прыкладныя стараны персанажаў будуць зразумелы для публікі са сцэны кожнай з'явы. Пралетар будзе рабіць з гэтага свае здаровыя лагічныя вывады. Толькі адно павінна быць — праўдзівае, шчырае мастацтва. Толькі тады тэатр будзе правадзіць мас — і выхаванне праз тэатр будзе раўнаважна выхаванню праз школу.

1922

МАЕ ЎСПАМІНЫ

(Да вечара памяці М. Багдановіча)

Ёсць песняры, якія, нягледзячы на свае высокамастацкія творы, на ўтончаную далікатнасць і нежнасць тонаў у перажываннях, адмалёваных у лірычных вершах, — аднак у звычайным штодзённым жыцці, у адносінах да людзей, гэтыя песняры бываюць з сухімі, неадзыхчывымі натурамі, бываюць праз меру праязачнымі.

А ёсць такія песняры, у якіх паэтычныя творы гарманіруюць з іх уласным жыццём. Яны з'яўляюцца паэтамі і ў звычайным жыцці.

Да ліку апошніх і належыць загінуўшы на 26 годзе жыцця наш пясняр Максім Багдановіч.

Пазнаёміўся я з М. Багдановічам увосень 1916 г., калі ён прыехаў з цэнтра Расіі ў беларускі Мінск на працу. Гэта быў першы раз, калі наш паэт парашыў працаваць у цеснай сям'і беларускіх адраджэнцаў.

Беларускія адраджэнцы перажывалі тады ў Мінску цяжкі час царскай рэакцыі. Беларускае друкаванае слова, як «небяспечнае» на лініі фронту, было забаронена. Беларускія культурныя дзеячы групаваліся каля Беларускага камітэта дапамогі пацярпеўшым ад вайны, які быў заложаны ў 1915 г. Працы было шмат: трэба было даваць прытулак і яду тысячам сялян-уцекачоў, якія вялікай хваляй рынулі з Віленшчыны, Гродзеншчыны і часткі Міншчыны.

Беларуская культурная праца тады зусім заглохла. Гэта значыць, што абставіны працы былі для беларускага песняра неспрыяючыя.

Пры гэтым яшчэ трэба заўважыць, што М. Багдановіч быў тады ўжо моцна хворы на сухоты, і тэмпература ў яго была пастаянна павышаная.

Я тады жыў на Мала-Георгіеўскай вуліцы і прапанаваў Максіму перабрацца да мяне на кватэру. Каля шасці месяцаў да самага выезду ў Ялту М. Багдановіч жыў у мяне.

Нягледзячы на слабае здароўе, М. Багдановіч прыняў службу ў земстве, дзе надта шмат працаваў. У вольны ад службы час ён або сядзеў у Пушкінскай бібліятэцы, або сядзеў дома і займаўся літаратурнай працай. Сядзеў пры керасінавай лямпе штодня да гадзіны 3—4 уночы. Галоўным чынам ён тады студ’яваў тэхніку вершаў. Па гэтай галіне ён здабыў сабе шмат кніг як на расійскай, так і на іншых мовах. Ён меў спецыяльны тоўсты шытак, які цалкам быў запоўнены матэматычнымі вылічэннямі і іерогліфамі — узорамі розных размераў верша.

Гэтыя іерогліфы ён час ад часу ілюстраваў пробнымі вершамі, якія часам чытаў мне. Памятаю — чытаў ён тады вершы з японскай паэзіі, якія сваёй арыгінальнай формай вельмі зграбна выходзілі на беларускай мове.

Рабіў ён тады доследы метрыкі і рытмікі беларускіх народных песень, аб якіх зноў жа пісаў таемныя іерогліфічныя знакі.

Ён страшна захопліваўся тады беларускай народнай творчасцю. Чытаў ён мне тады цэлы цыкл сваіх вершаў на народныя матывы, паміж іншымі і верш «Страцім лебедзь».

Яго рабочы стол быў праўдзівай лабараторыяй яго паэтычнай творчасці. Ён мог папраўдзе свядома гартаваць і шліфаваць свае паэтычныя перлы, бо быў чалавекам з еўрапейскім выхаваннем: ведаў старакаласічныя і новыя еўрапейскія мовы і меў з чаго браць прыклады для маладой беларускай паэзіі.

Але пры гэтым смутна было глядзець, як побач з кіпамі рукапісаў на яго рабочым стала былі расстаўлены бутэлечкі з

мікстурамі, якія ён часта прымаў, а ў час працы ўночы дык па некалькі разоў мераў сваю тэмпературу, якая павышалася ў яго болей 38 градусаў.

Раз на тыдзень у адной з беларускіх для ўцекачоў сталовак ладзіліся нелегальныя вечарынкi-суботнікі, дзе збіралася наша моладзь. На гэтых вечарах Багдановіч заўсёды выступаў з рэфератамі і дэкламацыямі сваіх вершаў. Гаварыў ён заўсёды натхнёна, з пад'ёмам і вельмі красамоўна.

Трэба адзначыць, што здароўя свайго М. Багдановіч не шкадаваў, не звярчаў увагу на яду і вопраткі. Заўсёды хадзіў у студэнцкай старой вопратцы, а гарбату піў без цукру.

«Як я магу дазволюць сабе такую роскаш і ўжываць цукар, — гаварыў ён, — калі ў гэты самы час нашы ўцекачы хлеба не маюць...»

І, сапраўды, ён быў ідэалістам-фанатыкам, чалавекам надзвычайна добрым і ўважлівым да людзей, хаця на першы выгляд ён здаваўся суровым і замкнутым. Невялікую казённую пенсію сваю раздаваў направа і налева, а для самога сябе быў бездапаможным, як малое дзіця.

За шэсць месяцаў сумеснага жыцця з М. Багдановічам я не прыкмячаў, каб ён, нягледзячы на сваю хворасць, сядзеў хоць хвіліну без працы. Калі часам я скардзіўся яму на сваю нудную працу ў камітэце, ён знаходзіў для мяне адно лякарства — з памяці дэкламаваць вершы вялікіх сусветных паэтаў, тады адразу на сэрцы палягчэе...

Вось да чаго даходзіла ў яго любоў да паэзіі і красы!..

Паэзія была найлепшай уцехай яго жыцця. Пры ёй забываўся ён аб сваёй хваробе, забываўся аб тым, што дні яго жыцця злічаны...

У Ялту на лекі выправілі яго гвалтам — не хацеў ехаць з бацькаўшчыны...

З асаблівым смуткам успамінаю я апошнія месяцы сумеснага жыцця з М. Багдановічам, калі ён гарэў на сваім уласным агні, з асаблівай радасцю ўспамінаю знаёмства з ім. Яго светлы вобраз не выходзіць з памяці тых, хто яго блізка знаў.

АД ГУРТКОВАЙ НАВУКОВАЙ ПРАЦЫ — ДА БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК

Быў час, калі беларусазнаўства, або, як у старыя часы гэта называлі, «исследование Северо-Западного края» было рассеяна па розных навуковых установах быўшай царскай Расіі. Праз якія б русіфікатарскія акулеры даўней расійскія вучоныя ні глядзелі на беларускі край, аднак вызначаліся пэўныя асобы, якія займаліся даследаваннем нашага краю па розных галінах культуры і эканомікі. Нягледзячы ні на якія тэндэнцыі саміх вучоных, жыццёвыя факты, самабытнасць нашага краю і яе караннога насялення бралі верх у навуцы. Такім чынам праз увесь працяг мінулага стагоддзя і па сённяшні дзень мы мелі багаты кадр беларусаведаў, працамі якіх мы карыстаемся і цяпер.

З 1921 года, калі ў невялічкім абшары Савецкай Беларусі пачалося будаўніцтва новай беларускай культуры, як распаўсюджанне беларускіх школ і г. д., само жыццё выклікала патрэбу стварыць беларускую тэрміналагічную камісію дзеля апрацавання навуковых тэрмінаў для школьных падручнікаў на беларускай мове.

Потым з членаў тэрміналагічнай камісіі, з яшчэ большым пашырэннем беларускай культуры, стварыўся Інстытут беларускай культуры. Інбелкульт з'яўляецца цэнтрам, вакол якога групуецца беларускія культурныя дзеячы, пад кіраўніцтвам якога яны знаходзяцца. Пад яго веданнем знаходзіцца, паміж іншым, беларускі тэатр, беларуская студыя ў Маскве і г. д. Інбелкульт рабіў спробы навуковых экспедыцый па даследаванню культурных і эканамічных багаццяў нашага краю і мае намеры надалей пашырыць гэту справу. Інбелкульт трымае пад сваёй апекай маладых беларускіх вучоных, пад яго кіраўніцтвам яны пішуць свае працы, і наогул пачынае збіраць у адно цэлае ўсё тое, што творыцца ў сэнсе беларускай маладой навукі і мастацтва.

Разумеецца, Інстытут беларускай культуры ў межах сваёй працы шмат ужо зрабіў, але гэта праца чыста лабараторнага характару (у большасці — апрацаванне навуковай тэрміналогіі), не зусім вядомая для шырокіх колаў грамадзянства і не абхопліваючая ўсіх галін навукі і мастацтва ў шырокім сэнсе гэтага слова.

Ёсць яшчэ адна мэта ў працы Інбелкульту — выгадаваць кадры маладых беларускіх прафесараў для Беларускага дзяр-

жаўнага універсітэта. У гэтым кірунку зроблены таксама такія-сякія крокі.

Аднак, трэба прызнацца, што, нягледзячы на вялікую карысьць ад працы Інбелкульта, яго трэба пераарганізаваць у нешта болей шырокае, усёабхопліваючае. Падышоў час выйсці з рамак гуртковай навуковай працы да працы большага размаху — да Беларускай краёвай акадэміі навук. У звязку з пашырэннем нашай тэрыторыі гэтае пытанне павінна стаяць у нас на чарзе дня. Гэткая акадэмія павінна знаходзіцца ў Мінску — у цэнтры нашай рэспублікі, скаль яна павінна разнасіць святло навукі і культуры па ўсяму нашаму краю.

Дзеля гэтай мэты, на наш погляд, трэба было ў хуткім часе склікаць у Мінску з'езд беларускіх вучоных, рассяяных на ўсяму СССР па розных навуковых установах, і пагаварыць аб гэтай неадкладнай справе. Маленькае ядро такіх людзей маем сярод працаўнікоў Інбелкульта, Беларускага дзяржаўнага універсітэта, але шмат выдатнейшых беларускіх вучоных працуе па-за межамі нашага краю. Іх усіх трэба сабраць у адну вялікую сям'ю, якія разам з мясцовымі паслужылі б асяродкам Беларускай акадэміі навук.

Час на гэта надышоў. Чакаць далей нельга. Мы тут выказваем у гэтай справе сваю першую думку і просім выказацца аб гэтым зацікаўленых асоб болей дэтална.